

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXIX (71) 2012/1

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXIX (71), 2012, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost za podpory Rady vědeckých společností při AV ČR v Praze

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/vestnik.php>.

Předseda redakční rady: PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Bělehrad), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Ludmila Kopalová, PhDr. Helena Mevaldová, Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (Mnichov), doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: Mgr. Eva Románková a ASPENA spol. s r. o., Brno

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Číslo vychází k 21. červnu 2012

ISSN 1211-8117

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932.

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXIX (71) 2012/1

Obsah

Studie

<i>Jiřina Todorovová</i> , Setkání kultur v literárním a fotografickém díle Enrique Stanko Vráze.....	5
<i>Zdena Křišková</i> , Uchovanie a prezentácia stavebných objektov ako dokumentácia remesla v lokálnom spoločenstve.....	11
<i>Michal Pavlásek</i> , Prameny k dějinám české menšiny vojvodinské obce Veliké Središće	28
<i>Lenka Nováková</i> , Jihomoravští Charváti na Mikulovsku – tradiční oděv na fotografiích z počátku 20. století	48
<i>Vladimír J. Horák</i> , Svatý Martin, Ondřej a Mikuláš v obyčejové tradici německého etnika severní a střední Moravy.....	59

Materiály

<i>Aleš Smrčka</i> , Tradiční doprava materiálu na krosnách v Krkonoších	71
--	----

Etnologie v zahraničí

<i>Anna Drożdż</i> , Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego – założenia redakcyjne i tematyka	83
<i>Miroslav Válka</i> , Současná lužickosrbská etnologie. Lužičtí Srbové ve sjednoceném Německu.....	96

Personalia

Fotografie, filmy a videozáznamy aneb Jiřina Kosíková mezi jubily (Andrea Zobačová)	104
Bibliografie prací Jiřiny Kosíkové (<i>Jiřina Kosíková – Andrea Zobačová</i>)	106
Jubilující Milena Secká (<i>Judita Hrdá</i>).....	109

Knihy

Eva Večerková – Věra Frolcová: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury (<i>Ludmila Tarcalová</i>).....	112
---	-----

Kateřina Kovaříková – Lenka Matelová – Markéta Müllerová (eds.): Písň Daniela Slobody. Sbirka písni zapsaných Danielem Slobodou, evangelickým knězem na Rusavě, v letech 1838 a 1841–1842 (<i>Marta Toncrová</i>).....	114
Josef Jančář: Proměny Slovácka. Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství (<i>Daniel Drápala</i>).....	116
Juraj Hamar: Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane (<i>Karel Pavlišťík</i>).....	118

Výstava

Jedinou pravdu hledal v poušti (<i>Lenka Černíková</i>)	119
---	-----

Konference

Mezinárodní konference Svět mužů a žen – Muž a žena ve svědectvích lidových tradic (<i>Markéta Palowská</i>).....	121
---	-----

Setkání kultur v literárním a fotografickém díle Enrique Stanko Vráze

PhDr. Jiřina Todorová, CSc.

Etnografické oddělení Náprstkova muzea, Betlémské náměstí 1, 110 00 PRAHA
jirina_todorova@nm.cz

Pro české země cestování vždy mnoho znamenalo. Je pozoruhodné, kolik osobností, které se mohou pyšnit označením „cestovatel“, v českých zemích působilo. Pomineme-li středověké poutníky do Svaté země, misionáře a diplomaty, dá se říci, že zlatým věkem cestovatelství bylo 19. století, zejména jeho druhá polovina. Do světa se vydávala řada osobností. Některá jména upadla v zapomenutí, jiná, jako Emil Holub, Alberto Vojtěch Frič či Enrique Stanko Vráz se stala jakýmsi symbolem cestovatelství.

Ať již pohnutky k cestování byly jakékoli, všechny spojovalo jedno – touha po poznání.

Touha poznávat vzdálené kraje a exotické civilizace, ale i nezkrotná touha po dobrodružství je charakteristickým poznávacím znamením jednoho z našich nejznámějších cestovatelů – Enrique Stanko Vráze (1860–1932).

Jméno E. St. Vráze je symbolem pravého hledače dobrodružství, objevitele neznámých končin, prostě dobrodruha v tom nejlepší smyslu. Byl to však nejen cestovatel, ale také fotograf, spisovatel a sběratel. Angažoval se i politicky (při volební kampani amerického prezidenta, při propagování českého národa a jeho svébytnosti v Americe). O své zážitky z cest se děлил na přednáškách doplňovaných „světelnými obrazy“ – diapozitivy, vyrobenými z negativů, které sám fotografoval. Původ, mládí a pravé jméno tohoto pozoruhodného muže zůstávají však již celá léta zahaleny tajemstvím.

Enrique Stanko Vráz dal o sobě vědět kolem roku 1880, kdy putoval po severní Africe. Po třech letech strávených v Maroku se vydal do západní Afriky, do Gambie, kde začal se sbíráním přírodnin, a další dobu pobýval na Zlatém pobřeží (území dnešní Ghany). Po ozdravném pobytu na Kanárských ostrovech odplul do Jižní Ameriky s úmyslem procestovat rovníkovou Ameriku napříč po vodních tocích. Vlastní cestu uskutečnil v letech 1892–1893. Koncem roku 1895 odjel ze Severní Ameriky do Japonska, odtud, se zastávkou v Nankingu v Číně, do Singapuru, v půli roku 1896 na Borneo a na Novou Guineu. V roce 1897 zamířil do Siamu (dnešní Thajsko), odkud se vrátil do Evropy, kde dlouho nepobyl, pak odjel přes Venezuelu a Kubu do USA. V letech 1899–1900 cestoval po USA, v lednu 1901 se vydal do Číny, kde vrcholilo i-che-tchuanské (též tzv. boxerské) povstání. Poslední cestu uskutečnil v letech 1903–1904, kdy procestoval státy Jižní a Střední Ameriky.

Aburi, Zlaté pobřeží, dnešní Ghana. 1885, foto E. St. Vráz, fotografická sbírka Náprstkovy muzea v Praze. Vrázova popiska na negativu: „Aburi (stanice misie Baselské), děvčátko z pokřtěné rodiny, kterému upravil jsem kytici (nikdy nic takového neznali, nedělali ku gratulaci), jedna z mých (v této zemi vůbec prvních) fotografií. Napnutá kůže levharta, kterého nedávno střelil jsem.“ (Af I 7390).

Při svém pobytu v Gambii a na Zlatém pobřeží si Vráz psal deníky, které zpracovala jeho dcera Vlasta Adéla Vrázová ve vzpomínkové knize *Život a cesty E. St. Vráze*.¹ Vlasta ovšem uveřejnila jen ty části, které považovala za důležité a zajímavé. Srovnat je s originálem však není možno, neboť původní deníky nejsou k nalezení. Nebyly součástí Vrázovy pozůstalosti, která se dostala po II. světové válce do Náprstkovy muzea, nebyly ani v odkazu jeho dcery, který přišel do téhož muzea péčí jejích přítelkyně v 90. letech 20. stol. (Vlasta A. Vrázová zemřela 28. 8. 1989). Dá se přepokládat, že je Vlasta, která pečlivě střežila slávu svého otce, zničila.

Přesto i ve Vlastině vzpomínkové knize nacházíme v ukázkách z Vrázova deníku typické rysy jeho přístupu k cizím kulturám. Enrique Stanko Vráz nebyl akademický pozorovatel, odtažitě popisující jevy, s nimiž se setkával. Svá pozorování okolního života doplňoval vtípnými historkami, srovnával, chválil i kritizoval. Kritice a ironii

1 VRÁZOVÁ, V.: *Život a cesty E. St. Vráze*. Praha 1937, s. 5–50.

vystavoval zejména momenty, kdy původní nedotčená kultura se dostala do styku s evropskou, a dopad tohoto kontaktu nebyl pro původní obyvatelstvo příznivý. Např. dojmy z Gambie (v roce 1885) popisuje takto: „*Skoro na konci vesnice bydlím já, a to u policisty, který má udržovati pořádek, ponejvíce však den prospí... Chyše, kterou obývám, mimo nečistotu, díru ve zdi a v zemi nic zajímavého neposkytuje... Tene Wasser „má domácí“, Ciriri černoška, bývalá otrokyně ze Sahnu z jižního Senegalu, považuje se za křesťanku, ale je ověšena grigri (amulety) a holduje fetišismu. Lenost její sahá tak daleko, že raději nejí, než by trmácela tělo. Žvýká kolu, mastí tělo máslem a do nosu si strká listí. Přepepřuje mi všechno jídlo. Zlobí-li se, mluví se mnou pouze řečí Džolof.*“²

O Vrázových cestách se tedy dovídáme především z jeho knih, v nichž beletristicky zpracoval své zážitky. Ve své první knize *Z cest E. St. Vráze* se opět vrací k zážitkům ze západní Afriky. Popisuje zde např. setkání s domorodci na řece Gambii: „*Radostně mě překvapily dvě kanoe, mimo majitele Mandingy, vesměs černochoy kmene Bambara obsazené. Oblečení byli Bambarové malebným širokým rouchem bílé barvy s bílými dvojspičatými čepicemi a modrými po kolena sahajícími gatěmi. Polokřivé meče, kopí bizzarních forem a luky s krátkými šípy měli za zbraně. Pouze dva měli staré střepy pušek s kamennými zámky. Vezli nejspíše zlatý prášek (dobře v opascích ukrytý) na výměnu za pobřežní zboží, které v Mac Carty sobě vyberou. Velký byl jich úžas, když pojednou octli se tváří v tvář bělochovi. Zastavili jsme se pod stínem gumových stromů a podávali sobě na vzájem koly ku žvýkání, což má zde tž význam jako u nás dýmka míru mezi severoamerickými Indiány. Pomocí řeči Mandingů, kterou drobet vládnou, mnoho jsem se jich na cestu a na řeku Niger vypytał – sám též mnoha zvědavým otázkám podlehaje. Za trochu prachu a udic vyměnil jsem malé, etnografické předměty a konečně přátelsky jsme se rozešli.*“³

Všechna setkání však neprobíhala tak poklidně. Na výpravě do nitra Nové Guineje, do pohoří Hattam (1896) se setkal naopak s nepřátelstvím: „*Marné bylo všechno úsilí mé přiměti korána (náčelníka, pozn. JT), aby opatřil mně nosiče aspoň až k Manikioňanům; Hatamci ať právem měli, ať na licho předstírali strach, a několik Manikioňanů, kteří mne přišli navštívit, zmizeli pojednou, aniž jsem byl o jich odchodu zpraven. Stav můj horšil se čím dále, tím více; denně byly sváry s družinou, které zhusta div nepropukly v zjevný boj. Hatamci nebyli potměšilí ani nepřátelští, ale byli popuzováni některými lidmi, zejména Najkem, kteří by se byli rádi zmocnili mých zbraní a zboží [...] Když i potraviny nám došly a nebylo mi možno najmouti ani čtyři nosiče, které jsem chtěl poslati pro nové zásoby na pobřeží, moji lovci stále churavěli a já sám velmi zeslábl a když posléze nám prozrazeno, že se některé rodiny Morejců strojí mne přepadnouti, rozhodl jsem se s těžkým srdcem [...], že se vrátím [...] Zanechav část své přítěže v Hatamu – requiescat in pace – opustil jsem*

2 Tamtéž, s. 14–16.

3 VRÁZ, E. St.: *Z cest E. St. Vráze*. Praha 1898, s. 159–160.

Peking, Čína. 1901, foto E. St. Vráz, fotografická sbírka Náprstkova muzea v Praze. Vrázova popiska na negativu: „*Vděční domorodci přicházejí se poděkovati (dr. Smithovi a mě) za služby milosrdenství, na zvláštních nosítkách přinášejí dary (ty snědly děti sirotci po čínských křesťanech).*“ (As I 7048).

*po mnohých nepřijemnostech a skoro stále se zbraní v ruce uchystán jsa na věci nejhorší, s hrstkou nosičů Hatam...*⁴ Takových zážitků, postřehů, popisů a komentářů jsou plny všechny Vrázovy knihy.

Kromě literárních svědectví je pro pochopení Vrázova přístupu k cizím kulturám neméně důležitá i jeho fotografická tvorba.

Enrique Stanko Vráz chápal fotografii jako přirozený dokumentační prostředek, vždy preferoval informativní složku nad emotivní. Nesmírně cenné jsou Vrázovy popisy, které psal přímo na skleněné negativy. Tyto snímky mají vysokou dokumentární hodnotu danou místem i dobou vzniku, i tím, že Vráz byl vnímavý pozorovatel, který chtěl pomocí fotografie co nejlépe informovat o vzdálených exotických zemích a životě jejich obyvatel.

Svědčí o tom např. snímky, které Vráz pořídil v roce 1900, kdy navštívil v Arizoně v USA pueblo Walpi, obývané indiány Hopi. Zachytil je při každodenní činnosti i během náboženských slavností. Protože pobýval přímo ve vesnici a přátelil se

4 Tamtéž, s. 389–391.

s jejími obyvateli, předvedli mu jeho přátelé i ty části obřadu, které nebyly veřejnosti přístupny. Zachytil např. kněze v masce, připraveného k obřadnímu tanci. Dovídáme se to z popisky, kterou si napsal přímo na skleněný negativ: „*Kněz Antilopiho klanu v masce k náboženskému tanci, bylo nesnadné takto ho fotografovati, jiní o tom neměli věděti.*“ Tyto unikátní snímky hopijských tanečníků mohly spatřit světlo světa jen díky přátelství indiánů s cestovatelem a důvěře, kterou si Vráz u Hopiů získal.

Na mnoha dalších negativech ze všech zemí, kde Vráz pobýval, jsou připsány postřehy, vztahující se k fotografovanému objektu či osobě. Snímek, který pořídil při svém pobytu (1885–1888) na Zlatém pobřeží, v Aburi, popsal takto: „*Aburi (stanice misie Baselské), děvčátko z pokřtěné rodiny, kterému upravil jsem kytici (nikdy nic takového neznali, nedělali ku gratulaci), jedna z mých (v této zemi vůbec prvních) fotografií. Napnutá kůže levharta, kterého nedávno střelil jsem.*“ Na další snímek – z Christansborgu (dnes součást Akkry), připojil tento popis: „*Žena (i dcera) misi-onáře Rothmana, Němce, ona velmi hodná, čistokrev. černoška, děti 2, mulati, dcera a černošky, žákyně její. Viz krásné domorodě pletené košíky.*“ Negativey z Vrázova pobytu v Číně (1901) nesou např. takové poznámky: „*Nádherná barvitá z majoliky stěna, motiv drak (slouží jako Fong Švej, ochrana proti vniknutí zlých duchů, také nemocí, rozbijou si hlavu s ní, ráno prý našli krev na zemi).*“ Na jiném negativu čteme: „*Zimní paláce císařské, obsazené za mé doby americkou posádkou. V tom kanále viděl jsem 2 mrtvolý, sem prý házeli neposlušné harémové sluhy kleštěnce.*“ Nebo: „*Vděční domorodci přicházejí se poděkovati (dr. Smithovi a mě) za služby milosrdenství, na zvláštních nosítkách přinášejí dary (ty snědly děti sirotci po čínských křesťanech).*“

Z těchto několika příkladů jasně vyplývá, jak dobrým pozorovatelem Enrique Stanko Vráz byl. Ovšem snažil se kulturu země, kterou navštívil, nejen popisovat, ale i pochopit. On sám byl neobyčejně charismatickou osobností, snadno navazoval kontakt a získával sympatie, proto se mohl dovědět věci, které jiným cestovatelům či badatelům zůstaly utajeny. Jeho vztah k příslušníkům jiných kultur byl otevřený, přátelský, ale též zdravě kritický.

Literatura:

VRÁZ, E. St.: *Z cest E. St. Vráze*. Praha 1898 (k tisku upravil B. Bauše).
VRÁZOVÁ, V.: *Život a cesty E. St. Vráze*. Praha 1937.

Summary

Interaction of Cultures in the Literary and Photographic Works of Enrique Stanko Vráz

The desire to explore distant lands and exotic civilisations is a defining attribute of one of our most famous travellers, Enrique Stanko Vráz (b. 1860 – d. 1932).

Besides being a traveller, he was also a photographer, writer and collector. We learn most about his journeys from his books, in which his travel experiences were transmuted into literature, and from the countless photographs taken while staying in exotic countries. Vráz understood photography to be the perfect means of documenting facts and events; he always preferred an informative to an emotional style. His captions written on glass negatives are of exceptional value. Vráz would always try to describe and, more importantly, understand the culture of any country he visited. He himself was a very charismatic personality with an ability to make friends easily – which is why he was able to find out things that for other travellers and explorers would remain secret. His approach to people from other cultures was open-minded and friendly, but also carried a dose of healthy scepticism.

Keywords:

travelling – Enrique Stanko Vráz – travelogues – photography – Vráz's commentaries

Prezentácia stavebnej pamiatky ako spôsob dokumentácie tradičného remesla v lokálnom spoločenstve

PhDr. Zdena Krišková, Ph.D.

Katedra životného prostredia Fakulty prírodných vied Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40, 974 01 BANSKÁ BYSTRICA
Zdena.Kriskova@umb.sk

Stavebná kultúra je oblasťou ľudovej kultúry, ktorá dokumentuje materiálno-technický, či hospodársko-ekonomický vývoj vo väzbe na geograficko-klimatické, historické, politické, ale i sociokultúrne podmienky spoločenstva.

Špecifickú kategóriu ľudových stavieb tvoria objekty remeselnej výroby, a to jednak z hľadiska architektonického ako aj dokumentovania samotných technologických postupov. Mnohé z nich sú dnes zaradené k technickým pamiatkam ako významnej súčasti kultúrneho dedičstva. Do tejto kategórie je zaradená aj remeselnícka dielňa Elemíra Montška v Hranovnici. Montškova dielňa v rámci hustej siete modrotlačiarскеj výroby najmä na Spiši, patrila v prvej polovici 20. storočia k najvýznamnejším, a to nielen v rámci regiónu, ale i širšieho okolia. Elemír Montško svojou produkciou zásoboval všetky vrstvy obyvateľstva v samotnej lokalite Hranovnica, ale aj mimo nej.¹ Špecifické z jeho produkcie sú napr. važecké sukne, známe celoplošným drobným vzorom s bohatou rastlinnou bordúrou, často v zelenej, či žltej farbe vzoru. Remeselnícka dielňa v Hranovnici pracovala od počiatku 18. storočia až do smrti jej posledného majstra. E. Montško zomrel roku 1976 a s ním zanikla aj modrotlačiarскеj výroba na Spiši. Keďže po jeho smrti odkúpilo (1980) objekty dielne spolu s výrobným technickým zariadením Podtatranské múzeum v Poprade, do popredia sa dostala otázka adekvátneho uchovania a sprostredkovania tejto problematiky využitím autentických objektov.

Remeselná dielňa vo vidieckom prostredí z architektonicko-technického hľadiska

Technické stavby charakterizuje J. Krivošová ako objekty, ktoré vytvárali priesor na inštalovanie rozličných technických a technologických zariadení, ktoré človeku prácu uľahčovali, alebo ju vykonávali namiesto neho. Špecifickým spôsobom dopĺňali register primárnych funkcií relatívne každej slovenskej dediny a jej života, čím vo vývoji kultúry a civilizácie na našom území zaujímajú nezastupiteľné miesto.²

1 Produkcia E. Montška sa rozšírila prostredníctvom trhov a jarmokov aj do oblasti Liptova (najmä Východná, Važec), Horehronia (Vernár), či na východ až po Prešov.

2 KRIVOŠOVÁ, J.: *Architektúra ľudových stavieb pre výrobu a technické práce na Slovensku*. In: *Výrobné a technické objekty v ľudovom staviteľstve*. Bratislava 1988, s. 44.

V kontexte remeselnej výroby v prostredí malomesta a vidieka je nevyhnutné vnímať architektonickú, technologickú a sociálnu rovinu problematiky ľudových technických stavieb ako celok, keďže jedna podmieňuje a dopĺňa prvky i celkový charakter druhej a navzájom sa prekrývajú. Vo svojej komplexnosti sú súčasťou spoločenských vzťahov a dokladom ich vývoja. Technické stavby v rurálnom prostredí nadobúdali pod vplyvom geograficko-klimatických, hospodárskych, spoločenských i etnických pomerov príslušného teritória lokálne, resp. regionálne špecifické znaky a črty. Miera integrácie výrobných stavieb do tradičnej kultúry sa odráža v ich stavebno-technickom riešení. Určujúcim faktorom sa stáva výrobná funkcia technických stavieb a zariadení, ovplyvňujúca ich lokalizáciu v štruktúre sídla, použitie stavebného materiálu, či priestorové riešenie objektov.³

Základným aspektom, determinujúcim charakter samotných stavieb tohto typu, je spôsob získavania obživy. Na úzke vzťahy so spôsobom života poukazuje napr. J. Langer, ktorý špecifikuje v tejto súvislosti diferencovaný a integrovaný typ tradície. Typu diferencovanej tradície priraduje sociálne prostredie, v ktorom bola dôslednejšie oddelená roľnícka výroba od neroľníckej, a to v rovine právnej i reálnej. K druhému typu, integrovanej tradícii, radí rozvíjajúcu sa neroľnícku výrobu na báze roľníckej usadlosti.⁴ Modrotlačiariska remeselnícka dielňa v Hranovnici je jej charakteristickým príkladom o to výraznejšie, že je situovaná v horských klimatických podmienkach s menej rozvinutou sociálnou štruktúrou. Hlavným akcentom je tu však nadväznosť roľníckeho základu – pestovania ľanu ako základnej technickej plodiny aj jej spracovania na plátno, ktoré tvorilo východiskový produkt pre následné remeselné spracovanie farbením. Tomuto procesu zodpovedalo i stavebné a architektonické riešenie výrobných objektov a priestorov remeselníckej dielne. Na uvedenom základe možno pozorovať rozdiely v stavebnom riešení farbiarskych dielní mestského a vidieckeho prostredia. Farbiarske domy zachované v mestských centrách (Kežmarku, Levoči a Spišskej Belej) boli poschodové, štítovou stranou postavené do ulice, či námestia. Na poschodí boli sklady a na prízemí výrobné priestory.⁵

Meštianske cechové remeselnícke dielne mali nezriedka výrazne účelový charakter, výrobné priestory boli často situované v samostatných výrobných objektoch, oddelených od bývania majstra a jeho rodiny, čo dokumentujú v sledovanom regióne najmä spišské domy s charakteristickým *dufartom*,⁶ odčleňujúcim výrobné priestory od obytných (napr. v Spišskej Sobote). V prostredí malomesta a vidieka sa väčšina

3 MLYNKA, L.: *Formy ochrany, využitia a sprístupnenia ľudových technických pamiatok*. In: Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva. Košice 2004, s. 25.

4 LANGER, J.: *Význam sociálneho prostredia pre kultúrne diferenciacie v sídelnom vývoji*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1, s. 150–157.

5 BEŇUŠKOVÁ, Z. a kol.: *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava 1998.

6 Prejazdový dom s *dufartom* dokladá výrazné nemecké vplyvy.

Objekt modrotlačiarkej dielne E. Motška v Hranovnici. 2002, fotoarchiv Podtatranského múzea Poprad.

prác, spojených s remeselnou výrobou vykonávala v hospodárskych priestoroch usadlosti, prispôsobených technologicko-výrobnému procesu. V skúmanom prípade modrotlačiarkej dielne ide o kombináciu oboch riešení, čo zodpovedá rozmiestneniu priestorov remeselnej výroby, uvádzanému Kaľavským.⁷

Vidiecke roľnícke usadlosti charakterizuje pozdĺžna parcela orientovaná k centrálnej komunikácii s radením obytných a hospodárskych priestorov za sebou do dvora. Tomu zodpovedá aj architektonické usporiadanie priestorov Montškovej usadlosti, vrátane umiestnenia farbiarne v hospodárskej časti priestorov za obytným traktom, rovnako ako mangľovne, kolmo uzatvárajúcej dvor. Súčasťou dielne je však aj samostatne stojaci objekt tlačiarne, umiestnený na opačnej strane hlavnej komunikácie.

7 M. Kaľavský uvádza štyri hlavné spôsoby rozmiestnenia priestorov remeselníckej dielne: 1. výrobné priestory sú situované oddelene od obytných v závislosti na druhu výroby, teda z hľadiska bezpečnostného, či s ohľadom na znečistenie ovzdušia, alebo hlučnej výroby a pod. (kováčske vyhne); 2. výrobné priestory umiestnené v obytnom trakte, keď niektoré priestory môžu byť umiestnené samostatne, pričom ide najmä o vidiecke prostredie (lúženie); 3. výrobné objekty nadväzujú na obytné, majú spravidla osobitný vchod; rovnako v tomto prípade niektoré priestory stavali samostatne (modrotlačiarsky mangel). 4. umiestňovanie objektov mimo sídel, prevažne v závislosti na blízkosti vodných zdrojov, či z bezpečnostných dôvodov (mlyny). – KALAVSKÝ, M.: *Remeslo*. In: Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku. Sv. 2. Bratislava 1995, s. 112.

Pre vidiecke sídla až do konca 19. storočia bola príznačná snaha po vytvorení autonómnej výrobnjej jednotky, úsilie o sebestačnosť a nezávislosť lokálneho spoločenstva. Celkový charakter sídel dotvárali okrem obytných, hospodárskych, spoločenských a sakrálnych stavieb aj stavby technické.⁸ V architektonickom riešení vidieckych sídel dominoval zväčša jednotný ráz. V týchto intenciách možno pozorovať veľkú integráciu technických objektov s miestnou stavebnou kultúrou, uplatnením lokálnych stavebných a konštrukčných postupov. Sociálny status majiteľa sa prejavoval zväčša len v detailnejšej prepracovanosti napr. priečelia, najmä preberaním znakov súdobej meštianskej architektúry, čo našlo svoje uplatnenie aj v Hranovnici.

V radovej, neskôr ulicovej zástavbe skúmanej lokality tvorili roľnícke vidiecke usadlosti dlhé úzke dvory s obytným priestorom v jeho prednej a hospodárskymi priestormi v zadnej časti. Výnimkou nebol ani objekt farbiarskej dielne. Bez viditeľnej špecifikácie tohto objektu sa javí i jeho umiestnenie v rámci zástavby lokality, so zreteľom na integrovanú výrobu, pričom remeselná výroba modrotlača sa vykonávala paralelne s výrobou roľníckou. Výrobné objekty, stojace v úzkych dvoroch, často nadväzovali na murované steny iných stavieb. Je pre ne charakteristická provizórnosť, individualita dispozičného riešenia a slabá závislosť na tradičných formách architektúry ako slohovej, tak ľudovej.⁹

Prevádzka modrotlačiarkej dielne patrila k „nerušivým“, vo väzbe na auditívne, či pachové znaky niektorých druhov remeselnej výroby vzhľadom na technologické a prevádzkové postupy, čo nebránilo v intenciách lokálnych noriem umiestniť ju v sídelnej štruktúre bližšie k centrálnej časti lokálneho sídla (na rozdiel napr. od garbiarskych dielní, zásadne lokalizovaných na okraji sídel). Túto skutočnosť predurčoval i charakter remesla v komunikácii so zákazníkom, čo bolo z hľadiska sociálneho jedným z prvoradých činiteľov, príznačných aj pre Montškovu dielňu. Sociálny status majstra rovnako patril k dôležitým kritériám umiestnenia dielne. Na základe týchto skutočností možno predpokladať jej lokalizovanie priamo v centre sídla. Nezanedbateľnou v týchto súvislostiach je však i podmienka ochrany proti požiaru. Práve tá je jedným z dôvodov, prečo aj umiestnenie farbiarskej dielne Elemíra Montška napriek spomínaným kritériám, predurčujúcim ju do centra, zostáva od neho v nevyhnutne bezpečnej vzdialenosti.

K ďalším prioritným faktorom umiestnenia objektov remeselnej výroby patrí aj zdroj surovín, blízkosť vodných zdrojov, či prístupové cesty. V prípade nami skúmanej remeselníckej prevádzky všetky uvedené predpoklady boli v rámci tejto integrovanej výroby akceptované, s výnimkou dostupnosti vodného toku. Tento sa nachádzal na opačnej strane pozemku s tlačiarňou.

8 MLYNKA, L.: *Formy ochrany, využitia a sprístupnenia ľudových technických pamiatok*, c. d., s. 23.

9 LANGER, J.: *Význam sociálneho prostredia pre kultúrne diferenciacie v sídelnom vývoji*, c. d., s. 150–157.

V kontexte stavebno-technologického riešenia objektov remeselnej výroby, dominujúcim determinantom, rovnako ako vo všetkých oblastiach materiálnej, či duchovnej tradičnej kultúry, je utilitárnosť. Funkčná stránka je určujúcou nielen v stavebnom riešení, ale i vo využití priestorov, použitom materiáli a v neposlednom rade i dekoratívnych detailov. Architektonické hodnoty ľudových stavieb pre výrobu a technickú prácu spočívajú v utilitárnosti, funkčnosti, hospodárnosti a jasnosti pôdorysnej plochy a v logike prevádzky. Architektúra týchto stavieb je nepomerne chudobnejšia na dekoratívnu tvorivosť ako ju poznáme pri obytnej ľudovej architektúre.¹⁰ V intenciách funkčnosti však v architektonickom riešení možno len do istej miery pozorovať odraz sociálneho postavenia, spoločenského statusu majiteľa. Všeobecne uplatňované stavebné typy sa realizovali na hornej hranici ekonomických možností, pričom prvotnou požiadavkou na každý stavebný projekt zostávalo kritérium funkčnosti. Funkcia reprezentatívnosti zostáva sekundárna a prejavy sociálnej diferenciácie sú len málo výrazné. Približne do prelomu 19. a 20. storočia nebolo podľa domu možné spoľahlivo určiť hospodárske a sociálne postavenie majiteľa. Jediným kritériom odlišenia bol počet hospodárskych stavieb.¹¹

V prípade materiálu, používaného pri budovaní objektov s výrobo-technickým zameraním, základným meradlom bola jeho dostupnosť. V remeselníckych prevádzkach je však prioritným kritériom charakter výroby, výrobo-technologický proces. Tomu zodpovedá prednostne výber stavebného materiálu. Nevyhnutné je v tejto väzbe hľadisko bezpečnosti výroby. V praktickom dôsledku tak v prípade farbiarskej produkcie, spojenej s tzv. mokrou výrobou, je z hľadiska výrobo-technologického nevyhnutný murovaný objekt. Keďže domy farbiarskych majstrov pochádzali najčastejšie z 2. polovice 18. storočia, používali sa v mestskom prostredí prevažne nehorľavé stavebné materiály, najmä kamenné a tehlové murivo.¹² Základným materiálom v objekte hranovnickej modrotlačiarскеj dielne je tehla, s povrchovou vápenou omietkou a v prípade mangľovne kameň. Tento materiál zodpovedá i z hľadiska bezpečnostného, najmä v ochrane pred požiarom. Rovnako však do istej miery, aj keď v tomto smere v sekundárnej rovine, vyjadruje vyšší ekonomický status remeselníka v rámci lokálneho spoločenstva. Pokiaľ ide o architektúru oblasti Spiša vo všeobecnosti, prevládajú kamenné stavby, v severných lokalitách najmä pod vplyvom goralskej kultúry sa stavali až do polovice 20. storočia domy drevené.

J. Langer sumarizuje zásadné javy, formujúce podobu technických stavieb do dvoch základných skupín. Na jednej strane je to príslušná technika a technologické procesy, ktoré samotná stavba chráni pred poveternosťnými vplyvmi, ďalej

10 KRIVOŠOVÁ, J.: *Architektúra ľudových stavieb pre výrobu a technické práce na Slovensku*, c. d., s. 45–46.

11 PODOBA, J.: *Odraz sociálnej štruktúry na vývoji stavebnej kultúry a bývania na slovenskom vidieku*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1–2, s. 163.

12 KRÁLIKOVÁ, E.: *Mangle a farbiarne*. Zborník SNM 66, Etnografia 13, 1972, s. 198.

přírodní podmínky, které navyše ovplyvňujú urbanizmus zástavby, a to ako reliéf pozemku, tak aj energetické a prípadne surovinové predpoklady. Na druhej strane je rozhodujúci aj sociálny charakter investora. Ten, podľa svojich hospodárskych možností a schopností, rozhoduje o podiele využívania tradičných a inovačných prvkov, pravda, s ohľadom na štátne normy. V našom prípade do prvej skupiny javov patrí skutočnosť, že farbiareň bolo možné z technologického hľadiska riešiť prispôsobením hospodárskych priestorov za obytnou časťou. Mangľovňu vzhľadom na zložitost' a rozmernost' zariadenia bolo nevyhnutné zabezpečiť prístreškom v podobe samostatného objektu. Na druhej strane pokiaľ ide o zdokonaľovanie výrobného procesu, napriek materiálnym možnostiam remeselnícky majster zostáva naďalej pri ručnej výrobe bez inovácie technologických prvkov. V priebehu 20. storočia je možné hľadať príčiny jednak v narastajúcej konkurencii priemyselnej výroby, ale i v povojnovom vývoji vlastníckych vzťahov.

Za jeden z imanentných faktorov z hľadiska formovania remesla možno považovať etnické vplyvy. Nemožno ich vylúčiť jednak z pohľadu výkonu samotného remesla,¹³ či migráciou v širokom regióne v kontakte so zákazníkmi. Migrácia a vysťahovalectvo rovnako prináša nové prvky do všetkých oblastí života, technickú stránku nevynímajúc. V interetnickom kontexte je však problematika technických stavieb do istej miery špecifická. Výrobné stavby vo vidieckom prostredí na Slovensku sú univerzálnymi technickými dielami, ktorých autorstvo len ťažko možno priradiť konkrétnemu etniku, či sociálnemu spoločenstvu. Pod vplyvom konkrétnych geografických a klimatických podmienok, historickým vývojom hospodárskych, spoločenských a sociálnych pomerov, ale aj kultúrными podmienkami a etnickými vplyvmi boli tieto všeobecné vzory technických riešení adaptované a pretvárané, nadobúdali jedinečné črty, stávali sa súčasťou domáceho kultúrneho prostredia, integrovali sa doň, aj keď v rozličnej miere a intenzite.¹⁴

Modrotlačiariska dielňa v Hranovnici z architektonicko-technického hľadiska

Z dostupných zdrojov sa nám nepodarilo presne určiť, kedy bol objekt sledovanej modrotlačiarskej dielne postavený. Písomné záznamy dokumentujú situáciu až po roku 1926, keď v obci vypukol veľký požiar, ktorého následkom boli zničené temer všetky cenné záznamy obce. Po uvedenom roku možno doložiť informácie o prestavbe a úprave domu a dielne, v tom čase už vo vlastníctve rodiny Montškovcov.

Neverifikované údaje miestneho kronikára Jozefa Palgutu z roku 1950 uvádzajú: „... roku 1824 farbiar Ján Nehrer, rodák z Dobšinej, za dvorom postavil v záhrade

¹³ Elemír Montško počas aktívneho vykonávania remeselnej činnosti udržiaval kontakty, najmä pokiaľ išlo o dovoz surovín, s Nemeckom (Schleswig) a Českom (Frýdek-Místek, Dolní Dobruč).

¹⁴ MLYNKA, L.: *Formy ochrany, využitia a sprístupnenia ľudových technických pamiatok*, c. d., s. 23–24.

veľký, zastrešený mangel' [...] roku 1828 zomrel bez testamentu, bez potomkov. Jeho pozostalosť si privlastnilo Opátstvo štiavnické...“ Podľa týchto údajov v uvádzanom období farbiarska dielňa už pracovala. V tom istom zápise však autor uvádza, že „mangel' a farbiareň odkúpila rodina Montškovcov“, pričom unikla skutočnosť, že dielňu pred Montškovcami vlastnil farbiar Michal Urban, iné pramene uvádzajú ešte pred ním Samuela Kozábka.

Nie je teda vzhľadom na vágnosť zdroja nateraz dostatočne preukázané, kedy boli dom, dielňa i mangľovňa postavené. Vzhľadom na jej zakladateľa Jána Nehrera predpokladáme, že niekedy na prelome 18. a 19. storočia, prípadne začiatkom 19. storočia. Isté je však, že po požiari v roku 1926 boli realizované viaceré stavebné úpravy, najmä v obytnej časti. Čo je však verifikované viacerými respondentmi, mangel', ktorý pri požiari zhorel, postavili nanovo a od roku 1927 bol znova v prevádzke do začiatku 50. rokov 20. storočia.

Modrotlačiariska dielňa v Hranovnici aj stavebno-technickým riešením demonštruje fakt, že remeslo nebolo jediným zdrojom obživy majstra a jeho rodiny. Usadlosť takéhoto roľníka-remeselníka sa na prvý pohľad nelíši od okolitých roľníckych usadlostí. Zástavba dvora, orientácia domu ku komunikácii, dispozičné riešenie domu, počet hospodárskych priestorov, boli podobné ostatným usadlostiam, odlišné bolo však predovšetkým ich využitie.¹⁵ Usadlosť sa rozprestiera po oboch stranách hlavnej komunikácie. Na jednej strane sa nachádza zastavaná plocha 392 m², ktorú tvorí obytná časť objektu a technicko-hospodárske priestory, vytvárajúce pôvodne jednotraktový dvor. Uzatvára ho z prednej strany drevená brána, v zadnej časti kolmo orientovaná mangľovňa.

Obytný trakt tvorí prízemný objekt bez podpivničenia, murovaný z tehál, postavený na betónových základoch. Z priestorového hľadiska ho tvorila pôvodne izba s dvoma oknami spočiatku s oblúkovým zakončením, orientovaná západne ku komunikácii, za ňou kuchyňa a následne komora so schodiskom na povalu. K pôvodnému objektu bola pri prestavbe v 20. rokoch 20. storočia v priečnej osi sekundárne pristavená druhá izba a vstupný priestor zo dvora, v ktorého zadnej časti pri ďalšej úprave v 50. rokoch vyčlenili kúpeľňu. Dom tak nadobudol uhlovú orientáciu. Každá z izieb má po dve okná na štítovej strane, od prestavby s rovným ukončením a kanelovaným ostením, kuchyňa jedno do dvora (nové, prerobené až v 70. rokoch 20. storočia). Tieto stavebné úpravy dokladá i kombinovaná strecha, ktorej predná časť je valbová, od kuchyne na ňu nadväzuje pôvodná sedlová. Domy remeselníckych majstrov, relatívne nenarušujúce architektonickú jednotnosť zástavby, sa v mnohých prípadoch odlišovali len svojou veľkosťou v závislosti od ekonomického statusu majiteľa. Platilo to najmä v prostredí malých vidieckych mestečiek. V prípade Montškovej dielne jedinou odlišnosťou v stavebnom riešení bola práve *uhlová*

15 PODOBA, J.: *Odras sociálnej štruktúry na vývoji stavebnej kultúry a bývania na slovenskom vidieku*, c. d., s. 101.

Dvorní trakt modrotiskové dílny E. Motška v Hranovnici. 2002, fotoarchiv Podtatranského múzea Poprad.

prístavba, ktorá rozšírila usadlosť o jednu izbu. V radovej zástavbe však dom veľkosťou viditeľne nevynikal oproti ostatným, malú odlišnosť možno zaznamenať len v architektonickej výzdobe okien na štítovej strane.

Na obytnú časť priamo pozdĺžne nadväzujú technické a hospodárske priestory v objekte murovanom z tehál a kameňa na kamenných základoch. Tvorí ich farbiarska dielňa *farbaren* – jeden z najdôležitejších technických priestorov. Na pomerne malej ploche (cca 25 m²) je umiestnená kamenná pec, ako aj tri do zeme vyhlbené *kipi* na farbenie plátna i pradien, so spúšťacím mechanizmom *čiga*. Ďalší priestor – sklad *magazin* slúžil na uloženie plátna na farbenie ako i hotovej modrotlača a zároveň bol miestom kontaktu so zákazníkom, teda i miestom spoločenskej komunikácie. Nevyhnutné hospodárske priestory tvorili dve maštale (kravská a konská), pričom vlastníctvo koňa bolo priamo viazané na samotnú prevádzku modrotlačiarkeho mangľa.

Farbiareň a sklad majú po jednom okne naľavo od vstupu, maštale po dve menšie po oboch stranách dverí, smerom do dvora. Technické priestory sa líšia od hospodárskych kvalitnými kazetovými dverami, ktoré boli rovnaké ako vstupné dvere obytnej časti. Strecha je sedlová, s dvoma vikiermi (jeden je umiestnený nad skladoom a druhý nad maštaľou). Strešnou krytinou rovnako ako na obytnej časti je škridla.

Na maštale nadväzuje v smere kolmej osi mangľovňa. Je to prízemný objekt, slúžiaci ako prístrešok pre modrotlačiarisky mangel' a poľnohospodárske náradie. Mangľovňa je samostatnou technickou stavbou, vzhľadom i konštrukčným riešením obojstranného prechodu na pozdĺžnej strane pre povoz je stotožňovaná so stodolou. V lokálnom spoločenstve je zafixovaná práve týmto označením. Časť pozdĺžnej steny nadväzuje na maštal'. Veľkosť stavby je závislá na veľkosti mangľ'a. Jej dĺžka je v našom prípade 15 m v nadväznosti na pohyblivú truhlu s kamením, ktorej dĺžka je 11 m. Doplňujúce 4 m súvisia s dĺžkou posuvu zariadenia. Šírka stavby 11,2 m zodpovedá veľkosti gáľ'a na konský pohon. Sedlová strecha s pántovým krovom je bez stropného záklopu, vzhľadom na rozmerné zariadenie gáľ'a. Strešnú krytinu tvoria azbestocementové šablóny (eternit), zvolené najmä v súvislosti s protipožiarnou ochranou. S touto skutočnosťou súvisí aj použitý stavebný materiál – kameň. Za mangľovňou sa rozprestiera veľká záhrada až po ďalšiu, pôvodne prístupovú cestu pre povozy s plátom.

Na náprotivnej strane hlavnej cestnej komunikácie je postavená na ploche cca 180 m² budova tlačiarne. Je to dvojpodlažný dvojpriestorový objekt, murovaný z kameňa a tehál. Polvalbová strecha rovnako ako na obytnej časti, je pokrytá škridlou. Objekt je orientovaný dvoma oknami ku komunikácii, v tomto prípade východne. Rovnako dvoma oknami je ku komunikácii orientovaný suterén. Zložitosť a charakter technologických postupov pri výrobe modrotlače určovali špecifickosť výrobných priestorov z technicko-stavebného aspektu. K základným predpokladom patrilo zvýšenie stien, čo zaručovalo i presvetlenie priestorov, ďalej spevnenie stropov a podláh, ako aj vertikálne členenie prostredníctvom podpivničenia objektov.¹⁶ Uplatnenie týchto stavebných prvkov v prípade hranovnickej farbiarne nebolo možné v súvislosti s komplexe zástavby za obytnou časťou domu, vzhľadom na jej jednotný charakter roľníckej usadlosti. Dôsledne sa však tieto špecifiká uplatnili v samostatnom objekte tlačiarne, ktorý ako solitér nemusel byť prispôbený žiadnym obmedzeniam nadväzujúcich stavieb.

Vstup do tlačiarne je zo dvora, ktorý je uzavretý, rovnako ako v prípade obytnej časti, drevenou bránou. Zo vstupného priestoru vedú schody na povalu. Suterén, ktorý sa pôvodne využíval na uskladnenie zemiakov, je dnes zaplavený spodnou vodou.¹⁷ Za domom a dvorom sa nachádza rozsiahly ovocný sad, ktorý siaha až k potoku, základnému vodnému zdroju nevyhnutnému pre remeselnú prevádzku. Vodný zdroj dopĺňali dve studne, situované na opačnej strane, pričom jedna sa nachádzala vo dvore a druhá v zadnej záhrade.

Napriek dominujúcej remeselnej výrobe a stavovskému statusu Elemíra Montška ako remeselníckeho farbiarskeho majstra, roľnícka výroba bola rovnako dôležitou

16 KRÁLIKOVÁ, E.: *Mangle a farbiarne*, c. d., s. 198.

17 Rovnako celá usadlosť je v súčasnosti narušená vlnutím múrov, a následným narušením plesňami, vzhľadom na nevyhovujúce podložie mokrinky ako aj chýbajúcu izoláciu základov budovy.

súčasťou jeho obživy. Obytné a hospodárske objekty najmä v prvej časti pozemku tvorili charakteristickú roľnícku usadlosť, ničím sa navonok nelíšiacu od ostatných dvorov v radovej zástavbe lokálneho spoločenstva. Len funkčnosť a technologické vybavenie jednotlivých priestorov odlišovali remeselnícky dom od iných usadlostí v lokalite.

Odhliadnuc od významu hranovnickej modrotlačiarскеj dielne v súčasnosti ako aj statusu technickej pamiatky, po ukončení jej činnosti (začiatkom 70. rokov 20. storočia) objekt chátra, rovnako slabnú kultúrno-sociálne väzby modrotlačiarскеj výroby so súčasnými generáciami. K snahám o obnovu a aktívne využitie objektov dielne sa však agilne prikláňa dodnes žijúca generácia súčasníkov výroby, ktorá ju vníma ako jeden z prvkov identity lokálneho spoločenstva. Jej snahy o prezentáciu tejto remeselnej výroby vzbudzujú záujem aj u mladej nástupníckej generácie, ktorá ju však vníma viac v intenciách rozvoja vidieckeho turizmu a perspektívneho ekonomického rastu obce. Otázka zachovania a zároveň sprostredkovania tradičných kultúrnych hodnôt sa dostáva v súčasných podmienkach do nového svetla.

Pri riešení problematiky dokumentovania ako i prezentácie dokladov remeselnej výroby, je nevyhnutné vychádzať zo základného predpokladu zachovania materiálnej podstaty, ktorá je v tomto prípade implikovaná v samotnom objekte dielne – tlačiarne, farbiarne a mangľovne ako prvkov kultúrneho dedičstva, zaznamenaných v zozname pamiatok. Ďalším východiskovým prvkom je demonštrovanie remeselného výrobného procesu formou rekonštrukcie prostredníctvom originálnych hmotných dokladov so zreteľom na ich súčasnú muzeologickú entitu. Keďže sprostredkovanie informácií je potrebné vnímať v orientovaní na verejnosť, ako optimálne sa javí etnomuzeologické riešenie s možnosťou rekonštrukcie technických i obytných objektov in situ s uchovaním originálneho mobiliáru a technického zariadenia remeselníckej výroby v dopĺňujúcom porovnaní s alternatívnou príležitostnej revitalizácie v nadväznosti na cestovný ruch.

Rekonštrukcia remeselníckej modrotlačiarскеj dielne in situ

Pri zvažovaní rekonštrukcie vidieckej remeselníckej dielne v primárnom prostredí, viazanom na autentické objekty a originálne technologické zariadenie, patrí k determinujúcim prvkom vymedzenie samotného zámeru – zachytiť výrobu modrotlače v 1. polovici 20. storočia, teda v období pôsobenia jej posledného majiteľa, keď tu modrotlačiarска remeselná výroba zaznamenala najväčší rozmach a rozhodujúcou mierou zasiahla do hospodársko-ekonomického a sociokultúrneho vývoja a charakteru lokality. Demonštrovanie remeselnej výroby iba rekonštrukciou objektov a technologického postupu prostredníctvom múzejnej expozície by sa dostalo do roviny dokumentovania jedného faktu ako samostatného elementu materiálnej kultúry, vytrhnutého z kontextu homogénneho celku sociálneho spoločenstva. Stáva sa mŕtvym, nedostatočným a neúplným, stráca na objektivite vyjadrenia a dáva

tým priestor nesprávnemu pochopeniu geograficko-hospodárskych, ekonomických a kultúrno-sociálnych väzieb. Nevyhnutné je preto zohľadnenie etnologického prístupu k problematike.

Z tohto pohľadu je možné pristupovať k teoretickému návrhu kombinácie rekonštrukcie a príležitostnej revitalizácie modrotlačiarkej výroby v Hranovnici, ktorého základným predpokladom je však uchovanie samotných stavebných objektov. Na tomto mieste považujeme za potrebné zdôrazniť komplexnosť, chápanú ako analytické delenie, ktoré musí vyústiť vždy do syntézy a zohľadňovania celku tak v interpretácii, ako i v jednotlivých korektúrach.¹⁸ Ak vychádzame z možnosti interpretovania výroby v autentických objektoch originálnymi hmotnými dokladmi, prípadne doplnkovými predmetmi ako nástrojmi múzejnej komunikácie so zámerom objasniť ich vzťahy a súvislosti, môžeme väčšinu pôvodných priestorov prezentovať v ich pôvodnej funkcii.¹⁹ Usadlosť remeselníckej dielne sa rozprestiera po oboch stranách hlavnej komunikácie, pričom mimo komplexu je situovaný len objekt tlačiarne v rozsiahlom priestore záhrady.

Možná rekonštrukcia modrotlačiarkej remeselnej výroby v múzejno-expozičnej rovine predpokladá sústredenie na jedno miesto, teda presunutie tlačiarne priestorovou štylizáciou k ostatným objektom usadlosti. Predná časť usadlosti poskytuje možnosť jej umiestnenia v samostatnom priestore, čo umožní demonštrovanie výrobo-technologického procesu v logickom slede od počiatočných úkonov.

Vstupnú časť objektu, pôvodne tvoriacu obytný trakt usadlosti remeselníckeho majstra, je možné v alternatíve rekonštrukcie využiť ako priestor pre návštevníka. Využitie autentických priestorov remeselnej výroby na prevádzkové účely sa javí ako absolútne špecifické. Ide tu o administratívny priestor vstupu, s ktorým súvisí napr. pokladňa, šatňa. V tomto prípade je potrebná najvyššia miera štylizácie s veľmi citlivým zvážením využitia a zariadenia priestorov. Do tohto priestoru obytného traktu objektu pokladáme za adekvátne aj situovanie stručného historického prehľadu z histórie modrotlače ako nevyhnutné expoé do problematiky, rovnako aj inštalovanie dokumentácie k histórii rodiny Elemíra Montška. V uvedenej časti je možné v pôvodnom priestore inštalovať dokumentáciu bývania remeselníckej modrotlačiarkej rodiny. Zároveň tento priestor možno využiť v spojení s múzejno-prezentačným sprostredkovaním využitia modrotlače v podobe odevných, či interiérových súčastí. Návštevník tak dostane možnosť na úvod sa v základnom prehľade oboznámiť s problematikou modrotlače v jej výslednej podobe a zároveň vo väzbe na jej využitie v materiálnej kultúre.

Jeden z priestorov prednej časti stavebného objektu možno využiť na už spomínanú dokumentáciu potláčania plátna. Výrazným prvkom v múzejnej interpretácii

18 MURIN, I. – ANDRÁŠ, P.: *Teoretické východiská k problematike kultúrneho a prírodného dedičstva*. Banská Bystrica 2008, s. 44.

19 Vychádzame z možnosti využitia objektov po nevyhnutných stavebných úpravách.

výrobného postupu je demonštrovanie samotného farbenia plátna v *kipe* za pomoci spúšťacieho mechanizmu *čigy*. V tejto väzbe má dôležitý význam autentický priestor farbiarne s originálnym technickým vybavením, najmä v prípade troch do zeme vyhlbených jám na *kipu*, vystlaných výdrevou. Umožňuje vernú interpretáciu farbenia ako jedného zo základných krokov v procese výroby modrotlačce. K objektívnemu stvárneniu skutočnosti prispieva vo farbiarni aj umiestnenie originálnej pece na vyváranie plátna. Farbiareň v múzejno-prezentačnom sprostredkovaní v autentickom prostredí je ťažiskovým priestorom dokumentujúcim pojmovú a zároveň javovú podstatu problematiky modrotlačiarскеj výroby v jej reálnom zobrazení. Komplexný obraz výrobnotechnologického postupu dotvára dokladovanie jednotlivých úkonov prostredníctvom čiastkových produktov (plátno potlačené rezervou, plátno po zafarbení, zafarbené plátno po odstránení rezervy – *papu*).

Jedným z najhodnotnejších originálnych prvkov je samotný modrotlačiarскеj mangel'. Vzhľadom na jeho rozmernosť je jeho využitie v polohe exponátu najvýraznejšie limitované pôvodným prostredím, rovnako samostatným stavebným objektom. Mangel' tvorí nielen významnú súčasť samotného procesu výroby, je tiež hodnotným prvkom hmotného kultúrneho dedičstva aj ako samostatný artefakt vzhľadom na konštrukčno-technické riešenie. V múzejnom sprostredkovaní rovnako proces farbenia i mangľovania dokumentujú originálne zbierkové predmety bez možnosti ich funkčného využitia, teda v transformovanej podobe so zreteľom na vizuálnu dokumentáciu výrobného procesu.

Do diametrálne odlišnej roviny sa však dostáva predpokladané múzejné riešenie objektu skladu, tzv. *magazínu*. V expozičnom riešení rekonštrukcie dielne *magazín* situujeme do jeho pôvodného priestoru. Demonštruje miesto kontaktu remeselného majstra so zákazníkom. Viaz sa s preberaním plátna na zafarbenie, výberom konkrétneho vzoru zo strany zákazníka, ciachovaním značkou. Pretože nie je možné prezentovať všetky zhromaždené údaje, je nutné ich redukovať. Výsledky kvalitatívneho výskumu je teda možné aplikovať výberom, usporiadaním a interpretáciou,²⁰ prostredníctvom využitia autentických originálnych prvkov dielne, pokiaľ ide o jednoduchý mobiliár (stôl, police na plátno), ako aj o drobné predmety v zastúpení ciach, vzorníkov, vlastnickej značky, či plátna.

Zložitejšia je však otázka interpretácie sociálneho rozmeru. Práve príklad rekonštrukcie *magazínu* poukazuje na obmedzenie možností postihnúť spoločenský, duchovný kontext expozičného múzejného sprostredkovania skutočnosti. Ide totiž o priestor z aspektu spoločenského života society veľmi významný. Montškov *magazín* bol miestom spoločenských stretnutí, sociálnej komunikácie prevažne ženskej časti lokálnej society, ale i širšieho regiónu. Bol však zároveň aj jediným miestom priameho kontaktu majster – zákazník v celom procese modrotlačiarскеj remeselnej

20 MURIN, I. – ANDRÁŠ, P.: *Teoretické východiská k problematike kultúrneho a prírodného dedičstva*, c. d., s. 42.

produkcie. Tento sociálny prvok však ani verná múzejná rekonštrukcia výroby dnes nedokáže svojimi výrazovými prostriedkami sprostredkovať.

Iným spôsobom komunikácie je alternatíva využitia ďalších priestorov objektu. Napr. pôvodne hospodársky priestor (maštal'), možno po úprave riešiť sekundárne sprístupnením expozičného riešenia modrotlačiarских foriem, ako samostatnej časti remeselného majstrovstva. V tomto ponímaní možno na „predmety“ nazerať ako na hmotné doklady z hľadiska múzejno-prezentačného. Etnologický kontext však vyžaduje odlišný prístup. Ide tu teda o sprostredkovanie celku v dvoch rovinách:

- ako komplex nástrojov v postavení pracovného technologického náradia, tvoriaceho súčasť širšieho výrobnotechnologického procesu;
- zároveň ako súbor jedinečných originálnych diel ľudového výtvarného umenia ako materiálnych produktov duchovného potenciálu tvorcu.

Vyššie 900 kusov zachovaných foriem, ktoré tvoria jednu z najucelenejších a najväčších zbierok tohto druhu na Slovensku, tiež interpretujú svojou početnosťou, rozmanitosťou vzorov a druhov, spôsobov spracovania i samotnou lokalizáciou ekonomický, ale i spoločenský status majstra, jeho zručnosť (niektoré vyrábal sám), ale i jeho rozhladenosť prostredníctvom kontaktov s výrobcami. Ich vnímanie je teda nevyhnutné chápať v polohe nielen technologických nástrojov, ale i výsledných produktov umeleckej zručnosti, aj keď v tomto prípade v rovine sekundárnej.

Reálnosť interpretácie skutočnosti teda nesporne poďakuje prezentácia prostredníctvom autentických stavebných objektov v autentickom prostredí, s originálnym mobiliárom a technickým zariadením. Súčasný trendy uchovania a prezentácie kultúrneho dedičstva jednoznačne uprednostňujú účasť ľudí na živote okolo nich, záujem o to, čo sa deje. Vyžaduje to od inštitúcií, aby motivovali.²¹ Najprirodzenejšou motiváciou človeka bez ohľadu na vek, sociálnu príslušnosť, či pohlavie, je aktívna účasť. Rekonštrukcia remeselnej výroby in situ priam predurčuje potrebu priamej účasti návštevníka v polohe prijímateľa informácie, ktorú následne musí spracovať. Adekvátnu formu priamej účasti ponúka prezentácia výroby v jej aktívnej forme, revitalizácia.

Pri prípadnej rekonštrukcii výroby v múzejno-prezentačnej komunikácii zostáva ťažisko v expozičnom sprostredkovaní modrotlačiarскеj výroby v autentických objektoch dielne. Primárnu funkciu tu zastupujú originálne hmotné doklady, dokumentujúce technologicko-výrobný postup, život remeselníka a jeho rodiny v rámci lokálneho spoločenstva, ako aj využitie výsledných produktov modrotlače v odevu a interiéri (muzeálie). Expozícia využíva doplnkové výrazové prostriedky múzea, ktorými objasňuje všetky väzby, súvislosti a vzťahy sledovanej problematiky (fotografie, texty, makety...). Vzhľadom na nevyhnutnosť ochrany originálnych prvkov kultúrneho dedičstva je tiež nevyhnutné využitie výstavného mobiliáru (vitrína, panel).

21 MARDELL, D.: *Integrojuća sa Európa a kulturna identita*. In: Európske múzeá na ceste k 21. storočiu. Košice 1992, s. 10.

Aktivnu účasť návštevníka možno v tomto prípade riešiť jeho zapojením do čiastkových úkonov, umiestnením replík niektorých nástrojov a zariadenia priamo v expozícii. Za týchto podmienok je možné realizovať napr. potláčanie plátna *papom* pri zhotovení repliky potláčacieho stola *druktiš*, niekoľkých modrotlačiarских foriem, hotového *papu* a pri poskytnutí plátna ako východzieho produktu. Aktivnu účasť návštevníka priamo v expozícii je možné riešiť aj pri úkone farbenia, využitím jednej z troch *kíp*, vyhlbených do zeme farbierne. Podmienkou tejto možnosti je zhotovenie repliky spúšťacieho zariadenia s kovovým rámom a indigová farba (po dohode s chemikmi možno určiť jej zloženie).

V nadväznosti na expozičné riešenie rekonštrukcie výroby možno posúdiť aj využitie objektu a záhrady po pravej strane cesty vo vzťahu k nožnej revitalizácii samotného výrobného procesu. Jednopriestorový podpivničený objekt s možnosťou využitia podstrešného priestoru s plochou 28,5 m² síce neposkytuje ideálne riešenie vo funkcii *výrobnej haly*, nevylučuje však využitie na realizáciu výroby. Nevyhnutnosťou vybavenia z pohľadu uchovania kultúrneho dedičstva je v tomto prípade výroba replík všetkých súčastí technického vybavenia a nástrojov na výrobu. K počiatočným krokom výrobného postupu, teda potláčacieho stola *druktiša*, modrotlačiarских foriem a *šašii* na rezervu *pap*.

Najzložitejším riešením je situovanie *kipy* s farbou. Alternatíva zabudovania do zeme v priestore spolu s tlačiarňou nie je reálna vzhľadom na jeho podpivničenie. Zostáva možnosť umiestnenia *kipy* s farbou v novom priestore prístavby za objektom. Pre technické vybavenie *farbierne* je potrebné inštalovať okrem *kipy* repliku spúšťacieho mechanizmu so závesnými rámami *čiga*. Pre realizáciu posledného úkonu, mangľovania, v revitalizovanej dokumentačnej výrobe by postačila replika malého textilného mangľa na plátno, využívaného v domácnostiach, ktorý pracuje na rovnakom princípe ako veľký modrotlačiarский, prezentovaný originálom ako súčasť expozičného riešenia, samozrejme s rozdielom ručného pohonu, na rozdiel originálu, pracujúceho na princípe gaľa.

Na skladovanie surovín a v prípade nepriaznivého počasia, či väčšieho množstva plátna, môže slúžiť podstrešný priestor. Inak na sušenie potlačeného, či zafarbeného plátna možno využiť priestor záhrady, čo nesporne bude prínosom pre emotívnu stimuláciu návštevníka. Priestor pivnice je možné využiť na prípravu *papu* a zároveň ako práčovňu na plákanie plátna. Počiatočný úkon potláčania plátna *papom* a výsledný, mangľovanie, je reálne možné v priestore pôvodnej tlačiarne. Farbenie v *kipe* by bolo možné vykonávať v novovybudovanej prístavbe (v prípade potreby aj mangľovanie).

Pri posudzovaní možnosti revitalizácie modrotlačiarской produkcie v zmysle oživenia tradičnej remeselnej výroby, vychádzame z tejto alternatívy ako doplnkovej aktivity k múzejnej expozičnej prezentácii. Možno ju teda zaradiť k podujatiam, organizovaným v rôznych formách, tak z hľadiska trvania ako aj obsahového

zamerania. Aktivizáciu činnosti tejto príležitostnej dielne je možné využiť formou pravidelných krátkodobých tvorivých dielní, organizovaných pre konkrétne cieľové skupiny, pričom predpokladáme oslovit' vysoké školy so špecializáciou na textilnú výrobu a dizajn (VŠVU, Katolícka univerzita v Ružomberku, ale aj v súčasnosti existujúce umelecké stredné školy). Spoluprácu s umeleckými školami možno využiť aj pri alternatívnej súběžnej aktivite výroby modrotlačiarских foriem, čo by v konečnom dôsledku prinieslo oživenie ďalšieho originálneho druhu výtvarného umenia, ktorému je v súčasnosti venovaná nedostatočná, resp. žiadna pozornosť.²² Predpokladáme, že navrhovaná alternatíva môže prispieť k rozšíreniu možností mladých textilných tvorcov v rámci odbornej praxe, poskytnúť priestor nastupujúcej generácii pre využitie tradičnej výroby v nových formách, ako jeden z prejavov generačnej transmisie.

Vzhľadom na špecifiká a úskalia výroby modrotlače v súvislosti s prevádzkou akcentujeme príležitostnú aktivizáciu dielne. Optimálna je orientácia na obdobie letnej turistickej sezóny, časom vhodným pre realizáciu tvorivých dielní vo vonkajších priestoroch objektu. Využitie vonkajšieho priestoru záhrady umožňuje otvorený prístup a interaktívne formy komunikácie s verejnosťou. Výsledné produkty súčasnej výroby je možné zároveň prezentovať zakomponovaním do múzejnej expozície v priestore *magazínu* ako komparačný materiál vo vzťahu k tradičnej produkcii modrotlačiarскеj remeselnej výroby, prípadne ich priamy predaj ako originálnych spomienkových predmetov. Tento krok umožní prirodzené prepojenie „mŕtveho“ múzejno-prezentačného sprostredkovania so živou aktívnou produkciou a zároveň vráti objektom a technickým priestorom v nich autentickú sociokultúrnu funkciu.

Z posudzovanej alternatívy riešenia rekonštrukcie remeselnickej výroby in situ vyplýva niekoľko zásadných záverov:

- Uchovanie a prezentácia skutočnosti v autentických objektoch ľudových stavieb v pôvodnom prostredí napomáha čiastočne objasniť geograficko-klimatické, ekonomické ako i sociokultúrne súvislosti a väzby, napriek tomu, že nedovoľuje absolútne abstrahovať múzejné doplnkové výrazové prostriedky;
- rekonštrukciu remeselnickej dielne múzejno-prezentačnou interpretáciou v autentickom prostredí pôvodných stavebných objektov, v komplexnom riešení problematiky doplnkovými aktivitami prostredníctvom príležitostnej, čiastočnej revitalizácie výroby, možno považovať za najoptimálnejšiu formu sprostredkovanie remeselnej výroby modrotlače v Hranovnici v jej historických, geograficko-klimatických, hospodárskych a sociálnokultúrnych

²²Najbližšia ZUŠ tohto druhu so zameraním rovnako na odev ako aj spracovanie dreva sa nachádza v Kežmarku. SOU v neďalekom Poprade sa zameriava na umelecké odbory spracovania kovu (pasiar, umelecký kováč), pričom v rámci spolupráce s múzeom v minulosti jeho študenti prispeli k ošetrovaniu viacerých zbierkových predmetov z kovu konzervovaním.

súvislostiach. V týchto intenciách si po udomácnení a zapojení samotných príslušníkov lokálneho spoločenstva do výrobného-prezentačného procesu dovoľíme uvažovať o priradení navrhovanej realizácie k opatrne sa formujúcej alternatíve ekomúzea v našich podmienkach.

Literatúra:

- BEŇUŠKOVÁ, Z. a kol.: *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava 1998.
- KALAVSKÝ, M.: *Remeslo*. In: Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku. Sv. 2. Bratislava 1995, s. 109.
- KRÁLIKOVÁ, E.: *Mangle a farbiarne*. Zborník SNM 66, Etnografia 13, 1972, s. 19–205.
- KRIVOŠOVÁ, J.: *Architektúra ľudových stavieb pre výrobu a technické práce na Slovensku*. In: Výrobné a technické objekty v ľudovom staviteľstve. Bratislava 1988, s. 44–48.
- LANGER, J.: *Národopisná múzea v prírode*. Rožnov pod Radhoštěm – Martin 1981.
- LANGER, J.: *Význam sociálneho prostredia pre kultúrne diferenciacie v sídelnom vývoji*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1, s. 150–157.
- MLYNKA, L.: *Formy ochrany, využitia a sprístupnenia ľudových technických pamiatok*. In: Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva. Košice 2004, s. 23–27.
- MARDELL, D.: *Integrujúca sa Európa a kultúrna identita*. In: Európske múzea na ceste k 21. storočiu. Košice 1992, s. 10.
- MURIN, I. – ANDRÁŠ, P.: *Teoretické východiská k problematike kultúrneho a prírodného dedičstva*. Banská Bystrica 2008.
- PODOBA, J.: *Odras sociálnej štruktúry na vývoji stavebnej kultúry a bývania na slovenskom vidieku*. Slovenský národopis 38, 1990, č. 1–2, s. 160–164.
- ROTH, P. a kol.: *Dejiny obce Hranovnica*. Hranovnica 1998.
- VENCKO, J.: *Dejiny štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok 1927.
- KRIŠKOVÁ, Z.: *Rekonštrukcia a možnosti revitalizácie remeselníckej dielne (na príklade modrotlačiarскеj dielne Elemíra Montška v Hranovnici)*. Dizertačná práca., 2009. 156 s.

Summary

Presentation of Architectural Monuments as a Means to Document Traditional Crafts in Local Communities

The article focuses on the process of documenting handicrafts in the local communities of rural areas through the use of buildings formerly housing a blueprint workshop in the village of Hranovnica. The first section focuses on the specific attributes of handicraft buildings and

compares individual buildings within an urban context (where crafts represented a key means of providing a livelihood) with those in rural areas (where, in addition to their craft, local handicraftsmen were also concerned with their primary activity, i.e. farming).

The aforementioned blueprint workshop in Hranovnica is a good example of the architectural aspects of these buildings, which simultaneously document farming and handicrafts, and as we show, also reveal renovations due to economic and socio-cultural development.

The article further contains arguments with regard to the possible use of such buildings as so-called 'technical landmarks' to document the history and development of local handicrafts from the point of view of present-day applied ethnology (especially ethnographic museology).

Key words:

crafts – buildings – farm – dyeing room

Prameny k dějinám české menšiny vojvodinské obce Veliké Srediště¹

Mgr. Michal Pavlášek

Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., pracoviště Brno, Veverí 97, 602 00 BRNO

m.pavlasek@gmail.com

Na teritoriu Vojvodiny v Srbsku se nachází hned několik lokalit s obyvatelstvem hlásícím se k českému původu. Z velké části jde o potomky kolonizačních procesů 19. století. Nejinak tomu je v případě obce Veliké Srediště, ležící v jižním Banátu, jedné ze správních oblastí Vojvodiny. I sem v průběhu 19. století přicházeli kolonisté z českých zemí, jejichž potomci ve studované lokalitě žijí i v současnosti. Ač má výzkum českých enkláv v jihovýchodní Evropě jakožto součást studia etnických procesů v tradici bádání české etnografie své významné místo, Čechům z Velikého Srediště dosud byla věnována jen minimální pozornost.² Tato skutečnost motivovala autora tohoto příspěvku k několika terénním pobytům v lokalitě, jejichž výstupem se stala diplomová práce³ a již citovaná studie, zevrubně pojednávající o počátcích jak českého zastoupení v obci, tak o složitých konfesijních a národnostních poměrech. Mojí snahou bylo obrátit pozornost směrem k nutnosti užití interdisciplinárního náhledu problematiky za často spíše formálně vzývaného než důsledně aplikovaného. Jen tak je totiž možné (i) níže představené materiály adekvátně zhodnotit.

Podobných českých enkláv je v jihovýchodní Evropě hned několik. Nedaleko zkoumané obce se nacházejí lokality Češko Selo, Gaj, Kruščica a Bela Crkva s organizovanou českou menšinou. Výjimečnost studované české enklávy v rámci území Srbska je však dána konfesijní příslušností,⁴ specifickými výchozími místy transmigrace (ponejvíce se kolonisté rekrutovali z Kloboucka a Nosislavka na jižní Moravě) a hlubokou žitou evangelickou zbožností, která byla projektována do obrazu událostní perspektivy lokality formou kolektivní paměti. Terénní a archivní výzkum následně odhalil širokou pramennou základnu, jejíž výjimečnost tkví jak v kvantitě

1 V textu je užíváno české transkripce názvu obce. V Srbsku obec najdeme pod názvem Veliko Središte.

2 K dosavadnímu přehledu bádání viz PAVLÁSEK, M.: *Česká menšina v jihobanátské obci Veliké Srediště. Její počátky a etnické procesy*. Národopisná revue 20, 2010, s. 4–5.

3 PAVLÁSEK, M.: *Historie a kolektivní paměť reformovaných evangeliků ve Velikém Središti ve Vojvodině*. Rukopis diplomové práce. Historický ústav FF MU v Brně. Brno 2009.

4 Předchozí výzkumy zaměřené na region jihovýchodní Evropy reflektovaly zejména osudy českých katolíků. Srov. HEROLDOVÁ, I.: *Výstěhovalectví do jihovýchodní Evropy*. Češi v cizině 9, 1996, s. 67–95. Jedinou sondu do problematiky představuje práce Václava Štěpánka. ŠTĚPÁNEK, V.: *Mizející menšina. Historie a současnost českého osídlení v srbském Banátu*. Národopisná revue 13, 2003, s. 3–10.

dokumentace, tak i výpovědní hodnotě a charakteru písemností, ležících dosud zcela bez povšimnutí mimo rámec dosavadního bádání, ač jsou pro dějiny a pro pochopení počátků a dalšího vývoje zdejší české enklávy naprosto zásadní.

Cílem předkládaného příspěvku je proto perspektivu těchto písemných pramenů vědecké obci přiblížit prostřednictvím jejich představení a kritiky. Veškerý níže charakterizovaný pramenný materiál splňuje podmínku dosavadního nepublikování jiným vědeckým badatelem,⁵ čímž je tak zajištěna jeho exkluzivnost. Jejich samotný význam je určen obsahovou hodnotou.

Samotný terénní výzkum v lokalitě byl realizován opakovanými čtrnáctidenními pobyty ve studovaném teritoriu. Celkem v rozmezí jsem let 2008–2011 realizoval tři měsíce zúčastněného pozorování, provedl řadu opakovaných polostrukturovaných rozhovorů a poté přikročil k výzkumu archivnímu. Ještě než přistoupíme k charakteristice pramenné základny, připomeňme si základní známá fakta o Velikém Središti.

Stručný nástin historie obce

Přesné datum vzniku obce není známé, ale některé zmínky napovídají, že osada existovala již počátkem 18. století, kdy ji založilo srbské etnikum z blízkého okolí hlásící se k pravoslaví.⁶ Mezi další příchozí v průběhu 18. století patřili Rumuni, které se Srby spojovala společně sdílená konfesní identifikace. Záhy obě skupiny stály u počátků výstavby prvního kostela ve vesnici. Následná migrace Maďarů hlásících se z části k církvi reformovaného (odchází po roce 1848 vyznání) a k římským katolíkům, doplňovala multietnický charakter vesnice. Katolická konfese je tak spojovala s Němci, přicházejících v průběhu dvacátých let 19. století se skupinou českých katolíků.⁷ V roce 1838 se přistěhovala druhá vlna českých katolíků. K roku 1848 vypadá konfesionální zastoupení dle statistiky následovně: z celkového počtu 2012 osadníků se k pravoslaví přihlásilo 1438 osob (Srbů a Rumunů), 525 katolíků (Čechů, Němců a Maďarů), 39 reformovaných evangelíků (Maďarů), 5 luteránů a 5 židů. Posledního přírůstku se česká enkláva dočkala v letech padesátých 19. století, kdy Veliké Srediště osídlilo obyvatelstvo převážně z jižní Moravy konfesionálně vymezováno na katolíky a mnohem početnější skupinu reformovaných evangelíků. Tímto migračním pohybem se v obci zastoupené obyvatelstvo z Českých zemí rozrostlo na několika stovek osadníků, jak lze ověřit díky dochovaným záznamům sčítání lidu: v roce 1900 žilo v obci 456 (!) Čechů⁸, o dvacet let později se k české

5 Dosud byl užít pouze autorem tohoto textu. Srov. poznámku 2.

6 DROBNJAKOVIĆ, B. M. – MILLEKER, F.: *Letopis opština Podunavske oblasti*. Pančevo 1929, s. 146.

7 V jejich případě se patrně jednalo o druhotnou (sekundární) kolonizaci, když pro nespokojenost s životními podmínkami opustili české kolonie vzniknuvší ve stejné době v horském prostředí Banátské klisury dnešního Rumunska.

8 AUERHAN, J.: *Čechoslováci v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*. Praha 1921, s. 62.

národnosti přihlásilo 447 osob.⁹ Tento údaj činí ze zdejší komunity po Bele Crkvi a Kruščici třetí nejpočetnější českou enklávu na území jižního Banátu.

Konec II. světové války přinesl obci velké změny. Veliké Srediště nuceně opustili česky hovořící katolíci spolu s Němci, poté co s nimi vstoupili do armády wehrmachtu na podporu válečných snah Německa. Důsledkem toho se zdejší skupina českých reformovaných evangelíků stala jediným dědicem reprezentace kolektivní identity odkazující k češství prostřednictvím vědomé identifikace s českým historickým povědomím. Krom toho ji můžeme považovat za jediného nositele české reformační tradice v rámci celého dnešního Srbska.¹⁰

Přestože v údobí bezprostředně následujícím skončení II. světové války československé státní orgány nabízely příslušníkům českých komunit v zahraničí možnost reemigrovat a osídlit opuštěné pohraničí Československa, což se v mnoha případech dočkalo příznivé odezvy, ohlas ve Velikém Središti nebyl takřka žádný.¹¹ Poválečný vývoj v obci byl následně ovlivňován politickou situací v tehdejší Jugoslávii, kdy se k moci dostala Komunistická strana Jugoslávie. Českým reformovaným evangelíkům však v účasti na bohoslužbách, ani v dalších aktivitách sborové organizace zabráňováno nebylo. Po pádu komunistického režimu proces demokratizace společenského života přerušily válečné konflikty let devadesátých, jež se sice vesnice bezprostředně nedotkly, ovšem i tak události občanské války v paměti místních zanechaly hluboké stopy.

Veliké Srediště dnešních dnů čítá 1269 obyvatel, jejichž etnické složení se v průběhu druhé poloviny čtyřicátých let 20. století a po občanské válce na Balkáně v devadesátých letech rozšířilo především o uprchlíky z Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a Makedonie. Současná česká menšina v obci je zastoupena nepočetnou skupinou reformovaných evangelíků a také baptistů.¹² Celkový počet česky hovořících obyvatel obce nepřesahuje deset osob.

9 ARANIL, Z.: *Zpomenica chrama Veliko Središte*. Veliko Središte 1994, s. 8–9.

10 Další česká evangelická enkláva Bjeliševac sice dosud také existuje, ale po rozpadu Jugoslávie v devadesátých letech se stala součástí Chorvatska.

11 Místní to zdůvodňují okolnostmi, že reemigranti měli obsadit domy po vyhnaných sudetských Němcích. Protože se však sami stali svědky poválečného odsunu Němců, na jejichž místa se usazovalo obyvatelstvo z válkou postižených oblastí Bosny a Chorvatska, na které pohlíželi jako na cizorodý element, své zkušenosti projektovali do role, jakou by sehráli v novém bydlišti. Z rozhovoru s Věrou Sokolovou, zaznamenan 26. 1. 2008, Veliké Srediště. Soukromý archiv autora.

12 K této denominaci se místní oficiálně přihlašovali až po II. světové válce, její vznik je však spojen již s působením kazatele Aloise Erliha v reformovaném sboru (1928–1931), který po svém náboženském „probuzení“ aktivně působil jako baptistický kazatel také v Bělehradě. Sbor baptistů existuje i v současnosti, kdy se jeho členové rekrutují hned z několika národností – slovenské, české, srbské, rumunské a maďarské.

Prameny a jejich dělení

Klasifikace pramenů historiky nevychází z jednotného principu.¹³ Z *formálního věcného* hlediska lze prameny dělit na prameny *písemné* a *nepsané*.

Písemné prameny vymezujeme na primární a sekundární podle jejich původu.¹⁴ Veškeré pramenné zdroje zde představené patří do skupiny primárních pramenů. Pro naši snahu přehledně prezentovat historický materiál využijeme další běžně historiky užívané dělení na písemnosti *institucionální proveniencie* a písemné prameny *osobní povahy*.

Prvně jmenované v našem případě zahrnují veškerou dokumentaci reformovaného sboru vzniknuvší v rámci statusu sborového společenství jako církevní instituce. Jsou pro nás prostředníkem k pochopení vnitřního chodu sociální a církevní instituce, jakou evangelický sbor byl. Zde představíme především základní sborovou dokumentaci označenou jako *Protokol I.–III.*

Písemnosti osobní povahy, pro něž je charakteristické, že nebyly v dané podobě určeny k veřejnému šíření, tvoří nedílnou součást materiálové základny sloužící k pochopení jevů spojených se sledovanou skupinou českých evangeliků. Patří mezi ně zejména dochovaná soukromá korespondence v Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické (ÚA ČCE) a dopisy uchované v soukromí informátorů z Velikého Srediště.

Prameny *nepsané* lze dělit na hmotné, obrazové (ikonografické) a ústní (orální).¹⁵ Mezi hmotné a obrazové v našem případě řadíme nápisy na zvonech, náhrobcích, v kostele, v interiéru domácností, sborové pečete a razítka. Orální prameny realitu zprostředkovávají prostřednictvím samotné narace aktéra, již je její prožívání interpretováno. Sociálněvědní disciplíny jako etnologie, sociální antropologie či sociologie, pracují převážně v živém sociálním prostředí, kdy lze klást otázky, ověřovat proces rekonstrukce minulosti a její interpretaci. Rozhovory s informátory tak jsou důležitým badatelským nástrojem k pochopení vnitřních motivací jednání samotných aktérů a zdůraznění *emic* perspektivy¹⁶ tvoří naprosto nezbytnou konstantu přístupu k sociální realitě prostřednictvím epistemologických východisek sociálních věd.

13 Lze je vymezit z hlediska funkčnosti historikovy praxe podle: druhů na základě formálních znaků, původu, obsahu, informační struktury a typů. PETRÁŇ, J. – HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – KVAČEK, R. – MAUR, E. – NOVOTNÝ, K. – SKÝBOVÁ, A. – URBAN, O.: *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech*. Praha 1983, s. 17.

14 Primární vzešly bezprostředně z historického dění, o němž podávají svědectví, zatímco sekundární reflektují tentýž jev z jiného prostředí a pozic. PETRÁŇ, J. – HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – KVAČEK, R. – MAUR, E. – NOVOTNÝ, K. – SKÝBOVÁ, A. – URBAN, O.: *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech*, c. d., s. 80.

15 PETRÁŇ, J. – HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – KVAČEK, R. – MAUR, E. – NOVOTNÝ, K. – SKÝBOVÁ, A. – URBAN, O.: *Úvod do studia dějepisu III. Nauka o historických pramenech*, c. d., s. 37.

16 HEADLANT, T. – PIKE, K. – HARRIS, M. (Ed.): *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate*. California 1990.

V následujících pasážích představíme materiály zastoupené v obou skupinách, a to ve sledu shora vymezené linie dělení. Pomocí představených pramenných zdrojů lze rekonstruovat dějiny české enklávy v obci Veliké Srediště i vnitřní svět prožívání a postojů k dějinným událostem zakoušených samotnými aktéry. Přístupme tedy ke kritice historických pramenů, kdy naším úkolem bude zodpovědět otázky týkající se po okolnostech vzniku a místu uložení pramene, jeho obsahu a informační hodnotě. Všimneme si také, kdo je jejich hlavním aktérem a ke komu se jednotlivé nalezené materiály vztahují. Textuální podobu některých zde také formou přepisu představíme.¹⁷

Písemnosti institucionální povahy

A. Materiály vyskytující se ve Velikém Središti

Samotná výzkumná lokalita poskytla pestrou paletu pramenných materiálů. Pro studium reformovaného sboru, jenž byl pro evangelickou část česky hovořícího obyvatelstva základní symbolickou kolektivitou formující identitární korpus, a vedle identifikace s češtvím hlavním kohezním poutem skupiny je zásadní písemná dokumentace institucionální povahy sepisována samotnými aktéry lokální historie – členy presbyterstva (staršovstva) reformovaného sboru. Lokální sbory reprezentovaly nejnižší organizační jednotku církevní správy v rámci hierarchie církevní struktury reformované církve na území Srbska. Sbor ve Velikém Središti svou činností zodpovídal vyšší institucionální instanci, kterou byl seniorát ve Feketiči. Záznamy a dokumentaci reformovaného sboru po celá desetiletí uchovávají kurátor sboru František Hájek s jeho manželkou Elizabetou, vedoucí sboru po stránce duchovní. Sami se dodnes na vytváření sborových záznamů podílejí.

Sborové zápisy produkované jako dokladový materiál činnosti presbyterstva začaly vznikat již na prahu šedesátých let 19. století, tedy v období institucionálního vzniku samotného reformovaného sboru. Evidence sborových zápisů vyplynula ze skutečnosti nutné dokumentace finančních záležitostí kolem výstavby evangelického kostela, k čemuž se presbyterstvo uvolilo v roce 1861, ale také z povinnosti vycházející ze zařazení sboru do církevní struktury reformované církve v jižních Uhrách, později v Jugoslávii.

Počátky sboru sahají do roku 1861 a jsou spojeny s výstavbou protestantského chrámu ukončenou o čtyři roky později. Početnost zdejší dvousetčlenné komunity reformovaných evangelíků znamenala nutnost sborové organizace, řešící stránku finanční a také začlenění sboru do již existující církevní struktury. S institucionálním vznikem sboru souvisela volba presbyterstva a právě ustanovení jeho členů je již

17 Srov. ŠTŮVÍČEK, I. a kol.. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha 2002.

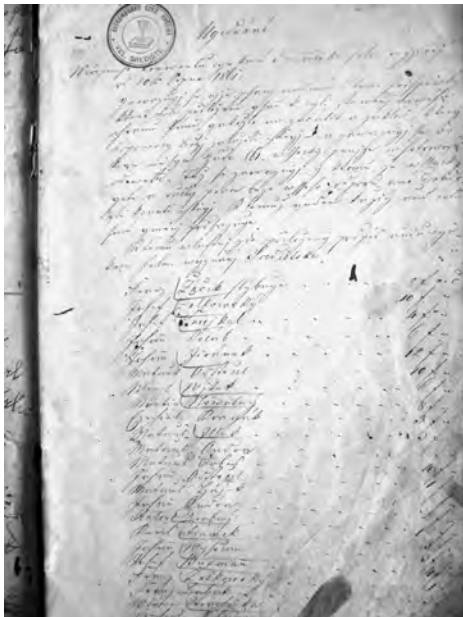
předmětem souboru dokumentů označovaného jako *Protokol I.* po němž chronologicky následuje ještě *Protokol II. a III.* Jde o zápisy schůzí obsahující vždy datum, důvod setkání a podpisy všech účastníků. Dle nich je možné vysledovat, že presbyterstvo čítalo i přes dvě desítky členů (*oudů*) s církevním hlasovacím právem uplatnitelným při participaci na volbě církevního seniora, kurátora, pokladníka a dalších presbyterů.

Protokol I. vedený v letech 1861–1882 obsahuje důležitý jmenný seznam přijímaných členů sboru a dále seznam jednotlivých dárců ochotných finančně či materiálně podpořit stavbu kostela, jehož součástí jsou též údaje o počtu členů rodin a dále výdajové a příjmové částky sboru, pomocí nichž lze detailněji ilustrovat hospodaření tohoto společenství. Autory zápisů byli kazatelé a zvolení kurátoři sboru, kteří presbyterstvu vždy na začátku kalendářního roku museli předložit *oučty* ke schválení presbyterstvu a nechat je nejméně 14 dnů volně přístupné všem členům sboru pro kontrolu. Četnost zápisů byla dána frekvencí konání konventu – setkání presbyterstva sboru, kde se probírala aktuální finanční situace sboru. Ke shromáždění presbyterstva docházelo během přítomnosti kazatele sboru. Čeští faráři Václav Mikolášek a Čeněk Jauza, kteří sboru kázáním a duchovní péčí sloužili od jeho vzniku do konce osmdesátých let 19. století, do Srediště dojížděli z nedaleké vesnice Clopodia¹⁸, kde rovněž působili u tamního reformovaného sboru.

Z dokumentace je patrné, že již v roce 1861, tedy v počátečním roku vedení prvních sborových zápisů, měl sbor určeného svého sborového hospodáře – kurátora, jímž byl nejprve Anton Drobny a následně František Žáček. Protokol I. uvádí i zápis zásadního významu – tzv. *Ujednání*, což bylo setkání konventu, na němž došlo k faktickému založení sboru 20. října 1861.

Účetní agenda sboru. 2010, foto M. Pavlásek.

¹⁸ Obec Clopodia, počestěná na Klopotín, leží 15 kilometrů severně od Velikého Srediště na území dnešního Rumunška.

Ujednání z 20. října 1861. 2010, foto M. Pavlásek.

Následující ukázka představuje žádost o zakoupení zvonů z Vestfálska z roku 1868, jež od té doby měly zvat věřící k bohoslužbě:

„Ujednání, které se dne 14. toho června 1868 v Zboru evan:Reformovaném konalo v Hrubém Středistye¹⁹ v přítomnosti celé církve. Ujednalo totiž: Poněvadž Pán ten Požehnaný nám dopomohl k jeho cti Chrám nový vyhotoviti, protože jest přání celé církve tento Nový Chrám a Dům Hospodinu který s veži vystaven jest Zvony ozdobiti, by každého v časném tomto životě k oslavování Jména toho Nejvyššího Zvali, pak Každého spolu Audu²⁰ Církve z této časnosti k věčnému pokoji se odebírají ho doprovázely, Poněvadž ale již při Canonickém Vysitacy²¹ v roku 1867 od Důstojného pána Seniora Abele Hajnala²² ujednané, schválené y

poručené bylo, protože žádáme tomuto prohlášení vyhověti na tento způsob totiž: Podvolili se všickni Aoudové hoře jmenované církve podle své možnosti v pruském Vestfálsku 3 zvony zakoupiti které váhy obecné 10 centů vážití budou, protože se zde všichni jednoho a jeden za všechny zavazujeme, že ty výlohy těch zvonů, které při jednání celého sboru přijaté a schválené byly co košťovati budou jisté summi pujčiti nemuže, ale se zavazujeme, az dopovolední povynosti odslužiti a každý rozvrh, který na nás dle práva uvržen bude přijmout se nezdráháme.

Že tomu tak a né jináč, jest náš vlastnoruční podpis toho potvrzuje
V Hrubém Středistyi 14. června 1868 Martin Koubek, kurátor“

V dalších zápisech lze vysledovat postupnou konstituci sboru do hospodářského organismu prostřednictvím pronajímání církevní půdy členům sboru i mimo něj. Šlo o hlavní přísun peněz, prostřednictvím kterých – spolu s církevními poplatky

19 V chronologicky jdoucích zápisech *Protokolů* je zajímavé sledovat, jak bylo označováno samotné jméno vesnice. Původní *Hrubé Středistye* se mění na *Velké* či *Veliké Středistye*. Pojmenování *Veliké Středistye* je pravidelně užíváno až po I. světové válce.

20 Údů, tj. členů církevního společenství.

21 Návštěva sboru církevním seniorem za účelem kontroly účtů, sborových zápisů a informovanosti o dění ve sboru. Součástí vizitace byla vykonána nedělní bohoslužba a pastorační aktivity.

22 Toho času senior maďarské reformované církve.

jednotlivých rodin – bylo možné vyplácet kazatele a konfesního učitele. Ve sborové dokumentaci nalezneme také žádost o zaslání kazatele do Vídně senioru Hajnalovi či jeho kladnou odpověď formou závazku zaslání slíbeného faráře. Stal se jím Vincent Jauza, kurátorem pak Martin Koubek. Prostřednictvím sborové dokumentace lze získat přehled o finančním fungování sboru, což nejlépe ilustruje nález tzv. vokátoru.²³ Detailní zápisy *Protokolu II.* (1883–1931) byly vedeny ponejvíce do přelomu 19. a 20. století, načež četnost ustává a dokumentace byla až do roku 1921 vedena pouze v maďarském jazyce. Bylo to způsobeno absencí stálého českého kazatele, kterého se presbyterstvo²⁴ dočkala až s počátkem misijní činnosti z Československa mezi světovými válkami. Tehdy totiž přišel na četné žádosti sboru o česky vedené bohoslužby první českobratrský kazatel Alois Erlich, jenž zároveň plnil funkci konfesního učitele. Reprezentoval tak jakéhosi zprostředkovatele české kulturní tradice. Veliké Srediště v tomto ohledu není výjimečným případem; kazatelé ve stejné době působili i v dalších evangelických zahraničních sborech v Evropě.²⁵

Zápisy těchto kazatelů jsou součástí tzv. *Protokolu II.* a *Protokolu III* (1932 – současnost). Z těchto materiálů se dozvídáme, že prvním misijním kazatelem u sboru byl Alois Erlich, o čemž dokládá záznam ze schůze presbyterstva konané dne 11. ledna 1928.²⁶ Po něm nastoupil Karel Loveček a Jaroslav Pech, který přišel jako odcházející z českého evangelického sboru na Svaté Heleně, krajanské obce ležící v nedalekém pohoří Almáš a Semenec v dnešním rumunském Banátu. Kazatel Pech však koncem II. světové války musel sbor opustit a vrátit se do Československa. Je tak posledním českým kazatelem, který sboru dlouhodobě sloužil.

Protokol III. zaznamenává události let 1931 až do současnosti. Četnost zápisů veškeré výše popsané dokumentace vypovídá o důležité roli přisuzované sborové organizaci. Odstoupíme-li od sledovaného lokálního kontextu směrem ke komparaci s ostatními českými enklávami v zahraničí, výjimečnost dochovaných zápisů vystoupí ještě více do popředí. Jejich studium toho hodně napovídá o této konkrétní

23 Jde o smlouvu vymezující vztah mezi kazatelem a lokální náboženskou obcí týkající se především hospodářských podmínek. Podmínky smlouvy týkající se hlavně plateb faráři se zpravidla vyjednávaly mezi ním a presbyterstvem velmi ztěžka, jelikož o jeho financování se starali z největší části právě samotní členové sboru. FIŠER, Z.: *Evangelický duchovní. Příklad Daniela Slobody*. In: Fasora, L. – Hanuš, J. – Malíř, J. (red.): *Člověk na Moravě 19. století*. Brno 2004, s. 414.

24 V listinné dokumentaci se pro pojmenování presbyterstva (či staršovstva) ponejvíce používá termín konvent.

25 Nejstarší protestantskou enklávou je sbor v polském Zelowě vzniknuvší v roce 1803, dále následuje Svatá Helena (1824), Pereg Mare (1862), Bjeliševac (1882), Bohemka (1906), Veselynivka (1908). Poslední dvě jmenované enklávy leží v dnešní Ukrajině a jejich vznik souvisí s migrací některých zelowských evangelíků na Volyn a dále na východ.

26 U sboru působil do roku 1931. Protokol II, s. 284–352. Z frekvence a zapisování přesné datace zápisů lze určit četnost konání samotných schůzí. Z dokumentace je patrné, že se kazatelé snažili o každotýdenní schůze, byť ne vždy se to dařilo. Přesto se četnost vykonaných schůzek presbyterstva od příchodu misijních farářů z Čech významně zvětšila.

lokální komunitě založené na konfesijně vymežované kolektivní identitě reflektující přitom vědomé přihlášení se k češtví (na rozdíl od skupiny českých katolíků). Z rozsáhlé dokumentace je patrné, že jejím prostřednictvím aktéři uchovali velké množství odkazů k minulosti související s pokusem uchovat „paměť skupiny“ formou textuální fixace.

Kromě záznamů presbyterstva se uchoval tzv. *Soupis členů* – kniha zavedená farářem Erlichem, jenž je jakousi obdobou církevní matriky paralelně existující vedle matrik obecních. Obsahuje veškeré tehdejší dostupné údaje o jednotlivých členech sboru včetně občasné uvedeného záznamu výchozí lokality účastníků migrace padesátých let 19. století. Lze tak určit výchozí místa migrace, jež se v případě skupiny českých reformovaných evangelíků (a spolu s nimi přicházejících katolíků) nejvíce orientovala na region Kloboucka a Nosislavska. Zastoupeny jsou Klobouky u Brna, Dambořice, Nosislav, Morkůvky a další jihomoravské obce.

B. Materiály z Oblastního historického archivu města Bela Crkva

Co se týče pramenů archivní provenience, archivní výzkum přinesl některé důležité nálezy v Oblastním historickém archivu ve městě Bela Crkva. Kromě tohoto archivu jsou některé zajímavé dokumenty uloženy v archivu Matice české,²⁷ zastřešující organizace koordinující kulturně-osvětovou činnost spolků českých enkláv na území dnešního Srbska.

Bela Crkva vznikla v první polovině 18. století jako město zakládané německými kolonisty a v průběhu dalších let se z něj stalo štábní vojenské centrum jednoho z hraničářských pluků působících na území v letech 1763–1774 vzniknuvší Banátské vojenské hranice z nařízení Marie Terezie.²⁸ Archiválie proto většinou sledují lokální vymezení Banátské vojenské hranice. Veliko Srediště již leželo mimo toto území, což by napovídalo, že se zdejší dokumentace jej již nebude registrovat. Existuje ovšem výjimka. Tou je matrika gudurické katolické farnosti Sv. Jana Křtitele.²⁹ Zápisy v ní totiž dokládají příchod českých katolíků do katastru obce, a tím i stanovují datací prvních kolonistů z českých zemí v obci Veliké Srediště. Matriční Kniha zemřelých – *Protocolum defunctorum Parochialis ecclesiae Kudritzensis* a Kniha odaných – *Protocolum copulatorum Parochialis ecclesiae Kudritzensis* se záznamy českých jmen uvádí pro dvacátá a třicátá léta 19. století pouze zemskou příslušnost, ovšem pro padesátá léta matrikář zaznamenával již i výchozí lokalitu transmigrace.

Tyto matriční záznamy jsou zatím jedinými přímými doklady přítomnosti katolického obyvatelstva z Českých zemí ve Velikém Središti ještě před příchodem hlavní skupiny katolíků a evangelíků z jižní Moravy v padesátých letech 19. století.

27 Za tuto informaci děkuji PhDr. Václavu Štěpánkovi, Ph.D.

28 von CZOERNIG, K.: *Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie. III. Band.* Wien 1855, s. 15.

29 Istorijski arhiv Bela Crkva. Rimokatolička crkva Sv. Jovana Krstitelja.

Záznamy dokládají mnohem širší teritoriální rozptyl míst jejich původu neomezu-
jící se pouze na region Kloboucka a Nosislavska jako v případě této nejpočetnější
kolonizační vlny.

C. Materiály Ústředního archivu Českobratrské církve evangelické

Studium zdejší enklávy by bylo významně ochuzeno, pokud bychom omezili naši
badatelskou pozornost pouze na region jižního Banátu. Přišli bychom o zásadní sou-
bor materiálů uložený v ÚA ČCE.³⁰ Zdejší archiv uchovává informačně velmi boha-
tou dokumentaci, která je svým rozsahem a významem pro studium české evangelické
diaspory ve Velikém Središti mimořádně přínosná. Nutno podotknout – nejen pro tuto
komunitu. Neocenitelnou pomocí pro badatele je totiž také z důvodu možného využití
pro studium náboženských otázek spjatých i s dalšími českými komunitami v zahrani-
čí, o které ČCE zejména v době mezi světovými válkami pečovala v důsledku snahy
uchovat českou reformační tradici u svých souvěrců v zahraničí.³¹ Své zastoupení zde
mají písemnosti institucionální povahy (zejména listinná dokumentace a oficiální zprá-
vy z navštíveného sboru určené synodu Českobratrské církve v Praze) i egodokumenty
(prameny osobní povahy nejčastěji zastoupené osobní korespondencí mezi faráři).

ÚA ČCE obsahuje zásadní, dosud nevyužitý, pramený zdroj v podobě fondu
České evangelické sbory v zahraničí.³² Misijní odbor Kostnické jednoty v rámci pro-
testantských zahraničních sborů vyslal v případě projeveného zájmu do jednotlivých
lokalit kazatele, kteří by svou aktivní činností přispěli k uchování české reformační
tradice odkazující k husitství a českobratrství i pro další generace. V čem jsou na-
lezené archiválie tolik výjimečné? Podávají prostřednictvím zpráv z cest misijních
kazatelů Synodní radě podrobný popis či vlastní interpretaci situace, související s je-
jich působením v jednotlivých lokalitách. Jednotlivé zprávy z pobytu lze číst nejen
jako povinnou oficiální dokumentaci v rámci služby kazatele v zahraničí či nutnou
administrativní položku jejich činnosti, ale velmi často se do textu promítnul jejich
vlastní názor reflektující mnohá lokální specifika, události, kulturně-spoločenské
prostředí, osobní zkušenosti či případné konflikty pramenící z různých lokálních či
náboženských specifik. Jako příklad lze uvést teologický spor o jedno z církevních
dogmat – křest (zda jej vykonávat u narozených či až dospělých *obrácených*) způso-
bený v obci vnitřním *obrácením* kazatele ČCE Aloise Erlicha k baptizmu počátkem
třicátých let 20. století. Z církve ČCE nakonec vystoupil a v Bělehradě vytvořil

30 Kromě nich některé písemnosti institucionální povahy obsahuje i archivní fond Československý ústav
zahraniční I. v Národním archivu ČR. Jde zejména o statistická data a různé formy dotazníků, jejichž
příjemcem byl Československý ústav zahraniční koordinující činnost českých spolků v zahraničí.

31 Srov. PAVLÁSEK, M.: *Meziválečná krajanská péče jako „záchranná akce“*. *K utváření kolektivní
identity českých evangeliků v jihovýchodní Evropě*. Český lid 2, 2011, s. 113–134.

32 ÚA ČCE, kart. XVII, č. 7, *České evangelické sbory v zahraničí. Evangelické české sbory v Jugoslávii
1925–1941, 1946–1948, 1955–1968*.

sbor baptistů, jehož členové se rekrutovali ze središťských reformovaných evangelíků pracujících v Bělehradě. Častý spor se týkal především „každodenního“ života na vesnici – požívání alkoholu, cigaret, zahálčivého života, zábav – proti těmto okolnostem misijní faráři jako strážci protestantské tradice a dogmatismu vystupovali i mimo prostor kazatelny.

Korespondenci mezi těmito misijními faráři a Synodní radou, respektive jednotlivými synodními seniory či dalšími členy nejvyššího orgánu ČCE, je v rámci studia protestantských komunit možné využít pro léta 1926–1945, během kterých v zahraničních sborech působili. Mezi jednotlivými zprávami, kterými se informovali v obci Veliké Srediště působící kazatelé a pražské ústředí ČCE o svých dalších krocích, nalezneme i původní listinu *vokátoru*, smluvního ujednání mezi kazatelem a presbyterstvem o vzájemných povinnostech, které z jeho působení vyplývaly.³³

„Platební podmínky: (smlouva) kazateli reformovaného sboru ve Velikém Središti I. Příjem:

1. *Svobodné užívání farního příbytku o 2 pokojích a 2 kuchyních, 1 komory, 1 sklepa, a ostatní hospodářská stavení. (Opravy budov, bílení, placení daní má na starosti sbor).*

2. *Zahrada s polem u fary. K užívání dává se kazateli celkem 11 a třičtvrtě jitra pozemku. Všechna práce i příjem z pole náleží kazateli. Daň platí církev.*

3. *V hotovosti platí sbor 7.000 dinárů, tj. sedm tisíc dinárů ročně, které jsou splatny ve čtvrtletních lhůtách předem.*

4. *Dvanáct metrů dřeva, I. třídy, tvrdé – až do dvora farního dodatí.*

5. *Tráva ze hřbitova připadá rovněž kazateli.*

6. *Štola³⁴ se rovněž platí dle pravidel seniorátních (sazby).*

7. *Sbor má právo v případě proměny valuty, peněžní hotovost (v bodu 3) znovu určití její výši, téhož má kazatel v tom případě právo se dožadovati.*

II. Povinnosti:

1. *Plnění všech povinností, které náležejí kazateli ve Velikém Središti i v diaspoře, dle řádu a nařízení vrchních církevních úřadů*

2. *Vyučování náboženství, cvičení církevního zpěvu, vedení zpěvu a doprovod na varhany při službě*

3. *Dovoliti svobodný průchod členům sboru přes farní dvůr do knihovny a ke schůzím. Velké Srediště dne 20. ledna 1931“*

33 ÚA ČCE, kart. XVII, č. 7, České evangelické sbory v zahraničí. *Evangelické české sbory v Jugoslávii 1925–1941*. Dopisy – Karel Loveček, diakon ve Velikém Središti, později v Tordinci (Chorvatsko). Č. j. 307.

34 Jedná se o tzv. štolové poplatky, tj. poplatky za jednotlivé vykonané služby kazatele – vyučování hodin náboženství, nedělní škola, setkávání střední generace, jednotlivé bohoslužby, vysluhování Večeře Páně, křtů, konfirmací, svateb, pohřbů.

Kromě zpráv v jednotlivých evangelických sborech působících farářů obsahuje zmíněný fond i několik zápisů a zpráv z cest kazatelů a některých členů pražského ústředí ČCE, kteří vykonali v lokalitě většinou několikadenní návštěvu, během níž navštívili české protestantské enklávy. Informační hodnotu jejich záznamů zvyšuje skutečnost, že nebyli součástí těchto lokálních komunit. Proto jsou jejich zprávy podobné zápisům z cest pracovníků Československého ústavu zahraničního. Na druhou stranu krátký pobyt determinoval obsahovou stránku zpráv, zejména přejímání vyprávění pamětníků bez jakékoli kritiky či komparace.³⁵

Zatímco materiály uložené v obci Veliké Srediště podávají vnitřní obraz reformovaného sboru prostřednictvím insiderů skupiny, materiály v nalezeném fondu zaznamenávají lokální kontext z hlediska outsidera. Ovšem názor a pohled těchto outsiderů byl redukován kontaktem s lokálně působícími faráři ČCE, jež lze vnímat spíše prizmatem „obeznámeného svědka“ – jako jakéhosi symbolického kulturního překladatele mezi místními aktéry lokálního kontextu a „návštěvníkem.“³⁶ Komparace obou těchto perspektiv pramenů a jejich další analýza je jedním z možných postupů při otevírání dalších badatelských témat.

Faráři vykonávající tyto misijní výjezdy za účelem poznání situace u zahraničních sborů se neomezovali pouze na návštěvu jedné lokality, ale v rámci cesty se pokoušeli navštívit pokud možno všechny české protestantské enklávy na území Rumunska a Jugoslávie. V každé lokalitě strávili z pravidla několik dní, o kterých následně ve svých zprávách referovali synodnímu ústředí do Prahy. Z jejich zpráv lze vyčíst určitý pocit „duchovní zanedbanosti“ sborů, byť mezi nimi v jejich očích existovaly velké rozdíly jak po stránce ekonomického fungování, tak co se týče tolik kritizované morálky jednotlivých komunit. Situace často závisela na osobě misijního kazatele. Toho můžeme bez nadsázky označovat jako skutečného duchovního pastýře, jehož funkce a poslání se zdaleka neomezovala pouze na vedení sboru. Lze říci, že plnil i funkci kulturně-osvětového informátora, snažícího se svou mnohočetnou činností jednotlivé české enklávy inspirovat v otázkách hledání svých kulturních kořenů v protestantské tradici a nabádající příslušníky české diaspory k uchování tradice svých předků i pro další generaci.

Faráři ČCE na svých misijních cestách navštěvovali české faráře pečující o sbory a stávali se jejich hosty. Setkání zavdávala příležitost prodiskutovat lokální situaci, problémy, kterým sbor čelil či jiné specifické situace, načež se dohodl případný další postup v konkrétních řešených situacích. Se zkušenostmi prožitými misijními českými faráři u sboru se tak mohli seznámit a následně o nich referovali ve svých zprávách.

35 Výjimkou je již citovaná práce Jana Auerhana, dlouholetého ředitele ČÚZ.

36 Srov. PAVLÁSEK, M.: *Svatá Helena jako vinice Boží misiemi oplocená. Krůčky k přehodnocení chápání české (e)migrace na Balkáně*. In: Budilová, L. J. – Fatková, G. – Hanus, L. – Jakoubek, M. – Pavlášek, M.: *Balkán a migrace. Na křižovatce antropologických perspektiv*. Praha 2011, s. 113–145.

Misijní cesty misijní odbor Kostnické jednoty organizoval od dvacátých let 20. století do konce let třicátých. Ústřední archiv ČCE obsahuje hned několik takovýchto zpráv, např. *Zpráva o cestě k českým evangelíkům v Rumunsku a Jugoslávii faráře Františka Prudkého z Olomouce ve dnech 7.–25. května 1925*, jejíž podobu zde uvádíme pro ilustraci významu dodržování náboženské morálky v kontextu doby:³⁷

Zpráva Františka Prudkého z 20. dubna 1930

„... Veliké Srediště – působiště bratra kazatele A. Erlicha bylo také v rozvrhu mé cesty a to již na půdě jugoslávské. Výsadou tohoto sboru je jeho soustředěnost. Několik mladých lidí projevuje živý zájem o duchovní život a zvláště na dětech je znáti, že stojí pod dobrým a svědomitým vedením. Ačkoli bratr Erlich působí tam teprve něco přes rok, mají pěkné vědomosti, které jsem nenašel na žádném jiném místě. Ve sboru je však tolik nesnází, že je za těžko všechny vystihnout. Je to sbor, kde byly spory s duchovním na denním pořádku. Přečetl jsem si všechny zápisy, a tak jsem si sjednal přehled do minulosti. Ve sboru jsou někteří lidé, kteří hoví nekřesťanským zvykům, které těžko trpět. Když hudba odváděla mládež přímo od kostela po bohoslužbách přímo do hospody, tu nebylo možné nehájit křesťanské pořádky církve. Nejsmutnější bylo, že zastánci světáctví byli lidé z řad presbyterů. Presbyter žaloval při maďarské vizitaci, že kazatel Erlich zavádí novoty, že nechce dovolit průvody s hudbou do kostela, presbyter vnášel žalobu, že zavádí sektářské zpěvy (t. j. *Písň cestou života*³⁸ při nešpuru), presbyter vyzval br. Erlicha, aby nekázal, ale četl ze staré postily, presbyter prohlásil ve shromáždění, že kdo chce biblické hodiny, aby si také petrolej platil, církev že na takové věci peníze nedá, presbyter se nestyděl jíti za svědka na úřad, když evangelický člen vystupoval z církve a presbyter mu tento krok šel dosvědčit, a zdá se mně, že dokonce šlo o přestup k mohadenismu...“

K nejčastějším problémům, jež faráři v jejich optice zástupců národně-náboženských *buditelů* na svých misijních cestách zaznamenali, patřilo „odnárodnování“ české komunity a téměř permanentní potíže s plněním sborových závazků vůči faráři nahlíženo jako neplnění *církevní kázně*. Právě skutečnost, že financování českých misijních kazatelů nesli na svých bedrech především členové sboru, znamenala časté potíže a spory, jež se v několika případech nevyhnuly ani české menšině v obci Veliké Srediště.³⁹

37 ÚA ČCE, kart. XVII, č. 7, České evangelické sbory v zahraničí. Evangelické české sbory v Jugoslávii 1925–1941. Kromě ní např. Návštěva synodní seniora Gustava Švandy v Rumunsku a Jugoslávii v roce 1926; Návštěva českobratrských krajanů v Rumunsku a Jugoslávii Františkem Prudkým v roce 1928; Cesta vikáře F. Nováka do Jugoslávie a Rumunska z roku 1930. Tamtéž.

38 Jedná se o čtrnácté vydání zpěvníku L. B. Kašpara z roku 1904.

39 Problémy s neplacením služného je zmíněno v několikařech záznamech jak presbyterstva, tak v korespondenci např. faráře Karla Lovečka do Čech – místní často platili naturáliemi – vajičky, kachnou, máslem. Karel Loveček neplacení církevních poplatků zdůvodnil nízkým příjmem členů sboru, který sotva pokryl náklady osobního života. Sbor mu platil zhruba pouhou desetinu dohodnuté částky ve vokátoru. Tamtéž. Dopis č. 10/1936.

Kromě výše uvedené korespondence v archivních fondech ČCE nalezneme různé typy požadavků na zaslání náboženských knih či zpěvníků. Místní sbor takto vyvíjel iniciativu a aktivně se snažil získat náboženské texty k duchovní a tímto i jazykové obrodě. Jazyk totiž nebyl jen prostředkem deklarace zemského původu, ale též vyjádřením zbožnosti. Docházelo takto k evangelizaci tiskem na dálku – zástupci Synodní rady posílají sboru několik výtisků *Českobratrské Jednoty*, *Českého Bratra* a *Sbírky kázání*.⁴⁰ Od roku 1925 je možné najít zprávy o tom, jak Misijní jednota sbory v zahraničí podporovala i materiálně – především náboženskými knihami, kdy část z nich připadala pro děti z chudých rodin. Součástí dokumentace archivního fondu jsou taktéž děkovné dopisy kurátorů za sbírky kázání,⁴¹ *Kostnické jiskry* a další materiální a duchovní podporu. Jako příklad uvádím následující dopis:⁴²

„Drazi bratři sinodu!

Přeju Vam hojneho Božeho požehnani v praci pro Boží Kralovstvi novo zvolenim pro dilo Paně. Radostne Svatodušnji svatki přeji Vam. Gdiž Buh s nami gdo proti nam. Prosím Vás, jeli možne abich přijal od Vas 1962 ročnjik „Zbirka kazanji“ – velice učinkujou pro dnešek. Velice děkuji za list „Česki bratr“. Též Vas prosim gdiž mate cestu njeđdo z Bratru a sester džez Jugoslaviji abi nas navštivil.

s laskavim pozdravem František Hajek“

D. Další prameny přímo v obci

Dalším zajímavým informačním zdrojem jsou nápisy zaznamenané na zvonech protestantského chrámu, jehož sdělení z části dokládá informaci obsaženou v zápisech presbyterstva a slouží tak jako ověřovací materiál již prezentované sborové dokumentace týkající se plánované koupě zvonů:

„Tyto zvony byly vyhotoveny ve Vestfálsku nákladem evangelické církve Velikostředistšské česko-moravské od potomků slovných to českých bratří, kteří se zde usadili roku 1852 a chrám Páně vysvětili v roce 1866.“

Kromě zvonů kostela je důležitým místem paměti dějinných událostí hřbitov. V obci nalezneme při pestrém konfesním zastoupení dvě místa určená k poslednímu odpočinku – hřbitov pravoslavný a katolický, který byl využíván též reformovanými evangelíky kdy náhrobní kameny nám slouží k doplňování či ověřování již získaných biografických dat. V případě českých evangelíků totiž bez nejmenších potíží přečíst a určit tak údaje o datu narození a smrti jednotlivců (alespoň u mladších datací) či získat údaje o rodinných příslušnících a vazbách zemřelého. Krom

40 ÚA ČCE, kart. XVII, č. 7, České evangelické sbory v zahraničí. Evangelické české sbory v Jugoslávii 1925–1941.

41 ÚA ČCE, Československé sbory v Rumunsku a Jugoslávii od roku 1955, č. j. 1038.

42 ÚA ČCE, č. 2292, dopis je napsán 26. 8. 1963.

toho, většina z nich obsahuje slova věnovaná zemřelému jeho příbuznými, jež ho mají provázet na „poslední cestě“ vypovídající tak o vztahu k Písmu a jeho prostřednictvím k transcendentnu.

Podobně je možné postupovat v případě pramenného využití náhrobních nápisů českých katolíků. Čitelných nápisů je ovšem o poznání méně, což je dáno tím, že pozůstali katolické konfese častěji než mramorový náhrobek s vyrytým nápisem užívali kovových křížů, jež mnohem dříve podléhaly zkáze. Mramorové náhrobky se navíc hojně využívaly až po II. světové válce. Obrazně řečeno s J. Le Goffem, mramor dokázal udržet mnohem větší váhu paměti.⁴³

Náhrobek rodiny Žalkovských va hřbitově ve Velkém Središti. 2010, foto M. Pavlásek.

etnikem přijala německou národní identitu za vlastní identifikační rámec. Proměna etnicity znamenala završení procesu kulturní asimilace, což potvrdila dobrovolná účast ve vojsku wehrmachtu v období II. světové války. Nápis na katolických náhrobcích obsahují, byť výjimečně, také jména původně evangelických rodin (viz foto – např. rodina Žalkovských), z čehož lze usoudit občasnou mezikonfesní sňatkovou výměnu.

Kromě shora zmíněného souboru pramenné dokumentace reformovaného sboru můžeme vyjít i z dochovaných nápisů na kostele, vpisků do náboženských knih a jich samotných, rodinných fotoalb a interiérní výzdoby.

⁴³ J. Le Goff pracuje s pojmem *mramorová paměť*. V této souvislosti hovoří o *kamenných archivech*. LE GOFF, J.: *Paměť a dějiny*. Praha 2007, s. 75.

Na tomto místě uvádíme část *Písně pohřební* rukou vepsané za tištěný text rodinného kancionálu⁴⁴ rodu Šebestů:

*„Ptá se sláva tě Kristova, Proč
Člověče nemáš peče, a své spásí,
Proč vmarnostech a hříšnostech
Maš oblivení!
Zda lěž nevíš a
Uzříš že co všeho máš časneho
a necháti z čehoš se nic tobě již v
nikdy nevrátí.“*

Písemnosti soukromé povahy

Prostřednictvím navazování kontaktů s informátory jsem byl jimi během výzkumu upozorňován na množství osobní korespondence nacházející se v jejich vlastnictví. Egodokumenty plní několikeroú funkci, z nichž nejdůležitější je komemorační – připomínání prožité minulosti. Je dobře využitelná při *fotointerview*, kdy v rámci rozhovoru si informátor prohlíží fotografie například alba a takto si připomíná události již zapomenuté. Jako pramen společenskovedního bádání je samozřejmě možné využít samotné fotografie, jejichž informační hodnota je vyjádřena samotným zobrazováním sociální reality. Fotografie dokumentuje sociální realitu, proto můžeme tuto funkci nazvat dokumentační.

Pamětnice Josefa Klepáčková si při prohlížení rodinného alba připomíná období svého dětství. 2008, foto M. Pavlásek.

⁴⁴ *Kancionál to jest: kniha žalmů a i písní duchovních, od rozličných mužů Božích, Bratří Českých i jiných, kvzdělání, probuzení i potěšení cirkve Kristovy v bázni Boží složených, sebranych a vydaných. Podle Berlinského exempláře 1753. Brno 1892.*

Egodokumenty (materiály osobní povahy), jež tvoří do jisté míry protiváhu pramenům institucionálním, tak tvoří významnou složku pramenné základny. V rámci studované problematiky se jedná o velmi početnou korespondenci mezi místními českými rodinami a rodinnými příbuznými, kteří se z různých důvodů a na různou dobu ocitli v různé vzdálenosti od vesnice. Časové vymezení se orientuje primárně na období posledních let I. světové války (1917–1918), kdy korespondenci mezi sebou vedli odvedení vojáci sloužící často – jak je z dochovaných dopisů patrné – až na území carského Ruska, a rodinní příslušníci čekající na jejich návrat v obci. Pro ilustraci a představu obsahové i formální stránky takovéto korespondence nalezené v obci Veliké Srediště na tomto místě uvádím přepis i fotografii tohoto rukopisu z období I. světové války.

„Místo: Malaczka, 15. I. 1915

Mila sestro a sestřenico!

Ja vas mnohokrát pozdrazuji a navědomi vam davam, že jsem vašu kartu obdržel a sni vyrozumeni, že nejste kor zdravi ty a maminka co me zarmoutila, ale snat' da Bůch všemohoucí že vam bude zase lepší cose me tyčemes se juž noha hoji ale jak tu dlouho budu to nevim dales mě psala že kvam mají dojit vojaci to mě tuze zamrzelo nebo to nejni nic dobreho nebo všechno pošlapou a pokradou, musíte se mět na pozoru před nima a bit opatrní nebo ja sem to viděl jak to dělají podědinach gde jsme bili gdyby byli takovi všeci jakoja bázliví něco vzit tak by bylo dobře ale že takových jest malo tak moji kartu zavírám avas všechny pozdrazuji maminku a panímámu a mou ženu a děti jednym slovem všech Šebestovech tež pozdrazuji vobojich aji strečka Šandora ja jsem Joškovi bo jes[t]ly to dostane nevim.

Tvůj Br. František Dobeš

Buch dej aby jednom bylo lepší.“

Studium orálních pramenů

Aby byl náš exkurz možnými pramennými zdroji využitelnými pro náš cíl kompletní, nelze opominout v mnohém specifické prameny orální. Kromě pramenů osobní povahy, vyjádřené textuální formou a určenou pouze k předání osobní zkušenosti mezi pisatelem a adresátem dopisů, hraje zásadní roli pro pochopení dějů minulých i přítomných jejich interpretace ústy samotných aktérů, svědků dobových událostí. Na tomto místě předešleme některá úskalí práce s nimi. Jejich užití v rámci diskurzu společensko-vědních disciplín je závislé na proměně vztahu k jejich recepci.

V sedmdesátých letech 20. století došlo vlivem mezinárodního vývoje v historických vědách inspirovaného antropologickým obratem k proměně přístupu k řešení výzkumných otázek, týkajících se soudobých dějin. Tato „hnutí“ si říkala porůznu – *Geschichte von Unten, Alltagsgeschichte, historická antropologie, dějiny*

*mentalit.*⁴⁵ Nové zaměření historických věd studovalo každodennost, způsob života jedinců, individualit.

S tímto novým přístupem a prosazeným výzkumným paradigmatem je spojen též nový druh pramenů (fotoalba, modlitební knížky, autobiografie)⁴⁶ a jejich výklad odpovídajícími nástroji analýzy. *Biografická metoda, oral history* či *fotointerview* jsou metodické nástroje, jak zachytit historii v perspektivě aktéra. Biografický přístup ke studované problematice je o zpětné konstrukci sociální reality. Došlo-li k rehabilitaci narativních, ústních pramenů a kvalitativního výzkumu obecně,⁴⁷ souvisí tento obrat až s definicí soudobých dějin jako „éry svědků.“ Nejmladší etapy minulosti tak lze studovat a interpretovat nejen „tradičními“ prameny. Musíme mít na paměti, že „každý pokus o pochopení (historické) reality bez subjektivních hypotéz by vyústil jen v chaos existencionálních soudů o nesčetných izolovaných událostech.“⁴⁸

Zásadním předpokladem práce s tímto pramenným, biografickým materiálem je pochopení některých charakteristik subjektivity vzpomínek a paměti narátorů.⁴⁹ Nehledáme identický popis minulých událostí, ale subjektivita výpovědi NÁM je cestou k nalezení osobní zkušenosti, vztahu jednotlivce nebo kolektivu k „velkým“ dějinám. Člověk není jedinec pohybující se v autonomním izolovaném vzduchoprázdnu, nýbrž tvor sociální, jehož biografická výpověď odráží sociální zkušenost nabytou prostým bytím a sociální koexistencí. Badatel vstupuje do studované lokality jako nositel vlastní subjektivní zkušenosti a je konfrontován se světem studovaných.

To, co jej zajímá, je narativní interpretace historie účastníků historických událostí, které ovlivnily jejich životy i myšlení. Participuje v terénu, do kterého se však nemusí zcela začlenit, naopak by si měl udržet vlastní identitu tazatele-výzkumníka.⁵⁰ Na základě biografických vyprávění, vzpomínání je možné si všimnout výpovědi nejen po stránce obsahové, ale i skutečností, jako je například kontext informace, interpretace výpovědi, zabývat se okolnostmi pamatování, uchovávání informace.

45 HERZÁNOVÁ, L.: *Autobiografia a životopisné zápisky ako prameň*. Etnologické rozpravy 10, 2003, s. 65–80.

46 W.Schulze je nazývá *egodokumente*. SCHULZE, W.: *Ego-dokumente. Annäherung an Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996, s. 67.

47 Tento proces ještě nesouvisí s první a druhou generací školy Annales, kteří ve vztahu k ústním pramenům a kvalitativnímu výzkumu byli strážci kontinuity pozitivistické školy. Ústní prameny byly stále považovány pro studium a interpretaci historických událostí nevhodné a pracovali s nimi i nadále pouze antropologové v koloniích, stejně jako etnologové a lingvisté v tradičních společnostech VANĚK, M. – MÜCKE, P. – PELIKÁNOVÁ, H.: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha 2007, s. 43.

48 LE GOFF J.: *Paměť a dějiny*, c. d., s. 124.

49 Jde o odmítnutí objektivistického přístupu k biografím, čili chápání narací jako dokumentů dokládajících platnost konkrétní historické interpretace.

50 K narativním metodám v etnologii NOSKOVÁ, J.: *Narativní metody v současné etnologii*. Národopisná revue 10, 2000, s. 27–29. BENEŠ, B.: *Oral history a lidová tradice*. Etnologické rozpravy 1996, s. 14–23.

Pro ilustraci zde uvádím několik vybraných pasáží ze zaznamenaných výpovědí. Vyjadřují výklad příchodu předků, stavbu kostela, další vývoj a současnost sloužící jako stručné vylíčení historie reformovaného sboru od jeho vzniku po současnou situaci, jíž lépe než interpretace badatelem vystihují slova posledních žijících dědiců české protestantské tradice v Srbsku.

„Tady v Austrouhersku byli tři vojáci tady ve Vršci, a viděli tento vinohradský kraj. Tak se jim zalíbil a oni v Čechách a na Moravě oni těžce pracovali, v lesích, těžce žili, tak se vydali na cestu. Šest neděl jeli s vozama a kravama. Krávy pásli, dojili a pili mlíko. S kravama. Ale 300 duší došlo tenkrát.“⁵¹

Autorkou následující výpovědi je Josefa Klepáčková, v současnosti nejstarší osoba hlásící se k české reformační tradici.⁵²

„Co si vzpomínám, jak mi moje tety povídaly, že moje tety, oni se tady narodily. Když naši staří přišli, tak moje babička, maminčina maminka měla 7 roků, ještě ona byla dítě pravda. Když oni tady sem přijeli z Vršce, pravda, z města, přišla komise, která jim dělila území, kde bude vesnice. Tak někomu dali víc, někomu míň, podle toho, jaká byla rodina. Jeden Žalkovský Jan povídal: Bratři, už jsme si domy postavili, měli bychom si i kostel postavit. Ale jak? Nikdo neměl peníze. Tak ten Žalkovský řekl: Já mám 2 voły, já jednoho prodám a to bude jako začátek. A další pak povídali: Když ty prodáš jednoho, i já prodám jednoho a takový byl začátek.“

„Tento kostel je celý postavený z kamene. Od základů až po střechnu. To bylo nejlacinější. Dřeva si taky řezali, těm ručníma pilama a tak velice těžce, svým samobětováním, samoodříkáním a přece kostel postavili. Pro koho? Pro sebe, pro své děti, pro budoucí pokolení a vidíte, já už jsem poslední pokolení.“

„Jsme se narodili po té první světové válce, skončila v roce 1918, my se pak narodili 1924, 25. Ještě byla všechna ta bída, ještě to bylo. Pak přišla okupace, pak čtyři a půl roku zase bída a zase trápení. Po osvobození nikde ničeho, už jsme byli schopni pracovat, i zadarmo, i za malý peníze. Než přišel čas, aby se lépe žilo, už v tom nemáme zalíbení. [...] Takový byl náš životní úděl, tak to musilo být.“

Pro zmíněné narace je krom informační hodnoty důležitá možnost interpretace zejména náboženských souvislostí, které z nich vyplývají. Osou zkoumání může být hledání „zdrojů“ subjektivizace vzpomínek, tedy tázání se po tom, co stojí „za“ jednotlivými konkrétními naracemi, proč jsou historické události popisovány tak a ne jinak.

V souvislosti s naší skupinou, které jsme věnovali tento příspěvek, lze říci, že je to právě žitá evangelická zbožnost, která je zdrojem perspektivy, jakou bylo na minulost akterý pohlíženo. Tento fakt si samotní akterři velmi často neuvědomují. Tehdy nastává příhodný okamžik, kdy se do popředí dostává úloha badatele-etnologa vyložit význam jednání akterů, která stojí ruku v ruce se základním tázáním se po tom, proč lidé jednají tak, jak říkají, že jednají, a zda tomu tak je.

51 Z rozhovoru s Františkem Hájkem, zaznamenan 28. 1. 2008, Veliké Srediště. Soukromý archiv autora.

52 Zaznamenan 20. 1. 2008, Veliké Srediště. Soukromý archiv autora.

„Přinesli si Bibli a kalich, nepřinesli nic, po čem je veta – jen Bibli Kralickou a Labyrint Světa. Ale oni neutíkali, oni dobrovolně šli, ale to si přinesli. Bible, kancionále, to byl jejich majetek.“

V této výpovědi Josefy Klepáčkové, již jsme se dostali nakonec našeho exkurzu o pramenech k Velikému Središti, se odráží výrazná podobnost s nevědomky recipovanou písní českých exulantů⁵³ obsahující tuto pasáž: „*Nic jsme si nevzali, po všem je veta, jen Bibli kralickou, Labyrint světa.*“

Závěr

V souvislosti s historickým územím Banátu se dosavadní etnokulturní výzkum české menšiny badateli orientoval na území spadající v 18. a 19. století pod správu Banátské vojenské hranice. Migrující přitom směřovali i na přilehlá území, jak tomu bylo v případě právě Velikého Srediště. Důkazem je zdejší dosud fungující evangelický reformovaný sbor, jehož členové se k českému původu hlásí prostřednictvím přijetí odkazu české reformační tradice.

Hned v úvodu příspěvku jsme naznačili, že naším cílem byla prezentace korpusu opomínutých pramenných materiálů podávajících svědectví o osudech Čechů z Velikého Srediště s jejich charakteristikou a historickou kritikou. Další české evangelické sbory Pereg Mare či Clopodia v Rumunsku, Bjeliševac a Uljanik v Chorvatsku si jistě zaslouží pozornost badatelů, ačkoli dosud ležely pro svou současnou marginalizaci mimo jejich zorné pole. Můžeme tak doufat, že publikované prameny budou dalšími badateli využity pro další výzkumnou práci na poli studia českých evangelických diaspor a stanou se pomyslným odrazovým můstkem k dalším studiím vedoucích ke komplexnějšímu porozumění historických osudů těchto společenství.

Summary

Historical Resources for the History of the Czech Minority in the Village of Veliko Središte in Vojvodina

The goal of the article is to explain the existence of the Czech minority in the village of Veliko Središte, located in the Banat region (present-day Serbia), which is one of the districts of the Autonomous Province of Vojvodina. It aims to present a corpus of neglected source materials which tell the story of the Czechs from Veliko Središte, along with the corresponding characteristics and historical criticism. Sources of information on the local community of reformed Protestants from southern Moravia will help researchers in the field of Czech emigration understand unknown aspects of the community's existence in the multiethnic region of southern Banat.

Keywords:

Veliko Središte – Serbia – expats – evangelic community – archival materials

53 MELMUKOVÁ, E.: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999.

Jihomoravští Charváti na Mikulovsku – tradiční oděv na fotografii z počátku 20. století

PhDr. Lenka Nováková

Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Koblížná 1, 659 37 BRNO
lenov@email.cz

Charvatské kolonizaci na území jižní Moravy bylo již věnováno nemálo badatelské pozornosti ze strany historiků, publicistů a též etnografů.¹ Rovněž Antonín Václavík neopomenul připomenout počátky její historie. V monografii *Podunajská dedina v Československu* krátce zmiňuje známá fakta: „*Poslední kolóniu horvatskú najdeme na rakúsko-moravskej hranici v okolí Mikulova, ktorú založil r. 1588 generál horvatsko-slavonskej hranice gróf Krištof z Teufenbachu, zakúpiac od Hartmana z Lichtensteinu Neusiedel, Gutenfeld, Prerov, Frollersdorf s inými šiestmi pustými dedinami, ktoré osadil obyvateľstvom z chorvatskoslavonského pomedzia, aby ho vysvobodil od neustáleho tureckého nebezpečenství.*“² Poněkud více pozornosti věnoval moravským Charvátům také ve svém příspěvku nazvaném *Otázka jihoslovenské kolonizace v československém národopise*.³ Srovnával osud této minority na území Slovenska na jedné straně a v oblasti jižní Moravy na straně druhé, včetně rozdílné míry její asimilace s místním domácím obyvatelstvem. Shrnuje též nové výsledky archivního bádání historika Ladislava Hosáka týkající se rozsahu charvatského osídlení na Moravě i místa původu kolonistů.

Připomeňme úvodem ve stručnosti osud jihomoravských Charvátů. Jsou nejsevernějším výběžkem kolonizace, která v průběhu téměř celého 16. století probíhala na území bývalé habsburské monarchie. Na Moravě tento osídlovací proces dozněl v jeho poslední čtvrtině a posléze, v průběhu první poloviny 19. století, se zredukoval na dvě enklávy. S první se setkáváme v německém obklíčení na Mikulovsku a se druhou na Břeclavsku v osídlení českém. V průběhu 19. století však Charváti v Hlohovci, Charvatské Nové Vsi a Poštorné v českém prostředí s jim blízkým slovanským obyvatelstvem postupně splynuli. Na jeho konci se proto setkáváme s Charváty pouze na Mikulovsku, v obcích Nový Prerov, Dobré Pole a Frélichov, dnes Jevišovka. Zde byl proces asimilace pozvolnější, neboť v okolní, diametrálně odlišné kultuře rakouských Němců, charvatská minorita houževnatěji odolávala. Jak známo, k jejímu narušení

1 Přehled prací o moravských Charvátech publikovaných do roku 1965 podává R. Jeřábek v příspěvku *Moravští Charváti v literatuře*. In: Strážnice 1964–1965. Národopisné studie. Brno 1966, s. 285–288.

2 VÁCLAVÍK, A.: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava 1925, s. 31.

3 VÁCLAVÍK, A.: *Otázka jihoslovenské kolonizace v československém národopise*. In: Zbornik radova III kongresa slovenskích geografa i etnografa u kraljevini Jugoslaviji 1930. Bělehrad, s. 290–294.

Husopaska. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

došlo v důsledku postojů Charvátů za německé okupace až po II. světové válce. Záhy po obnovení Československé republiky v původních hranicích odešli do Rakouska ti moravští Charvátí, kteří se zde cítili existenčně ohroženi. Brzy na to, ve dvou etapách probíhajících v letech 1946–1947 a 1948–1950, došlo k vystěhování a zkonfiskování majetku občanů charvátské národnosti ze všech tří obcí. Až na malé výjimky se jejich novým domovem stává severní část Drahanské vrchoviny, oblast, kde se setkávali se zcela odlišnými geografickými a klimatickými podmínkami, jimž nebylo snadné se přizpůsobit. V důsledku rozsidlení do několika desítek obcí zákonitě také došlo k narušení po staletí udržovaných vzájemných vazeb. Osud charvátského etnika na Moravě se tímto politickým krokem začal uzavírat, hrozil jeho zánik. Po dlouhá desetiletí byli jeho příslušníci záměrně přehlíženi. Radikální změnu přinesl až rok 1989, kdy se začaly hledat cesty k nápravě. Doufejme, že ne příliš pozdě. Rovněž tento text chce na existenci Charvátů a na jejich místo v národnostním složení Moravy upozornit.

Je známou skutečností, že mnohé projevy tradiční kultury si mikulovská enkláva udržela nejen po celé 19. století, ale též v letech následujících. Mnohé z nich se však podařilo zachytit až v období jejich zániku, některé již vůbec ne. Tento fakt se však netýká oděvu, neboť ještě na přelomu 19. a 20. století se kroj běžně nosil ve všech třech zmiňovaných obcích. Do kroje se také většina Charvátek oblékala po celou dobu meziválečnou, mnohé ještě déle.

Sklizeň obilí. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

V rozsáhlé textilní sbírce Etnografického ústavu Moravského zemského muzea se nachází početná, dlouho budovaná kolekce oděvních součástí a celých krojových kompletů jihomoravských Charvátů.⁴ Např. první přírůstky byly získány z Dobrého Pole již v roce 1897 a jedny z posledních od Charvátů vysídlených na severní Moravu v 90. letech 20. století. Novou akvizicí z podzimu 2009 je několik vyšivaných součástí ženského oděvu pocházejících z Frélichova. Důležitými doklady charvátského tradičního oděvu nacházejícími se ve fondu Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně jsou rovněž dobové fotografie. Donedávna byly zastoupeny v poměrně skrovném počtu. Zásadní přírůstek do fotodokumentace moravských Charvátů však představuje soubor získaný v roce 2002. Jsou jím mimořádné snímky ze života charvátské obce Frélichov pořizované na počátku 20. století. Ze zapůjčené kolekce pozitivů obsahující 101 kusů zhotovil pro Etnografický ústav zdařilé reprodukce brněnský fotograf Miroslav Myška. Originály v sépii malých rozměrů

4 Přehled o sbírce charvátských textilií v Etnografickém ústavu Moravského zemského muzea v Brně obsahují příspěvky LUDVÍKOVÁ, M.: *Výšivka na plátně u jihomoravských Charvátů z drnholeckého panství*. Folia Ethnographica 28, 1994, s. 21–40 a NOVÁKOVÁ, L.: *Příspěvek k vývoji kroje moravských Charvátů ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století*. Folia Ethnographica 30, 1995, s. 19–36.

vlastní Josef Lawitschka, původem moravský Charvát z Frélichova, žijící od roku 1945 ve Vídni. Soubor, negativy již neexistují, získal před lety z dědické pozůstalosti.⁵ Autorem fotografií je vídeňský rodák, malíř Othmar Ruzicka (7. 11. 1877–4. 11. 1962), který se narodil ve Vídni jako syn železničního úředníka české národnosti a Rakušanky. V létě 1905 navštívil při svých cestách po Horním Rakousku Frélichov. Tamější prostředí, způsob života a zejména lidové kroje s jejich výšivkou ho zcela okouzly. Od té doby se v tato místa každoročně vracel a nechával se, především tradičním oděvem zdejších obyvatel, inspirovat. Do svého vysídlení v roce 1945 zakoupil O. Ruzicka ve 30. letech ve Frélichově dům a namaloval zde desítky a desítky obrazů. A fotografie? Na rozdíl od obrazů a kreseb nebyly určeny k prezentaci na veřejnosti ani k publikování. Ruzickova umělecká malířská díla podle nich vznikala a fotografie sloužily malíři jako pracovní skicář, pomůcka pro další autorskou tvorbu.

Náš soubor byl pořizován při jeho prvních návštěvách ve Frélichově, to znamená před a krátce po roce 1910, a jeho základní předností tedy je, že víme, kým, kde a kdy byl pořízen. Je cenným svědectvím o kroji moravských Charvátů z doby, kdy se ještě běžně nosil a kdy jeho celkový vzhled v podstatě stále odpovídal druhé polovině 19. století. Na jeho téměř nezměněné podobě se ještě lpělo, i když se začal zejména u mužů objevovat, což fotografie dokládají, i městský šat. K zásadním změnám ve způsobu oblékání došlo totiž až v průběhu I. světové války – např. muži hromadně odkládali kroj, ženy jej sice preferovaly, ale ve zjednodušené podobě, např. charakteristická nápadná pestrobarevná výšivka se z něj zcela vytratila. A právě Ruzickovy fotografie jsou důležitým materiálem, zachycujícím poslední a rychle mizející autochtonní doklady charvátského kroje na jižní Moravě, jenž ještě udržoval kontinuitu se starším obdobím. Mají velký význam i proto, že zaznamenávají

Děvčata v polosvátečním oděvu, most přes řeku Dyji, Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

⁵ S J. Lawitschkou jsem se seznámila v roce 2002 a dověděla se o existenci vzácných fotografií, které jsou v jeho vlastnictví. Ve stejném roce nám J. Lawitschka soubor zapůjčil za účelem zhotovení reprodukcí.

důležité přelomové období v jeho vývoji, poslední léta, kdy se malíř ještě mohl s osobitým tradičním oděvem, zachovávajícím znaky předešlého období, ve Frélichově setkat. Jsou o to cennější, že zachytily nejen sváteční a reprezentační chvíle Charvátů, ale také každodenní všední život. Zejména v tom také tkví jejich výjimečnost. Důležitá je rovněž dokumentární hodnota jednotlivých záběrů, neboť jsou dobovým svědectvím o tradičním oděvu charvátské diaspory na jižní Moravě. Představují pestrou škálu oblečení dětí, dospělých, starých mužů a žen jak ke slavnostním, tak k pracovním příležitostem, ošacení k zábavě či k odpočinku. Vypovídají nejen o jeho celkovém vzhledu, ale též o používaném materiálu, střihu jednotlivých součástí, o vzorování látek, o výšivce atd. Fotografie vznikaly většinou v exteriérech – na dvoře, na návsi, na poli, u řeky apod., méně v interiéru, v intimní atmosféře domova.

Okázalé kroje s charakteristickou výšivkou představují snímky z venkovských slavností – konkrétně při hodech, charvátsky *kiritof*. Vystihují sváteční ovzduší návsi s májkou, se stánky s pouťovým zbožím, s muzikanty, s tancem. Děti, převládají malá i větší děvčata, byly bez výjimky oblečeny tradičně. Na hlavách mají pestře velké šátky s třásněmi, uvázané vesměs pod bradu, ale též *na hanačku* v týle.

Kabátky a rovněž sukně se záplavou spodniček i u nejmenších děvčat jsou plátěné, světlých barev, ale vyskytují se také tmavé se vzorováním, např. s puntíky či s pruhy. Obuty jsou do vysokých kožených bot. Postávají u stánků či pozorují tančící páry. Kroje má na sobě též většina dospělých děvčat a žen. Na skupinových fotografiích jsou zachyceny dívky v rukávcích se živůtkem, ženy v jupkách, všechny v pestrých šátcích uvázaných pod bradu přes spodní plátěné (k rukávcům též s úvazem *na hanačku*), v jednobarevných nebo vzorovaných sukních s délkou téměř ke kotníkům. Zástěry jsou jak jednobarevné tmavé i světlé, tak se vzorem po celé ploše. Žádnou již nezdobí výšivka, pouze našívané stužky. Jsou důkazem, že na počátku 20. století se stávaly bohatě vyšívané zástěry minulostí a začínaly se zhotovovat

Chlapec v tradičním všedním oděvu. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

Senoseč. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

z materiálů tovární výroby. Módní střevíce však tradiční holínky *čizme* dosud nenahradily. Muži jsou zastoupeni na fotografiích v menším počtu a na rozdíl od svých ženských protějšků mají na sobě spíše městský šat. Nacházejí se však mezi nimi i tradičně oblečení, v nažehlené vyšivané košili, hedvábné krátké vestě, šňurovaných nohavicích a vysokých holínkách, na hlavě klobouk, tak jak uvádějí popisy v literatuře z 19. století.⁶ Záběry jednotlivců či dvojic pak představují krojové komplety či jejich součásti se všemi detaily. To znamená: u žen a dívek lze rozeznat způsob šněrování živůtku, úvazu šátku a stuh, druh materiálu a též pestrost vzorů sukni a zástěr, popřípadě kabátků, též techniky i jednotlivé motivy výšivek na rukávcích a obojcích. Vzácný je snímek staré ženy, která má na sobě tmavou, výšivkou pokrytou zástěru s motivy stylizovaných květů či stařenky, jeden z mála interiérových, s velkým starobylým bohatě vyšivaným obojkem, připevněným přes krátký kožíšek. Dokumentují přežívající součásti z 80. let 19. století. Všechny tyto fotografie rovněž dokládají, že sukně jsou mírně podsazeny pod pas, tak jak zde bylo zvykem, a že mají

6 DUDIK, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und Volkstrachten in Maehren*. Brünn 1873. HERBEN, J.: *Na dolnorakouském pomezí*. Světozor 16, 1882, reprodukce charvátských krojů, s. 585 a 587. MALEC, A.: *Kroj moravských Hrvátů*. Český lid 9, 1900, s. 15–28, 413–418.

Mladý pár v slavnostním oděvu při tanci. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

dobovou délku odpovídající módní secesi, sahající téměř ke kotníkům. Muži jsou zachyceni především v roli tanečníků, tzn. ve slavnostním oděvu, včetně vyšívané košile a klobouku, ozdobeného nápadnou kyticí. Krátké kabátky, soukenné kabáty *mentije* či dlouhý kožich na mužích z dalších fotografií lze řadit k důležitým informačním zdrojům, neboť se nám žádný jejich exemplář v muzejních fondech nedochoval. Fotografie rovněž zaznamenaly nízké klobouky *ženáčů* s úzkou střechou, zvýrazněné na rozdíl od klobouků svobodných pouze žinylkou nebo takovými detaily, jako je způsob vázání vázaček u košil či zdobné prvky kabátů *mentije*.

Oděv všedního dne najdeme na snímcích mužů a žen při práci na poli, ale též při práci kolem domácnosti. Zejména tyto fotografie zaujmou vedle faktografických údajů i svou bezprostředností a také

vystižením neopakovatelné atmosféry. Muž kosí a žena váže snopy, muž podává seno, žena je na voze odebírá, muž jede s kravským potahem, ale též s vozem taženým koňmi, dvojice kráčí podle kravského povozu z pole. Nechybí dokumentace domácích prací – např. žena při praní prádla. A právě tyto snímky představují důležitý zdroj dosud víceméně postrádaných dat o pracovním oblečení. Dovídáme se z nich, že i přes rychlé pronikání městského ošacení do mužského šatníku mají muži na sobě vesměs košile a kabátky tradičního střihu, někteří dokonce *třaslavice* a na hlavě vždy slaměný klobouk. Úbor žen se skládá ze sukně, zástěry a kabátku ušitých z plátěných vzorovaných látek, světlých i tmavých barev, šátku uvázaného pod bradu. Při praní prádla v neckách, odehrávajícího se v létě na dvorku, je žena oblečena pouze do sukně s podkasanou zástěrou a spodní košile, jindy nezbytný svrchní živůtek či kabátek zde chybí.

Mezi nejpůsobivější a nejpozoruhodnější Ruzickovy snímky patří bezesporu ty, které zachycují svět dětí. Výzařuje z nich bezprostřední atmosféra a nenucenost, je také zřejmé, že si děti přítomnost fotografa často ani neuvědomují. Záběry jsou pořizovány při pracovních povinnostech, při hrách a zábavě či při odpočinku. Fotografie

s námětem *na pastvě* tvoří dokonce ucelenou sérii. Malým děvčátkům jsou svěřeny husy a kozy, starším děvčatům a chlapcům pak krávy. Všichni jsou bosí a s důsledně pokrytou hlavou. Hoši mají plstěné i slaměné klobouky v různém stadiu opotřebení, děvčata šátky potištěné květy nebo puntíky, uvázané jak v týle *na hanačku*, tak pod bradou. Jejich oblečení představuje pestrou přehlídku kabátků, košil, sukní, zástěr a plátěných potisků, z nichž byly zhotoveny. Fotografie dokládají, že v horké letní dny je typickým všedním dívčím oblečením košile, kolem krku našasená provlečenou šňůrkou, s dlouhými i polodlouhými rukávy u lokte či u zápěstí staženými. Jak vidno, za chladnějšího počasí se přes košili oblékl plátěný kabátek *pluzja*, někdy doplněný i obojkem. Všechny sukně jsou vesměs tmavých barev, převážně pruhované, s délkou do půli lýtek, převázané plátěnými zástěrami všech možných vzorů. Rovněž je zřejmé, že *tráslavice* a košile tradičního střihu, tzn. u krku opatřená vázačkami a se širokými otevřenými rukávy, jsou ještě stále běžným každodenním oblečením chlapců. Obdobně jsou ošaceny děti, když se baví – např. chlapci hraním v karty, děvčata hlídáním mladších sourozenců či trháním kvítí v poli. Důkazem o počínajícím pronikání městské módy do dětského ošacení jsou košile a kabátky, které mají na sobě někteří z chlapců a které svým střihem a použitým materiálem k tradičnímu lidovému oděvu již nepatří.

Zcela mimořádnými a neobvyklými se jeví intimní snímky děvčat při koupání v řece. Vyznačuje z nich bezstarostnost a uvolněnost, svědčící o pohotovosti a citlivosti fotografa. Skupinky na břehu a ve vodě jsou buď ještě zcela oděné, včetně šátku na hlavě, jiné představují děvčata vzácně prostovlasá s copem volně spuštěným či omotaným kolem hlavy. Jsou již polosvlečená, v dlouhé spodní košili, vykukující pod sukní, nebo pouze v dívčím „koupacím úboru“ používaném na venkově – opásané v zástěře.

Poznatky získané prostřednictvím fotografií O. Ružičky vypovídají o několika skutečnostech. Tím, že tvoří početný soubor pořizovaný v daném časovém úseku, informují o vztahu Charvátů k vlastnímu kroji v letech před první světovou válkou. Zejména záběry venkovských slavností s velkými skupinami zúčastněných spolehlivě potvrzují údaje získané z dobových příspěvků a vzpomínek pamětníků.⁷ To znamená, že ženy se vesměs oblékají tradičně. Výjimky preferující dobovou módu, jak ze snímků vyplývá, samozřejmě existovaly. Víme, že vedle žen české či německé národnosti to byly též Charvátky. Např. B. Dudík a D. Kuten již hovoří o Charvátkách, zvláště ve Frélichově, oblečených do městských tzv. německých dlouhých šatů.⁸ Rovněž u dětí, chlapců i děvčat, pozorujeme při svátečních událostech převažující tradiční oblečení. I zcela malá děvčata tak jsou, včetně několika naškrobených

7 Záznamy výpovědi bývalých obyvatel charvátských obcí na Moravě jsou obsaženy v textu L. Novákové: *Příspěvek k vývoji kroje moravských Charvátů ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století*, c. d.

8 DUDÍK, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und Volkstrachten in Maehren*, c. d., s. 24. KUTEN, D.: *Tri dana medju moravskými Hrvatí*. Vienac zabavy i pouci 19, 1887, s. 153.

Děvčátka u pouťového stánku. Jevišovka (Frélichov). Počátek 20. století, foto O. Ruzicka, fotografická sbírka Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

mácky tkaného plátna na pracovní košile a *třaslavice* převážně již tovární produkce. O oblíbených vzorech ženských či dívčích plátěných sukni, zástěr a kabátků lze říci, že k nejvíce preferovaným patřil vedle květinových motivů puntík. Nezanedbatelné je též zjištění o závazné skladbě jednotlivých druhů oděvů, ať již všedních, či svátečních, nebo určených ženám, mužům či dětem (např. dospělí i děti mají vždy pokrytou hlavu, ke svátečnímu nebo polosvátečnímu kroji mužů i žen patří ještě stále vysoké čizmy, chlapani i děvčata jsou na pastvě i při hrách zásadně bosí).

Závěrem lze konstatovat, že velký význam souboru O. Ruzicky tkví v tom, že představuje dosud postrádaný, jedinečný zdroj informací o všedním oděvu charvátské populace na Moravě na počátku 20. století. A je třeba také zdůraznit výtvarnou působivost jednotlivých snímků, projevující se znaleckým komponováním, volbou motivů a schopností podat bezprostřední fotografickou výpověď.

9 O jejich výskytu a používání ještě na přelomu 19. a 20. století vypovídá ve své práci A. Malec a popisuje takto: „*Mentije se poprvé oblékne na svatbu. Jest to modrý kabát s dlouhými šosy, úzkými rukávy, u pěstí červeným sukнем lemovaný. Nad šosy ozdoben jest modrými šňůrami. Na muži se nese velice elegantně. V zimě se nosí kožich dlouhý, bílý.*“ MALEC, A.: *Kroj moravských Hrvátů*, c. d., s. 24.

Literatura:

- BOTÍK, J.: *Slovenskí Chorváti. Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenskovedných poznatkov*. Bratislava 2001.
- DOROVSKÝ, I. a kol.: *Charváti ještě žijí mezi námi. (Sborník studií a vzpomínek)*. Brno 1996.
- DUDIK, B.: *Catalog der nationalen Hausindustrie und Volkstrachten in Maehren*. Brün 1873.
- HERBEN, J.: *Na dolnorakouském pomezí*. Světozor 16, 1882, reprodukce charvátských krojů s. 585 a 587.
- JEŘÁBEK, R.: *Moravští Charváti v literatuře*. In: Strážnice 1946–1965. Národopisné studie. Brno 1966, s. 273–291.
- JEŘÁBEK, R.: *K otázce vlivu charvátské kolonizace na lidovou kulturu na jižní Moravě*. Zprávy Oblastního muzea v Gottwaldově, 1966, s. 207–215.
- JEŘÁBEK, R. (ed.): *Moravští Charváti. Antologie*. Brno 1991.
- JEŘÁBEK, R.: *Moravští Charváti po 450 letech*. In: Minority v politice: Kulturné a jazykové práva. Bratislavské sympozium II. Bratislava 1991, s. 214–217.
- KLVAŇA, J.: *Moravští Chorváti z Nové Preravy u Mikulova*. Světozor 29, 1895, s. 71–72.
- KLVAŇA, J.: *Moravští Chorváti*. In: Niederle, L. (red.): Národopis lidu československého. Díl 1. Sv. 2. Část 1–2. Moravské Slovensko. Praha 1922, s. 837–843.
- KUTEN, D.: *Tri dana medju moravskýmí Hrvati*. Vienac zabavy i pouci 19, 1887, s. 152–154.
- LUDVÍKOVÁ, M.: *Výšivka na plátně u jihomoravských Charvátů z drnholeckého panství*. Folia Ethnographica 28, 1994, s. 21–40.
- MALEC, A.: *Kroj moravských Hrvátů*. Český lid 9, 1900, s. 15–28, 413–418.
- MALEC, A.: *O moravských Hrvátech*. Český lid 19, 1910, s. 383–386.
- MELZER, M.: *Osídlování bývalého německého jazykového ostrova na Drahanské vrchovině moravskými Charváty*. Folia Ethnographica 22, 1988, s. 51–60.
- NADJ, A. – PAVLEVIČ, D. – TOBLER, B.: *Die Mährischen Kroaten bilder von Othmar Ruzicka. Katalog výstavy*. Kittseer Schriften zur Volkskunde, H. 7, 1996.
- NOVÁKOVÁ, L.: *Příspěvek k vývoji kroje moravských Charvátů ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století*. Folia Ethnographica 30, 1995, s. 19–36.
- VÁCLAVÍK, A.: *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava 1925.
- VÁCLAVÍK, A.: *Otázka jihoslovenské kolonizace v československém národopise*. In: Zbornik radova III kongresa slovjenskich geografa i etnografa u kraljevini Jugoslaviji 1930. Bělehrad 1933, s. 290–294.

Summary

Moravian Croats in the Mikulov Region: Traditional Clothing in the Photographs from the Beginning of the 20th Century

South Moravian Croats represent the northernmost location of the infamous colonisation that took place in the 16th century on the territory of the former Habsburg monarchy as a result of the lost Battle of Mohács (1526). Throughout the 19th century the Moravian Croat community was downsized to two enclaves: one with three villages in German encirclement, one with three villages in the Břeclav region within the Bohemian settlement. During the 19th century the Moravian Croats merged with the residential population of Slavonic nations. Therefore, at the end of the 19th century the only places with the Moravian Croats are around the town of Mikulov, in villages Nový Přerov, Dobré Pole and Frélichov (today's Jevišovka). Their traditional culture has always been manifested especially by their folk costume. Collections of clothes owned by the Institute of Ethnography of the Moravian Museum in Brno document individual stages of development (especially that of women's clothes), represented by a sufficient number of items. Of particular importance are also old photographs (e.g. by J. Klvaňa, Fr. Pospíšil, A. Blažek). In 2002, the existing collection was enlarged to include a collection of 101 photographs depicting the life of South Moravian Croats from the village of Frélichov. These photographs were taken by Othmar Ruzicka (1877–1962), an artist from Vienna. He used these photos as models for paintings. He took these photos during his first visits to the villages at the beginning of the 20th century. They are valuable evidence of the traditional clothing worn by Moravian Croats during the period of time when it was still normal to wear it on a daily basis and they are an important source of information on its individual parts, design, material and embroideries.

Keywords:

Moravian Croats – photos – Othmar Ruzicka – South Moravia

Svatý Martin, Ondřej a Mikuláš v obyčejové tradici německého etnika severní a střední Moravy

Mgr. Vladimír J. Horák, Ph.D.

Katedra filozofie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Reální 5, 703 00 OSTRAVA
Vladimir.Horak@osu.cz

Tato studie se zabývá některými projevy obřadní obyčejové tradice německého etnika v oblasti Hané a Nízkého Jeseníku. Většinu materiálu, který zde uvádím, jsem získal prostřednictvím terénního výzkumu prováděného na konci 90. let 20. století. Sběr empirického materiálu byl zaměřen na německy hovořící obyvatelstvo střední a především severní Moravy, které obývalo tyto kraje nepřetržitě od dob velké kolonizace ve 13. století až prakticky do roku 1946, kdy bylo v důsledku válečných událostí a poválečné politiky odsunuto mimo území tehdejšího Československa.¹

Do geografické oblasti Nízkého Jeseníku, která byla německy hovořícím obyvatelstvem nazývána *Gesenke* a která patřila do soustavy východních Sudet, řadíme masiv Nízkého Jeseníku, Bruntálskou, Domašovskou a Vítkovskou vrchovinou, patří sem Oderské vrchy a také Tršická pahorkatina. Na jihozápadě spadá tato vrchovina srázným svahem do roviny Hornomoravského úvalu. Od Hrubého Jeseníku, na severozápadě, je Nízký Jeseník oddělen vcelku výrazným svahem, který se zvedá severozápadně od Bruntálu a Rýmařova, dále pak tokem říčky Oskavy a Opavice. Na jihovýchodě pak spadá do oblasti Moravské Brány. K této národopisné oblasti můžeme s trochou nadsázky přiřadit také ještě německé osídlení na střední Moravě, respektive kruh původně německých vesnic rozkládajících se v okolí města Olomouce a částečně i samotné město Olomouc.

Svatý Martin

Doba, do které spadá tento den, byla již pro archaického i tradičně uvažujícího člověka dobou zlomu, dobou přechodu z jednoho vegetačního období k následujícímu ročnímu vegetačnímu cyklu. Je to pochopitelné, protože přibližně o tomto čase přicházela do oblasti střední Evropy první sněhová pokrývka a s tím se zejména pro rolníka měnil celý způsob každodenního prožívání času. Začala zima, podzimní zemědělské práce skončily a vše bylo učiněno pro to, aby se příroda uložila ke spánku a posléze se opět ve své znovuorozené podobě probudila k životu.

Strukturou zvykoslovných složek pak tento den náleží do cyklu zimního novoročí. Proto se zde objevují prvky charakteristické pro konec a začátek roku, pro

1 Sondáž, kterou jsem v této oblasti prováděl, byla zaměřena na zachycení projevů obřadní obyčejové tradice německého etnika, zejména na jeho výroční obřady, obyčeje a zvyky, z nichž jsem pro účel této studie vybral některé obyčejové projevy zimně novoročního obyčejového cyklu.

dobu, kdy se mění čas. Patří sem věštby, prorokování budoucnosti a předpovídání počasí, magické úkony k ochraně před škodlivými silami, bujné oslavy s dostatkem jídla a pití, koledování a obřadní pečivo. Jde o prvky magicko-obřadního charakteru, jejichž cílem je zajištění obecné i osobní prosperity, zabezpečení zdraví a dostatku v nastávajícím vegetačním období.²

V okolí Potštátu³ lidé věřili, že v noci jezdí krajinou *Jäger Natz*⁴ a ten, kdo uslyší dusot kopyt jeho koně, do roka zemře. Aby lidé zahnali nejen jeho, ale i ostatní zlé duchy, vyzváněli na zvony, práskali bičem a pořádali hlučné průvody se zakuklenými maskami. Tento fakt je dokladem lidové víry, že v době zlomu dvou časových údobí jsou pozorovatelní duchové zemřelých, přírodní démoni. Z toho také vycházel názor, charakteristický především pro německé etnikum, že v zimní době duchové a démoni táhnou povětrím a svádějí spolu nesmířitelný a krutý boj. Divoká jízda táhla nad krajinou a člověk, který by ji spatřil, propadl by smrti.⁵

Protože o tomto dni končilo období pastvy, přinášeli pastýři⁶ do domů, ze kterých pocházel dobytek, jenž pásli, *Martinův prut*.⁷ Tímto prutem potom na jaře děvečky šlehaly dobytek při prvním výhonu na pastvu, aby tak zajistily jeho plodnost a zdraví.⁸

V Bruntále⁹ v předvečer svátku svatého Martina¹⁰ objížděl světec, sedě na bělouši, jednotlivá stavení ve městě a jako dárky přinášel martinské rohlíčky.¹¹

S ukončením polních prací končil tohoto dne sedlákům pracovní rok. Skončilo období pastvy dobytka, konaly se obecní hromady a hostiny a končila také služba obecních zřizenců a zaměstnanců, pastýře, hajného, ponocného, rasa, hlásného, hotaře, kováře zvoníka a učitele.¹²

Ženy pekly o tomto dni pečivo ve formě pŕlměsíce¹³ s ořechovou nebo s makovou náplní.¹⁴ Někde nazývaly německé hospodyně toto pečivo *martinskými koláči*. Byly to veliké rohlíky, které tady podle lidové tradice symbolizovaly podkovy Wodanova

2 TOKAREV, S. A.: *Kalendarnyje obyčaji i obrjady v stranach zarubežnoj Evropy*. Moskva 1983, s. 90–97.

3 Bodenstadt.

4 *Lovec Natz*, nazývaný též divokým střelcem nebo pytlákem – *Wildschütz*.

5 *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band V*. Berlin – Leipzig 1932–1933, s. 1708–1715.

6 V některých lokalitách na severní Moravě roznášeli pastýři pruty o svátku svatého Martina, v jiných až o vánočním čase.

7 Jednalo se o prut z jalovce (*Juniperus communis*), dubu (*Quercus robur*) nebo břízy (*Betula pendula*).

8 Srov. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band V.*, c. d., s. 1708–1715.

9 Freudental.

10 am RHYN, H.: *Die deutsche Volkssage*. S. I. 1879. Také *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band V.*, c. d., s. 1708–1715.

11 Martinshörn.

12 Výměna nebo znovupotvrzení obecních zřizenců nebylo však všude prováděno v tento den. V mnoha obcích to byl třeba také den svatého Michala (*Michaelstag*).

13 *Halbmondförmige Bäckereien*. Nazývané *Martinihöndln*.

14 LEHMANN, E.: *Sudetendeutsche Volkskunde*. Leipzig 1926, s. 151.

nebo Ódinova koně, nebo podkovy koně svatého Martina. Podle jiných lidových názorů byl tvar martinských rohlíků symbolickým vyjádřením podoby rohů hovězího dobytka a souvisel tak s podzimmím ukončením pastvy hospodářských zvířat. Němci z Lipníka nad Bečvou¹⁵, nazývali *martinské rohlíky Martinikipfel*. Hospodyně je pekly z kvasnicového těsta s rozinkami.¹⁶

V některých obcích v okolí Budišova¹⁷ procházely zvečera po setmění za zpěvu písní průvody dětí s rozsvícenými lucernami. Lidé si v této souvislosti vyprávěli legendu o světci, který se rozdělil o svůj plášť s nebohým žebrákem a často tento příběh také jako lidovou hru předváděli.¹⁸

Nezbytnou součástí oslav dne svatého Martina byla také husí pečeně. Od 14. století je doloženo požívání pečené husy o dni svatého Martina. Je také nasnadě, že v tuto dobu probíhal tah divokých husí, s nímž pravděpodobně mělo požívání husí pečeně užší souvislost. Také však o tomto čase končila možnost husí pastvy, a proto tedy byli tito doma chovaní ptáci ve větším množství zabíjeni. Podle husích kostí, především však podle kosti lidově zvané *kobyłka* věstili hospodáři, jaké bude počasí v nastávajícím zimním období, nebo jaká bude délka jejich života. Bílá *kobyłka* předznamenávala mírné počasí a časté sněhové nebo dešťové srážky, zahnědlá zase tuhou a mrazivou zimu.¹⁹ Někteří hospodáři o dni svatého Martina zabíjeli také vykrmené prase.²⁰

Svatý Ondřej

Také den svatého Ondřeje byl spojen s řadou magických veštebných úkonů a patřil tak v tomto ohledu společně se Štědrým dnem k nejvýznamnějším svátkům v roce. Bylo tomu tak proto, jelikož tento den tvořil v určitém smyslu rozmezí dvou ročních dob, a byl také často skutečně chápán jako den novoroční. Právě proto se k němu přidružilo množství veštev, které se týkají sňatku, lásky, počasí a úspěchu nebo neúspěchu v hospodářství. K podobě magických veštebných úkonů přispěly ve značné míře vlivy vycházející z uctívání předků, z personifikace příchodu zimy jako symbolu smrti, zlých duchů a démonů. Lidé věřili, že v tuto dobu přicházejí mrtví mezi živé a mísí se s nimi, proto se snažili bránit se před nimi a ovlivňovat jejich možné negativní působení a zároveň usilovali o to, aby pozitivním způsobem ovlivnili svou budoucnost. Svatoondřejský večer a noc, to byla ona čarovná doba,

15 Leipnik.

16 Respondent Olga Wolf, Schweinfurt, osobní archiv autora, acta D 5/01, 30.–40. léta 20. století.

17 Bausch.

18 Respondent Gabriele Stanzel, Freiburg, osobní archiv autora, acta D 2/01, 20.–40. léta 20. století.

19 Srov. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band V.*, c. d., s. 1708–1715. Podobně ZÍBRT, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889, s. 179–186.

20 Respondent Gabriele Stanzel, Freiburg, osobní archiv autora, acta D2/01, 20.–40. léta 20. století.

kdy se především mladé svobodné dívky snažily poodhrnout roušku tajemství svého budoucího osudu.

V některých vesnicích svobodná děvčata kradla polena.²¹ Dívka v noci doběhla do sousedova dvora a nabrala tam náruč polen, která posléze spočítala. Když jich donesla lichý počet, věřila, že ji čeká svatba s vdovcem, v opačném případě na ni čekal svobodný mládenec.²²

V Deštném²³, v Bílčicích²⁴ a v Bohdalovicích²⁵ prováděla děvčata *rýpání do slepic*.²⁶ To holí bušila do kurníku a čekala, zda se jí ozve nejdříve kohout nebo slepice. V prvním případě si měl v nastávajícím roce pro dívku přijít nápadník. Když se však ozvala slepice, musela si na svatbu ještě minimálně rok počkat. Při *rýpání do slepic* děvčata říkala:

„*Kräht der Hon,
Kriegste an Mon,
Gackert die Henn,
Wer weiß wenn (kriegste kenn).*“²⁷

Jiná říkanka:

„*Meld sich der Hon,
Kimmst bold dron,
Meld sich die Henn,
O wer weiß wenn.*“²⁸

Místo, odkud měl přijít budoucí ženich, mělo poodhalit také *házení pantoflem*.²⁹ Tehdy dívka vzala pantofel a hodila jej přes pravé rameno za sebe. Podle toho, kam potom směřovala jeho špička, odtamtud si měl pro dívku přijít její nastávající. V Bonkově³⁰ lidé věřili, když při házení pantoflem směřovala jeho špička ke dveřím, že dívka v nastávajícím roce opustí rodný dům.³¹

21 *Holzraffen*.

22 Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

23 Dorftesch.

24 Heidenpiltsch.

25 Boidensdorf.

26 THEIMER, J.: *Heimatbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*. Bärn 1930, s. 701–703.

27 „*Kokrhá kohout, dostaneš muže, kdáká slepice, ale kdo ví kdy (nedostaneš žádného).*“ – Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

28 „*Hlási se kohout, brzy budeš na řadě, hlási se slepice, kdo ví, kdy to bude.*“ – Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

29 *Schlappschuh*.

30 Punkendorf.

31 THEIMER, J.: *Heimatbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 701–703.

Aby dívky poodhalily svou budoucnost, lily olovo.³² Kus olova položily na plechovou lžici, kterou podržely nad plamenem. Když se olovo žářem rozpustilo, vlévaly je do nádoby se studenou vodou. Podle tvaru tuhnoucího kovu, který ve studené vodě nabýval nejrozmanitějších tvarů, hádala děvčata, jakého povolání bude vykonávat jejich budoucí manžel. Vznikala tak šídla, tkalcovské člunky, ševcovská kopyta, psací pera, zbraně, bochníky chleba, rýče, srpy, motyky nebo cepy.

Obdobným způsobem předpovídali lidé také, zda je v příštím roce čeká štěstí a bohatství.³³

V Jívové³⁴, v Deštném, nebo také v Bonkově hádaly dívky budoucnost na bále při *prosívání šátku*.³⁵ Tehdy zasukovaly své kapesníčky a naházely je do síta, kterým posléze počal někdo z přítomných nadhazovat.³⁶ Dívka, jejíž kapesník vypadl ze síta jako první, se také měla jako první ze všech vdát. Další potom v tom pořadí, v jakém vypadly jejich kapesníky ze síta. Jestliže vypadly ze síta dva šátky současně, znamenalo to, že se budou konat dvě svatby v jediný den.³⁷

Jindy se dívky na svůj osud ptaly švestky,³⁸ nebo ostatních ovocných stromů rostoucích v zahradě. „*Pflaumenbaumle ich schüttle dich, mein Liebla ich witter dich, Hündla bell, bell.*“³⁹

V okolí Rýmařova⁴⁰ zase lidé *zvedali štěstí*.⁴¹ Pod tři hrnce vložili bláto, chléb a peníze. Člověk, který chtěl poodhalit svůj osud, posléze jeden z hrnců odklopil, a podle toho, co hrnec skrýval, usuzoval, zda jej v příštím roce čeká smrt, dostatek jídla nebo bohatství.⁴²

Obecně rozšířeným obyčejem bylo také to, že dívky o tomto dni trhaly nebo řezaly třešňové ratolesti,⁴³ dávaly je do vázy nebo do sklenice s vodou, pravidelně je zalévaly a sledovaly, jestli tyto snítky do Vánoc rozkvetou. Když se tak stalo, věštily děvčatům štěstí v budoucím roce.⁴⁴ Podobnou formu tohoto obyčeje mohli provádět všichni mladí lidé. Například v Dálově o svatoondřejském večeru chlapec nebo děvče uřezalo tři větvičky třešni, které dalo do sklenice s vodou a tu postavilo

32 BAUER, A.: *Heimatliches Brauchtum im Jahreslauf*. München 1987, s. 20–21.

33 Respondent Kurt Kröger, Lahnu, osobní archiv autora, acta D 3/01, 30.–40. léta 20. století.

34 Giebau.

35 *Tüchelsieben*.

36 THEIMER, J.: *Heimatbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 701–703.

37 Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

38 *Pflaumenbaumschütteln*.

39 „*Švestko třepu tebou, můj milý cítím tě, pejsku štěkej, štěkej.*“ – Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

40 Römerstadt.

41 *Glückgeben* nebo *Tepleheben*.

42 Respondent Kurt Kröger, Lahnu, osobní archiv autora, acta D 3/01, 30.–40. léta 20. století.

43 U německého etnika zvané *Kirschenreis*.

44 Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

do kuchyně na okno, nebo na stůl. Každá větévka dostala jméno jedné z možných partnerek nebo partnerů a ta, která rozkvetla nejdříve, předznamenala toho, který byl jako partner tazateli souzen.⁴⁵

V Šumvaldě⁴⁶ zastrkovali lidé ještě v 70. letech 19. století do hnoje březové pruty, které měly chránit dům, jeho obyvatele i celé hospodářství před působením čarodějnic.⁴⁷

Také hospodáři se v tuto dobu snažili předpovědět, jaké bude v průběhu nastávajícího roku počasí, bude-li jim v příštím roce sloužit zdraví, anebo mají-li se obávat nemoci. V Jeseníkách setřásali sníh se stromů v zahradě a podle toho předpovídali úrodu v nastávajícím roce. Když bylo sněhu málo, očekávali také malou úrodu, při bohaté sněhové nadílce se pak nemuseli v příštím roce ničeho obávat.⁴⁸

V Moravském Berouně⁴⁹, v Budišově a ve Dvorcích⁵⁰ byl tento den ještě v 80. letech 19. století velkým svátkem pro tkalce. Tehdy se totiž konala *slavnost osvětlovací šňůry*.⁵¹ Již v předvečer svátku natáhly ženy nad tkalcovským stavem cukrovou šňůru a na ni potom zavěšovaly hrušky, jablka, někdy také šálu, kapesník, ponožky, rukavice nebo dýmku. Jindy zase z žertu zelný košťál nebo brambor. Když potom na svatého Ondřeje ráno přišli tkalci ke svým stavům, čekalo tam na ně toto milé překvapení.⁵²

Svatý Mikuláš

Dalším z významných dnů předvánočního období byl svátek svatého Mikuláše.⁵³ Postava tohoto světce vystupujícího s atributy biskupa je v našich zemích charakterizována především přítomností křesťanských prvků. Svátek sám však ve své archaické podobě není církevního původu a je možno u něj sledovat prvky příznačné pro ostatní sváteční dny zimního novoročí. V předkřesťanských názorech byl tento světec slučován s vegetačním démonem,⁵⁴ který má být v zimním období oslaben

45 Tamtéž.

46 Schönwald.

47 THEIMER, J.: *Heimatsbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 701–703.

48 Tamtéž, s. 703.

49 Bärn.

50 Hof.

51 *Lichtschnur*.

52 THEIMER, J.: *Heimatsbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 703–705.

53 Biskup Mikuláš se stal jedním z neznámějších světců východní církve. Na konci 11. století se začal šířit jeho kult také do západní Evropy. Ve 12. století byl již uctíván v německy mluvících zemích. V průběhu velké kolonizace se ve 13. a 14. století šířil kult svatého Mikuláše také na naše území.

54 V názorech některých badatelů, především zastánců Grimmovy mytologické školy, byl svatý Mikuláš slučován s germánským bohem Wodanem. Mezi zastánce této teorie patřil například K. Weinhold, A. Tille, W. A. van Hengel aj. Srov. FROLEC, V.: *Vánoce v české kultuře*. Praha 1989, s. 105.

a vrací se zpět do země, aby byl na jaře opět přiveden k znovuoobnovenému životu.⁵⁵ Podoba svatého Mikuláše⁵⁶ jako biskupa se všemi jeho atributy⁵⁷, tak vlivem křesťanské sakrifkace pohanských obřadů patrně nahradila původní předkřesťanské vegetační božstvo chránící dobytek.⁵⁸

Již ve středověku chodily v předvečer svátku tohoto světce po vesnicích i ve městech mikulášské průvody. Tyto průvody byly v dobách před příchodem křesťanství součástí svátku zimního slunovratu a udržely se v podstatě ještě dlouho do novověku. Byly spojeny s obřadním lomozením a s maskováním jako prvky spjatými s kultem zemřelých, s představami o démonech zimy, s personifikací dnů zimního slunovratu a s úsilím o magické zajištění každodenního života.⁵⁹ Mikuláše tehdy při obchůzce doprovázela početná skupina masek. Před průvodem běžel *lau-fi*; který práskal bičem a žádal hospodáře o povolení ke vstupu do stavení. Za ním přicházeli hajduci, oznamující příchod svatého Mikuláše, potom následovala muzika, husaři, dragoun s koněm, žid s pytlém přes rameno, sedlák a selka, ras, kominík, smrt s kosou, skupina čertů a dva andělé. Nezbytnou součástí těchto průvodů byly také zvířecí masky, zejména medvěd, kůň a koza. V průběhu 18. a 19. století postav v mikulášských průvodech pozvolna ubývalo.⁶⁰

V německy mluvících oblastech doprovázeli Mikuláše buď andělé a čerti⁶¹, nebo průvody divokých, maskovaných postav. Nejznámějším z nich byl *Knecht Ruprecht*, který projížděl vesnicí na koni, nebo chodil pěšky, řinčel řetězem, hlasitě křičel a bušil na dveře a na okna domu, nebo vyzváněl na kravský zvonec, straše malé děti. Někdy doprovázel svatého Mikuláše, jindy chodil sám, nebo za doprovodu andělů a dalších masek. Nosil naruby obrácený kožich opásaný povřísem, na hlavě měl kožešinovou čepici nebo vysoký klobouk a na nohou vysoké boty. Jeho tvář halila maska.

55 Bytost, kterou se na tomto místě zabýváme, neměla tedy až do nejnovější doby (alespoň do období první poloviny 20. století) vždy a všude podobu biskupa Mikuláše z Myry. Vyskytují se zde také případy, kdy je toto stvoření zahalené do zvířecí kůže nebo do hrachoviny, tak jak to odpovídá obecné povaze a vzezření démonických bytostí, které se vyskytovaly o nejrůznějších dnech tohoto zimního přelomového časového období.

56 Sama postava svatého Mikuláše je příkladem procesu, kdy kult předkřesťanského božstva byl zčásti nahrazen kultem světce prospěšného pastýřům a zemědělcům, zčásti potom kultem duší přebývajících v očišči. U postavy svatého Mikuláše, ale i u dalších maskovaných postav, které se vyskytují v mikulášských průvodech, můžeme sledovat propojení prastarých pohanských představ s vlivy křesťanského učení, doplněné prvky lokální kulturní tradice.

57 Lidový mikulášský obyčej přibližně v té podobě, jak je dochován z poslední doby, respektive z druhé poloviny 20. století, je znám zhruba od období pozdního středověku.

58 Jako ochránce dobytka byl svatý Mikuláš uznáván například ve Slezsku. Viz VYHLÍDAL, J.: *Sv. Mikuláš a svátky vánoční u Čechů na Ratibořsku v Pruském Slezsku*. Český lid, 18, 1908, s. 146. Srovnej VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha 1959, s. 51–55, podobně FROLEC, V.: *Vánoce v české kultuře*, c. d., s. 36–42.

59 VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčej a lidové umění*, c. d., s. 51–55.

60 ŽÍBRT, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. VI. Praha 1901–1911, s. 32–43.

61 Postava čerta v oblasti Nížkého Jeseníku je známá převážně pod názvem *Krampus*.

Je zřejmé, že se v této bytosti spojují prvky, které se váží k postavě svatého Mikuláše i čerta. Z dosavadního stavu bádání je možné usuzovat, že Ruprecht i maskované průvody předvánočního času, kdy v nich tato postava vystupuje bez účasti Mikuláše, jsou starší a vycházejí z předkřesťanských tradic. Nutno však podotknout, že svatý Mikuláš chodí pouze v katolických zemích, zatímco v zemích protestantských se nevyskytuje. Z toho pak vyplývá, že *Knecht Ruprecht* sám starší než Mikuláš není a vděčí za svůj vznik pravděpodobně reformačnímu náboženskému hnutí ve snaze jeho ideologů o vymýcení kultu církevních světců.⁶² Při jeho utváření však byly použity atributy charakteristické pro postavy, u nichž se předpokládá předkřesťanský původ.

V oblasti Jeseníků chodil svatý Mikuláš, vysoký muž s bílým plnovousem, v kněžském ornátě s biskupskou mitrou na hlavě a s berlou v ruce. Často jej doprovázel *Krampus*, čert v chlupatém, tmavém kožichu, který řinčel řetězem, strašil děti březovým pometlem, vyplazoval na ně dlouhý červený jazyk a hrozil neposlušným dětem, že si je odnese s sebou.⁶³ Na zádech pak nosil menší putnu.

Mikulášský průvod navštěvoval jednotlivé usedlosti v obci, především pak ty, kde bydlely malé děti. Ty pak onoho dne zvečera často již velmi netrpělivě Mikuláše očekávaly. Někdy se strachem, jindy v očekávání sladké nadílky. To už pak *Krampus* zabušil řetězem na dveře a maminka šla neprodleně příchodí vpustit do domu. Při vstupu do místnosti počal *Krampus* odříkávat:

*„Ich bin dr Nickl von Schneegebirg
und hoa schond viele Kindr drwürgt,
Wenn die Kindr aus der Schule gehen,
blein sie auf der Gasse stehn.
Die Blättr tun sie aus den Heften reißen.
Solche Tneten treiben sie.
Wenn die Kindern artig beten und singen,
wird der Nickl was mitbringen.
Wenn sie aber nicht artig beten und singen,
wird auf ihnen die Rut rumspringen.“*⁶⁴

V českém překladu:

*„Já jsem Nickl z Jeseníků
a zaškrtil jsem již spoustu dětí.
Když jdou děti ze školy,
zůstávají stát na ulici.*

62 Oslava svátku svatého Mikuláše byla zrušena samotným Lutherem přibližně v roce 1535.

63 LEHMANN, E.: *Sudetendeutsche Volkskunde*, c. d., s. 128–129.

64 THEIMER, J.: *Heimatsbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 703–705.

*Trhají listy ze sešitu.
Takové věci vyvádějí.
Jestliže se děti budou způsobně modlit a zpívat,
Nickl jim něco přinese.
Jestli se nebudou způsobně modlit a zpívat,
bude po nich skákat metla.“*

Když *Krampus* svůj přednes ukončil, zeptal se Mikuláš vystrašených dětí, jestli byly hodné, poslouchaly rodiče a pilně se učily. Děti se musely modlit, recitovaly básně nebo četly. V Herčivaldu⁶⁵ děti říkaly:

*„Vater unser Koch. Ich ho gebat die gonza Woch,
ich ho gedaucht ich wa wos kriegn, dewald wontns lauter Liegn.“*

Česky:

*„Otče náš, kuchaři. Modlil jsem se celý týden,
myslel jsem, že něco dostanu, proto jsem se odvážil k pusté lži.“*

*„Vater unser, ein Dorf nunder,
bei Neimonna nauß, ies der Neckeloberd aus.
Vater unser, ein Kaler nunder,
ein Schmentoup nei, ies der Neckelobed verbei.
Vater unser, der du bist, schmeißt ne Neckel offen Mest,
schmeißt na nie zu weit, daß er nie so schreit.“⁶⁶*

*„Otče náš, dole v dědině
před Neumannovými je vrchní velečert.
Otče náš, dole ve sklepě
je hrnec špíny a velečert je pryč.
Otče náš jenž jsi, hod' čerta venku na hnůj,
nehod' ho moc daleko, aby tolik neřval.“*

Za to jim Mikuláš nadělil cukroví, perník, ořechy a jablka, čokoládovou figurku Mikuláše, čerta nebo jiné lákové pochutiny, později také nějakou hračku. Když si však rodiče na děti stěžovali, Mikuláš je pokáral a *Krampus* jim pohrozil řetězem, vyplatil je proutěným pometlem a vyhrožoval jim znovu, že je příště strčí do pytle a odnese je s sebou. Nezbedné děti potom musely slíbit, že se v průběhu příštího roku určitě polepší.

⁶⁵ Herzogwald.

⁶⁶ THEIMER, J.: *Heimatbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*, c. d., s. 705.

V Dálově a v některých dalších lokalitách Nízkého Jeseníku obcházela v předvečer dne zasvěceného svatému Mikuláši postava, tady nazývaná *Nickel*, která byla především postrachem neposlušných dětí. Ty již s příchodem večera s obavou očekávaly až *Nickel* zatluče řetězem na domovní dveře a matka jej vpustí dovnitř, při čemž volaly: „*Der Nickel kommt.*“ Když *Nickel* vstoupil do místnosti, řinčel řetězem a mával prutem, při čemž děti káral, a ty mu musely slíbit, že budou pilné, snaživé a že budou poslouchat rodiče. Když se tak stalo vyndal *Nickel* z koženého pytle ořechy, jablka a perníky, které potom mezi děti rozdělil.⁶⁷

O tom, že *Nickel* byl pro děti obávanou postavou, svědčí i říkanka, kterou obyčejně pronášel při vstupu do místnosti:

„*Ich bin der Nickel vom Schneegebirg, ich hab schon viele Kinder erwuegt.*“⁶⁸

„*Já jsem Nickel ze Sněžných hor*⁶⁹, a zardousil jsem již mnoho dětí.“

Několik slov závěrem

Tolik tedy k nástinu některých vybraných projevů obřadní obyčejové tradice zimně novoročního cyklu v oblasti severní a střední Moravy. Není v možnostech této studie, a ani nedostatek místa to nedovoluje, popsat všechny obřady a obyčeje, které jsem při svých terénních výzkumech zaznamenal, a ani není možné zachytit rozmanitost těchto prvků přímo v terénu. Přesto by ale tato studie měla alespoň nepatrným střípkem přispět k poznání kulturních projevů německého etnika, s nímž nás kromě společných dějin a obývaného prostoru spojuje i blízkost kulturních projevů.

Seznam vybraných pramenů a literatury:

ADAM, A.: *Liturgický rok*. Praha 1998.

BAUER, A.: *Heimatliches Brauchtum im Jahreslauf*. München 1987.

BOWIE, F.: *Antropologie náboženství*. Praha 2008.

FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. Praha 1977.

FROLEC, V.: *Prostá krása*. Praha 1984.

Handbuch der Deutschen Volkskunde. Band II. Podstdam s. d.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band V. Berlin – Leipzig 1932–1933.

Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Band VI. Berlin – Leipzig 1934–1935.

HORÁK, V. J.: *Jaro u nás*. In: *Dětství v Seifenmühle*. Moravský Beroun 2000, s. 10–14.

⁶⁷ Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930. V Dálově někdy zvaný též *Nikolo*.

⁶⁸ Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.

⁶⁹ V tomto případě je myšleno pohoří Jeseníků.

- HORÁK, V. J.: *Některé obyčeje jarně novoročního cyklu u českého a německého etnika v oblasti Hané a Nížkého Jeseníku*. Národopisná revue 12, 2002, 43–47.
- HORÁK, V. J.: *Podkovy Ódinova koně*. Moravský Beroun 2002.
- HORÁK, V. J.: *Strom v magii a lidové kultuře*. In: Studie Muzea Kroměřížska 92/93. Kroměříž 1993, s. 57–61.
- JANČÁŘ, J. a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Brno – Strážnice 2000.
- JUNGBAUER, G.: *Německý národopis v ČSR*. In: Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha 1936, s. 361–363.
- LANGHAMMEROVÁ, J.: *Lidové zvyky*. Praha 2004.
- LEHMANN, E.: *Sudetendeutsche Volkskunde*. Leipzig 1926.
- STRÁNSKÁ, D.: *Výroční obyčeje*. In: Československá vlastivěda. Řada II. Národopis. Praha 1936, s. 276–293.
- THEIMER, J.: *Heimatsbuch für den Bezirk Bärn einschließlich der Nachbargemeinden des Bezirkes*. Bärn 1930.
- TOKAREV, S. A.: *Kalendarnyje obyčaji i obrjady v stranach zarubežnoj Evropy*. Moskva 1983.
- VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha 1959.
- VELETSKAJA, N. N.: *Jazyčeskaja symbolika slavjanských archaičeských ritualov*. Moskva 1978.
- VYHLÍDAL, J.: *Naše Slezsko*. Praha 1903
- ZÍBRT, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889.
- ZÍBRT, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha 1901–1911.
- Státní okresní archiv v Olomouci, fond 7-118/3, Kronika obce Dálova/Dohle, r. 1925–1930.
- Osobní archiv autora. Acta D 5/01, respondent Olga Wolf, Schweinfurt, 30.–40. léta 20. století.
- Osobní archiv autora. Acta D 2/0, respondent Gabriele Stanzel, Freiburg, 20.–40. léta 20. století.
- Osobní archiv autora. Acta D 3/01, respondent Kurt Kröger, Lahnau, 30.–40. léta 20. století

Summary

Observance of the Feast Days of Saint Martin, Saint Andrew and Saint Nicholas by the German Minority in Northern and Central Moravia

This study analyses some customs and rituals of the German minority in central and northern Moravia. Most of the material referenced comes from field research of the Nížký Jeseník and Hané regions, conducted by the author himself during the late 1990s and early 2010s. The process of collecting empirical material was focused on the German-speaking population in central and special-

ly northern parts of Moravia. The German minority lived in these regions from the period of great colonisation in the 13th century practically until 1946 when, following the end of World War II, the expulsion of Germans from Czechoslovakia was ordered as a part of the country's post-war policy.

In his study, the author has focused on real-life examples of traditions related to three holidays falling within the winter/New Year annual cycle of customs in the regions of central and northern Moravia: namely the saints' days of Saint Martin, Saint Andrew and Saint Nicholas. Aside from a description of the customs and rituals, this study attempts to offer an explanation for the origin and development of the features of winter/New Year customs and the traditions related to such festivals.

Keywords:

rituals and customs – Saint Martin – Saint Andrew – Saint Nicholas – winter/New Year custom cycle

Tradiční doprava materiálu na krosnách v Krkonoších

Aleš Smrčka

Trachtova 1130/2, 158 00 PRAHA

alessmrcka@centrum.cz

Žít v Krkonoších nebylo pro horaly vůbec jednoduché. Veškerý náklad zde museli do vysokých svahů dopravovat vlastní silou. Základní pomůckou, která jim k tomu sloužila, byla krosna. Místní lidé se snažili být sice soběstační a většinou měli u chalupy i drobné hospodářství, přesto si museli obstarávat z města předměty každodenního použití. Na krosnách museli dopravovat určité druhy potravin, které nemohli vyprodukovat vlastní silou kvůli nízké úrodnosti krkonošské půdy.¹

Základní charakteristika krosny

K dopravě objemnějšího zboží z města do hor sloužily v zimě spíše sáně. K transportu materiálu v letním období či v zimě v prudkém, špatně přístupném terénu se však používala převážně krosna, kterou řadíme podobně jako nůši, sáně či vozy mezi prostředky tradiční dopravy. Podobou a použitým materiálem se však od ostatních dopravních prostředků značně liší. Jedná se totiž o dřevěné deskovité nosidlo opatřené konopným popruhem.

Krosna se na českém území vyskytovala již ve středověku. Z této doby nejspíše pochází i název tohoto transportního prostředku. Slova *krosna*, *krůsna* či *krůseň* si vymysleli sami horalé.² Krkonošská krosna představuje typický horský pracovní nástroj k přepravě předmětů. Svou konstrukcí se podobá alpským dopravním nosičským zařízením.³ Hrany krosny tvoří dva paralelní hranoly, jejichž horní konce jsou zakončené zdobnými zarážkami. Tento na první pohled dekorativní prvek měl však svůj praktický účel. Kolem zarážky se totiž namotával provaz, který díky tomuto zakončení nemohl z krosny vyklouznout. Prostřední část krosny tvoří deska, vyrobená z několika dřevěných prken spojující krajní hranoly. K dřevěné desce se někdy také přidělavá lavička či pult. Záleželo na druhu krosny.

V Krkonoších se používaly krosny lavičkové, deskové a pultové. Užití jednotlivých typů záleželo především na druhu přepravovaného materiálu. Na krosnách se nejčastěji dopravovalo seno, tráva, sypký náklad, dřevěná prkna a potraviny.⁴ Krosny

1 LOUDA, J. – LUŠTINEC, J.: *Hory a horáci*, In: Krkonoše. Praha 2008, s. 40.

2 KUBÁT, M.: *Zajímavosti – Krosna*. Krkonoše 1984/2, s. 30.

3 BARAN, L.: *Transport in Czechoslovakia as an Ethnographical and Social Phenomenon*. In: Land Transport in Europe. Kodaň 1973, s. 63–64.

4 Lb [BARAN, Ludvík]: *Krosna*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 2. Praha 2007, s. 437–438.

se užívaly především v horských oblastech či v končinách s členitým terénem, např. na vysočinách. Tento dopravní prostředek sloužil lidem nejen v Krkonoších, ale rovněž v Podkrkonoší, na Českomoravské vysočině, Valašsku a Hornácku, kde se krosna používala k přepravě textilních látek do místních továren.⁵

V Krkonoších je zaznamenáno použití tohoto nástroje v druhé polovině 18. století. Krosny využívalo v hojné míře především německé obyvatelstvo. Po skončení II. světové války, kdy došlo k odsunutí většiny německých obyvatel, nastal drobný pokles v dopravě zboží na krosnách. Nově příchozí Češi začali preferovat spíše vozy, letní sáně či nejrůznější druhy smyků.⁶ Přesto staří horalé tradiční způsob dopravy materiálu na krosnách neopustili. K privátním chalupám i k některým podnikům se nosilo zboží stále za pomoci tohoto dopravního prostředku. Výjimku tvořily turistické chaty či hotely. Například ve Velké Úpě na Janových Boudách se užíval v první polovině 20. století kůň a k transportu zboží na Růžohorky ve 40. letech 20. století zaprahoval majitel vola. Také většina provozovatelů horských hotelů v Peci pod Sněžkou vlastnilo několik párů koní, které využívali k transportu.⁷ Ačkoliv by se mohlo zdát, že je krosna v dnešní moderní době, která do značné míry ovlivnila i Krkonoše, již mrtvou záležitostí, přesto se v dopravě využívá. Téměř každý z domácích obyvatel má na půdě krosnu, na kterou nedá dopustit, přestože již využívá moderní způsob dopravy, jako je čtyřkolka či skútr.

Krosna lavičková

K nejpoužívanějším a nejběžnějším krosnám určených pro každodenní přepravu běžného zboží, jako byla například bandaska s mlékem či různé potraviny, patří lavičková krosna. Tento typ krosny byl oblíben a používán především ženami a horaly, kteří dopravovali měkčí náklad, například jídlo z města ke svým chalupám. Díky lavičce, kterou tato krosna disponovala, se nemusel náklad kvůli možnému vyklouznutí provazem příliš utahovat.

Křehké či měkké zboží se tak nepoškodilo.⁸ Lavičková krosna je od ostatních typů krosen již na první pohled rozpoznatelná. K hlavním odlišovacím znakům se řadí právě lavička připojená k prknům, jež tvoří desku tohoto dopravního prostředku. Šířka desky se pohybuje kolem 27 cm. Okraje lavičky tvoří opět dva dřevěné úzké hranoly zakončené dekorativní zarážkou. Výška hranolu dosahuje přibližně 90 cm, délka 4 cm a šířka 2,5 cm. Délka okraje lavičky měří přibližně 30 cm.⁹ La-

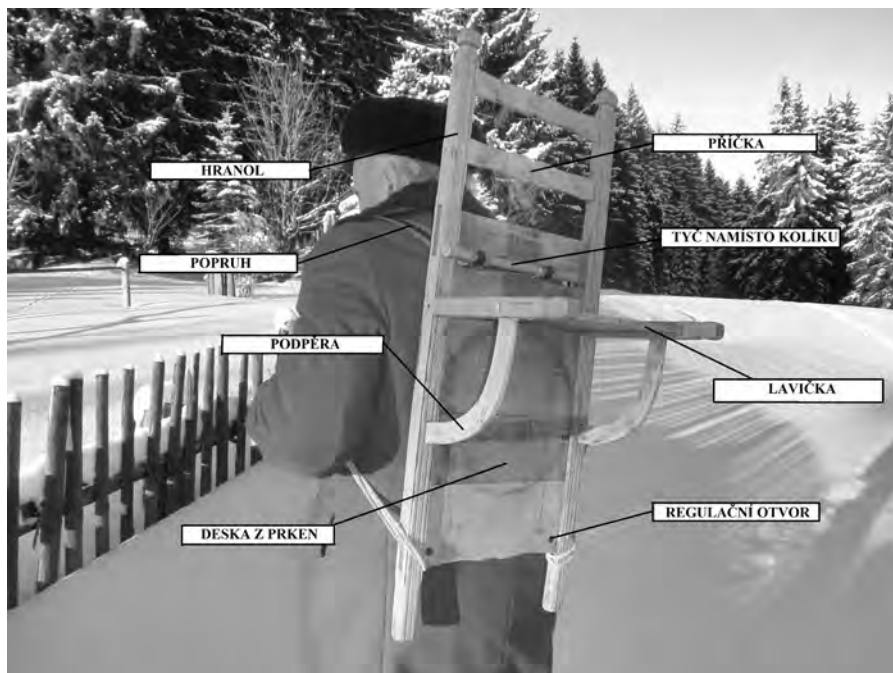
5 BARAN, L.: *Transport in Czechoslovakia as an Ethnographical and Social Phenomenon*, c. d., s. 64.

6 BARAN, L.: *Krkonošské krásně*. Český lid 41, 1954, č. 2, s. 87.

7 H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

8 H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

9 Číselné údaje naměřené během terénního výzkumu v Krkonoších jsou pouze přibližné. Rozměry jednotlivých krosen mohou být různé. Záleží na jednotlivém výrobcí krosen a také na regionu, kde se krosna používala.

Konstrukce lavičkové krosny. 2011, foto A. Smrčka.

vička je k prkenné desce připojena nejen za pomoci dřevěných kolíků zaražených do hranolů, ale také dvěma zahnutými podpěrami připomínající bumerang. Funkce podpěr nespočívala jen v samotném připojení lavičky ke zbytku krosny, ale především v nosnosti. Je neuvěřitelné, že na lavičku mohl být položen náklad o hmotnosti 30–50 kg. Lavičková krosna však snesla i náklad o hmotnosti 70 kg. K dalším částem této krosny patří dvě užší latě. Jedna je rovná a druhá drobně zahnutá do tvaru obráceného písmene U.¹⁰ Samozřejmostí lavičkové krosny jsou popruhy dlouhé kolem 70 cm, které jsou zakončeny dřevěným kolíkem, jež zabraňuje jejich vysmeknutí. Dnes si však může návštěvník hor všimnout, že někteří horalé namísto konopných popruhů používají popruhy vyrobené z umělých vláken. Obměna se může týkat i jiných částí krosny, jako například dřevěného kolíku. I ten bývá nahrazen kupříkladu dřevěnou tyčí.

Ke každé krosně rovněž patří provaz. Dříve se používal převážně konopný o délce asi tří metrů. Provaz sloužil k upevnění přenášeného zboží. Proto musel být pevný a pečlivě protkán skrze regulační otvory krosny. Provaz užívaný u lavičkové

¹⁰ BARAN, L.: *Krkonošské krůsně*, c. d., s. 85.

Dřevěné oko – klobek. 2011, foto A. Smrčka.

a pultové krosny byl vybaven dřevěnou pomůckou, jež se nazývala žabkou nebo také klobkem. Tuto pomůcku si do Krkonoš přineslo původní obyvatelstvo z Tyrol. Výhoda klobku neboli také dřevěného oka spočívala v tom, že se nemusely na konci provazu vytvářet složité uzly, u kterých hrozilo i větší opotřebení provazu. Nosiči tak stačilo při vázání přepravovaného materiálu pořádně provazem utáhnout náklad tak, že provaz prostrčil skrz oka, vytvořil speciální smyčku, jež připevnil na špici této součástky. Je až pozoruhodné, že i přes jednoduchost se smyčka nevyvlékla ani při plném

Bandaska upevněná na krosně pomocí provazu s klobkem. 2011, foto A. Smrčka.

zatížení. K uvolnění nákladu by mohlo dojít pouze, pokud by praskl provaz. Další výhodou bylo i to, že pokud horal potřeboval upravit náklad, nemusel složitě provaz rozvazovat. Stačilo, aby se provazem trochu cuklo.¹¹

Krosna desková

Krosnu deskovou neboli také žebříčkovou užívali na horách především profesionální nosiči. Tato krosna na rozdíl od krosny lavičkové měla totiž tu výhodu, že se na ní mohl naložit mnohem těžší náklad. Kupříkladu Robert Hoffer, otec posledního dnes žijícího profesionálního nosiče na Sněžku Helmuta Hoffera, na tomto typu krosny nesl v roce 1944 z Obří Boudy na Sněžku ocelovou rouru o hmotnosti 165 kg. Je neuvěřitelné, že takovou tíhu zvládla krosna a samozřejmě i samotný nosič.¹² Aby bylo možné na této krosně dopravovat náklad o velké hmotnosti, museli dopravci umisťovat těžké zboží, například vědra s vodou, na horní okraj krosny. Díky tomuto vybalancování se nemuseli příliš ohýbat, a tím namáhat záda.¹³ Na některých historických fotografiích zachycujících krosnaře dopravující zboží například na Sněžku můžeme spatřit, že náklad umístěný na horním okraji krosny je podepřen dřevěnou fošnou či latěmi. Díky tvrdému prknu se zabránilo pohybu či případnému vysmeknutí přepravovaného nákladu z provazů. Tímto způsobem se dopravovaly na deskové krosně například větve či špalky dřeva.

Na krosně deskové se nejčastěji dopravovaly sudy s pivem, vědra s vodou, ale i potraviny či sypký materiál. Podmínkou však bylo, aby měkké či sypké zboží bylo transportováno v dřevěných koších. Důvod byl prostý. Přepravovaný náklad musel být pevně utažen provazy, na rozdíl od krosny lavičkové, kde díky lavičce stačilo, aby se zboží provazy pouze lehce utáhlo. Někteří horalé používali k důkladnému utažení provazů u deskové krosny sochůrek nebo větev jako ouvin. Přinášelo to však nevýhody v podobě rychlého opotřebení provazu.¹⁴ Nosiči rovněž u krosny deskové neboli žebříčkové nepoužívali dle informací profesionálního nosiče Helmuta Hoffera kloubek neboli žabku. Místo toho na koncích provazů vytvořili pevné uzly.

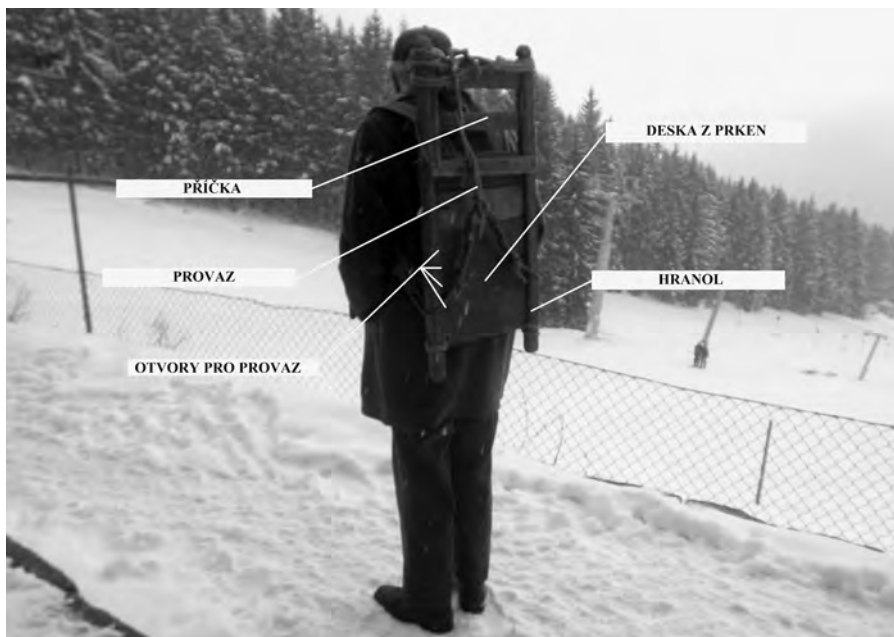
Krosna desková patří konstrukčně k nejjednodušším typům. Deska krosny se skládá ze tří jednotlivých příčných prken. Na prostředním prkně se nachází několik otvorů, kterými se provléká konopný provaz. Na dolním dřevěném dílu si lze rovněž všimnout dvou krajních otvorů. Ty sloužily k provléknutí provazu, jenž spojoval ke krosně popruhy, které byly provlečeny skrze dva obdélné otvory umístěné na horním prkně. Nad širšími prkny tvořícími desku krosny se nachází dvě užší dřevěné příčky, přes něž se mohl namotat provaz. Okraje krosny tvoří dva podélné hranoly.

11 J. Tylš dne 22. 12. 2009, Velká Úpa – Janovy Boudy.

12 KLIMEŠ, P.: *Nosiči v bistru Sněžka*. Veselý výlet 35/2011, s. 18.

13 KUBÁT, M.: *Album ze starých Krkonoš*. Hradec Králové 1982, s. 60.

14 BARAN, L.: *Krkonošské krůsně*, c. d., s. 85.

Konstrukce deskové krosny. 2011, foto A. Smrčka.

Rozměry deskové krosny se samozřejmě většinou liší od jednotlivých kusů. Je nutné si uvědomit, že každá krosna je ručně vyrobeným originálem. Pro představu však uvedu jednotlivé míry krosny získané z terénního výzkumu. Desková krosna nosiče Helmuta Hofferera měřila na výšku 86 cm, šířka příčných prken tvořících desku krosny činila necelých 30 cm a rozměry příčného řezu hranolu dosahovaly hodnot 4x3 cm.¹⁵

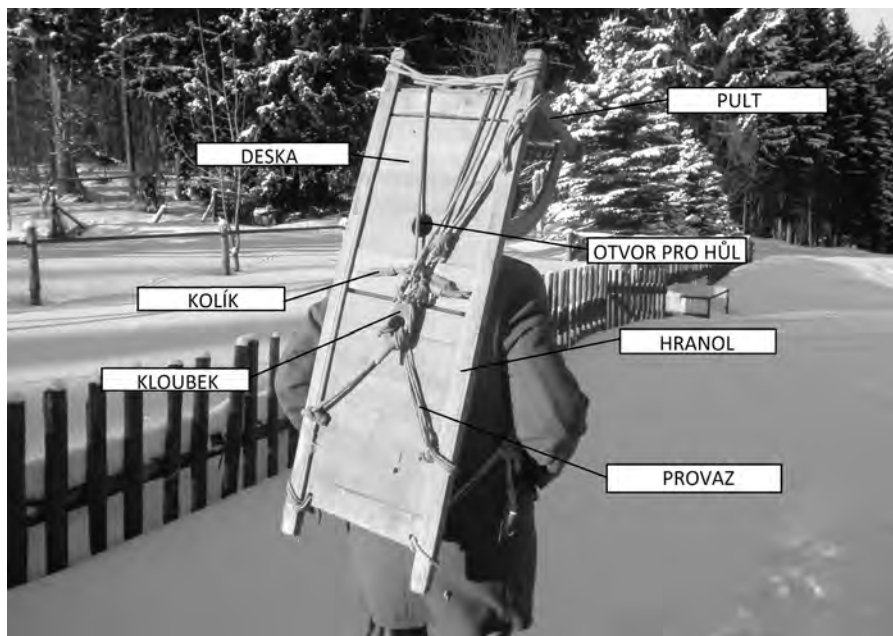
Krosna pultová

Nejspíše by si většina lidí nepomyslela, že se na území Čech zboží dopravovalo rovněž na hlavě. Tento způsob transportu je totiž typický především pro země blízkého Orientu či pro státy ležící v Africe. V Krkonoších má přesto doprava materiálu na hlavě dlouholetou tradici díky pultové krosně.¹⁶ Ta byla primárně určena pro dopravu sena. Mohla se však na ní dopravovat kupříkladu i dřevěná prkna. Avšak zde platila zásada, že se jednotlivé dřevěné desky musely pečlivě urovnat a zároveň bylo nutné, aby boční strany nákladu lemovaly obráceně položené fošny. Zabránilo se tak nechtěnému vysmeknutí některých prken.¹⁷

¹⁵ H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

¹⁶ BARAN, L.: *Neviditelné chodníčky*. Praha 2002, s. 6–8.

¹⁷ H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

Konstrukce pultové krosny. 2011, foto A. Smrčka.

Někteří noví osídlenci deskovou krosnu zaměňovali za krosnu lavičkovou. Místo toho, aby na krosnu nakládali seno, obrátili ji pultem dolů a přehodili si popruhy. Na tomto typu krosny se tak dopravoval i jiný druh zboží.¹⁸

Přesto hlavní účel této krosny spočíval především v přepravě sena. Záležitost to však nebyla vůbec jednoduchá. Již samotné nakládání sena na krosnu vyžadovalo určitou zručnost. Nejdříve se krosna musela postavit pultem do hromady sena. Poté se obalila celá deska krosny senem tak, aby krosna byla vyvážená. Náklad držel za pomoci dvou a více provazů. K utahování se používal kloubek. Poté, co se seno naložilo, mohl nosič vyrazit na cestu. Ačkoliv seno má relativně nízkou hmotnost, na krosně se běžně nosilo seno i o hmotnosti 70 kg. Tomu odpovídal i rozměr celého nákladu, který dosahoval nad hlavou nosiče výšky až tří metrů. Dopravce se tak mohl někomu jevit z dálky spíše jako horská příšera než nosič.

Konstrukce pultové krosny se velmi podobá krosně lavičkové. Přesto si u ní lze všimnout několik výraznějších změn. K největším odlišnostem patří pult namísto lavičky, umístěný nad hlavou nosiče. K dalšímu výraznému rozdílu patří výskyt otvoru v desce krosny. Tímto otvorem nosič prostrčil tyč, se kterou nadzvedával seno. Tím si ulehčoval celkovou hmotnost nákladu.

¹⁸ J. Tylš dne 23. 1. 2011, Velká Úpa – Janovy Boudy.

K zajímavé a netradiční pomůcce nosiče užívající pultovou krosnu patřil kroužek, který používali především nosiči vyššího vzrůstu. Kroužkem vyplňovali mezeru mezi hlavou a spodní stranou pultu, která se tak již nedotýkala hlavy. Nosič tak zamezil případným modřinám. Tento užitečný doplněk dopravce měl tvar věnce a byl tvořen žíněmi.¹⁹ Podle vzpomínek Helmuta Hoffera však postačilo, aby si nosič položil na hlavu kus slámy. Splňovalo to stejný účel.²⁰

Povolání profesionálního nosiče

Povolání nosiče nepatřilo k lehkým profesím. Uchazeč o toto zaměstnání musel disponovat především velkou zdatností a silou. Ovšem k samozřejmostem se řadila rovněž zodpovědnost, dochvilnost a částečně i určité organizační schopnosti. Toto povolání nepatřilo k finančně atraktivním zaměstnáním. V období první republiky měli nosiči slušné příjmy, neboť se jim platilo podle množství odnesených kil. Výše platu se tak odvíjela od hmotnosti zboží. Během II. světové války a po válce však pobírali nosiči stálý pravidelný měsíční plat, což pro ně nebylo tak výhodné. Ve srovnání s příjmy pracovníků v lese patřil plat nosiče k podprůměrným. *Krosnaři* si po II. světové válce vydělali v průměru 4500 Kčs, zatímco pracovníci v lese pobírali plat pohybující se kolem 10000 Kčs. Měsíční příjmy některých zkušených a kvalifikovaných dřevařů však dosahovaly výše až 15000 Kčs. Nesmíme ale zapomínat, že peníze v té době neměly tak velkou hodnotu, neboť většina zboží se kupovala na kuponové lístky. Navíc v roce 1953 díky velké měnové reformě hodnota peněz značně klesla. Na rozdíl od nosičů, kteří byli placeni hotely, lesní pracovníci dostávali od státních podniků během roku také velké množství pracovního oblečení. Nosiči proto odkupovali oblečení od dřevařů, kteří by všechen oděv stejně neupotřebili. Nosiči se při práci oblékali do běžného pracovního oblečení. V létě například na sobě nosili montérky a nižší kožené boty. V zimním období používali vysoké kožené boty, které vyplňovali teplými hadry či novinami. Chránili se tím před případnými omrzlinami.

Profese nosiče se většinou předávala z generace na generaci. K typickým rodinám z oblasti Velké Úpy, u nichž se toto povolání dědilo z otce na syna, se řadil rod Hofferů či Sagasserů. Zaučování budoucího mladého nosiče de facto neprobíhalo. Již malé děti dospělých krosnařů nosily na zádech krosničky, a tak se postupně naučily nosičství samy. Jedinou věc, kterou musel zkušený krosnař svému budoucímu druhovi podrobněji vysvětlit, byl například způsob vázání zboží.

Nosiči byli většinou zaměstnanci hotelů či bud, kam dopravovali zboží, a pracovali vždy na plný úvazek. Jiná možnost ani nebyla, neboť s dopravováním zboží na krosnách strávil horal celý den. Po II. světové válce pro boudu na Sněžce nosilo

¹⁹ BARAN, L.: *Krkonošské krůsně*, c. d., s. 85–86.

²⁰ H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

náklad celkem 9 nosičů, z nichž 5 dopravovalo zboží z Velké Úpy a 4 krosnaři nosili zboží z Obří boudy. Z Obří boudy na Sněžku se začalo zboží ve 40. letech 20. století dopravovat rovněž koňmi. Umožňovala to nově zpevněná Jubilejní cesta. Dříve využívání tažné síly zvířete nebylo ani možné, neboť cesta byla příliš úzká. Na koních se dopravoval především těžší náklad, k němuž se řadilo kupříkladu uhlí nebo sudy piva. Přesto transport zboží na Sněžku za pomoci krosen na rozdíl od koní patřil k základnímu způsobu dopravy materiálu.

Zboží, které se nosilo na vrcholky hor, se muselo nejdříve zmluvit. Například na Sněžce si zajišťovaly objednávku samotné podniky. Nosičům se sdělilo, jaké zboží se má vyzvednout a u kterého obchodníka. Většinou měli náklad připravený již v centrálním skladu v Peci pod Sněžkou. Pouze vybrané zboží vyzvedávali u drobných obchodníků. Objednávku zajišťovaly samotné boudy, po II. světové válce, jak vzpomíná sám Helmut Hoffer, objednávali zboží i samotní nosiči. A jak vlastně vypadal běžný pracovní den nosiče?

Začínal vlastně již ve večerních hodinách předchozího dne. Nosič na Sněžku Helmut Hoffer si po vykonané práci ve večerních hodinách došel do města vyzvednout náklad, který si vzal s sebou domů. Druhý den tak ušetřil velké množství času. Ráno se jen skromně nasnídal. Snídani tvořilo teplé mléko, do kterého si Helmut namáčel kostky chleba. Svačinu si s sebou nebral. Jeho druhým jídlem byl až teplý oběd na Sněžce, který byl zahrnut v platu nosiče. Cesta z Velké Úpy na Sněžku zabrala minimálně 4,5 hodiny, většinou pět hodin. Nosiči nosili zboží většinou společně. Někdo by si mohl pomyslet, že cesta jim ubíhala rychle, neboť mohli během práce spolu hovořit. Nebylo však tomu tak. Činnost nosiče byla velice namáhavá a těžký náklad ve spojení s prudkým stoupáním do kopce neumožňoval komunikaci mezi horaly. Nebylo v lidských silách nést náklad z údolí až na vrchol hory bez přestávky. Nosiči během cesty z Peci na Sněžku měli přibližně 9 stálých odpočinkových zastávek. Jednalo se především o velké kameny. Často však seděli i na zemi či na kmeni stromu. Doba, za kterou se nosič dostal do cíle, se odvíjela především od velikosti a hmotnosti nákladu, počtu zastávek, momentální fyzické kondice, ročního období a konkrétního počasí.

Právě počasí z velké části určovalo, jak dlouho cesta z údolí na vrchol Sněžky potrvá. Na horách dochází k častým změnám povětrnostních vlivů. Sám nosič Helmut Hoffer vzpomíná, že v zimním období ho chytla taková vánice, že často byl donucen lézt na vrchol Sněžky po čtyřech. Dvakrát byl i donucen zanechat krosnu spolu s nákladem na úbočí vrcholu Sněžky. Pokaždé to však nešlo. Například pokud nesl něco cenného. Počasí bylo zrádné nejen v zimě, ale také v letním období. Pokud přišla silná bouře, šlo často nosiči i o život. Samotného Helmuta Hoffera nezastihla nikdy taková bouře, aby se bál o svůj život. Z vyprávění ale ví, že několik nosičů bylo nuceno sundat krosnu, na které byl přivázán dřevěný sud s pivem. Sud byl totiž zpevněn železnými obručemi přitahujícími blesk, tím mohl být ohrožen život

všech nosičů. Nosiči tak odložili krosnu a odebrali se pryč na bezpečnou vzdálenost od sudů. Problémem však bylo, že se nemohli nikam schovat. Nebylo kam. Vrchol Sněžky tvořila holina.²¹

Přeprava materiálu na krosnách v zimním období

Způsob dopravy materiálu na krosnách se částečně lišil dle ročního období. V zimě k dopravě zboží na Sněžku využívali profesionální nosiči kombinaci krosen a sání nazývaných rohačky, přestože tento dopravní prostředek, který si s sebou přinesli v 16. století rakouští dřevaři, byl určený především k transportu metrového dříví či dřevěných klád z vrcholků hor.²² Nosiči v oblasti Velké Úpy používali sáně k dopravě zboží kupříkladu od Portášových bud. Zboží odtud dopravovali na saních pod kopec Sněžky. Zde totiž nebyl terén tak prudký. Poté přendali náklad na krosny. Použití sání k přepravě materiálu na úbočí Sněžky by totiž nebylo kvůli vysokému sklonu příliš efektivní.²³

Zima v Krkonoších byla většinou ve znamení sněhu. Jeho výška dosahovala i několika metrů. Nosiči tak byli nuceni používat sněžnice. Tato pomůcka jim totiž pomáhala při chůzi ve vysokém sněhu. Sněžnice nepoužívali jen nosiči. V 19. století se staly v Krkonoších oblíbenými rovněž mezi turisty. V Krkonoších se používaly

Sněžnice. 2011, foto A. Smrčka.

21 H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

22 LOKVENC, T.: *Lesní hospodářství*. In: Flousek, J. – Hartmanová, O. – Štursa, J. – Potocki, J. (eds.): Krkonoše. Praha 2007, s. 481.

23 H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

sněžnice dvojího typu, a to sněžnice kónické a obloukové.²⁴ Helmut Hoffer je při své práci v zimě také používal, neboť se tolik do sněhu. Nosiči dopravující zboží na Sněžku však museli užívat kvůli zledovatělému povrchu vrcholku hory rovněž speciální železa s hroty, které se přivázaly podobně jako sněžnice k botám.²⁵

Závěrem

Na závěr bych se rád zmínil, že tématu krosen v lidové dopravě se věnovalo málo autorů. Vyplyvá to i z poznámkového aparátu, který je součástí této práce. Více jsem mohl čerpat pouze z prací Ludvíka Barana. Ten se jako první v rámci české etnografie soustavněji věnoval dopravě v lidovém prostředí. Na rozdíl od Ludvíka Barana jsem se zaměřil více na samotné použití krosen v každodenním životě. Přesto se podařilo v Krkonoších při terénním výzkumu zjistit i nová fakta ke konstrukci krosen.

Zajímavé je, že tento druh dopravy předmětů v Krkonoších zcela nezanikl. Při výzkumu jsem si ověřil, že někteří, zejména starší lidé trvale žijící v Krkonoších, i v současnosti krosny používají. Jsou zde odlehlá místa, kam se ani s autem a jinými dopravními prostředky člověk nedostane. Krosna je tak v Krkonoších stále živým předmět z oblasti lidové dopravy.

Literatura:

- BARAN, L.: *Krkonošské krúsně*. Český lid 41, 1954, č. 2, s. 84–87.
 BARAN, L.: *Neviditelné chodníčky*. Praha 2002.
 BARAN, L.: *Transport in Czechoslovakia as an Ethnographical and Social Phenomenon*. In: *Land Transport in Europe*. Kodaň 1973, s. 63–64.
 BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 2, 3*. Praha 2007.
 KLIMEŠ, P.: *Nosiči v bistru Sněžka*. Veselý výlet 35/2011, s. 18. *Krkonoše*. Praha 2008.
 KUBÁT, M.: *Zajímavosti – Krosna*. *Krkonoše* 1984/2, s. 30.
 KUBÁT, M.: *Album ze starých Krkonoš*. Hradec Králové 1982, s. 60.
 LOKVENC, T.: *Lesní hospodářství*. In: Flousek, J. – Hartmanová, O. – Štursa, J. – Potocki, J. (eds.): *Krkonoše*. Praha 2007, s. 481.
 LOUDA, J. – LUŠTINEC, J.: *Hory a horáci*. *Krkonoše*. Praha 2008, s. 40.

24 lb [BARAN, L.]: *Sněžnice*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 3*. Praha 2007, s. 937.

25 H. Hoffer dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

Respondenti:

H. Hoffer, dne 24. 1. 2011, Velká Úpa.

J. Tylš, dne 22. 12. 2009 a 23. 01. 2011, Velká Úpa – Janovy Boudy.

Summary

Traditional Methods of Load Carrying on Frame Packs in Krkonoše

This text deals with the traditional methods of carrying materials on frame packs in Krkonoše. Like sleighs or wagons, frame packs were a traditional means of transport, used mainly in the mountains or rugged and hilly regions. Three different types of frame packs were used in Krkonoše. Frame packs with a shelf were the most common type: they featured a typical shelf onto which the load was placed. Frame packs with a board featured a simple wooden board as the main structural element. The latter type was equipped with straps used to affix the load. It was used by professional porters who often carried 100+ kilogram loads. The third type, known as the bench frame pack, was mostly used for transporting hay. The tough work of a porter was commonly passed from generation to generation. Porters worked in all seasons and under any and all weather conditions.

Key words:

frame pack – transportation – porter – Krkonoše – Sněžka

Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego – założenia redakcyjne i tematyka

Anna Drożdż, dr.

Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej,
Uniwersytet Śląski, ul. Bielska 62, 43-400 CIESZYN
adrozdz@o2.pl

Pierwszym opracowaniem ilustrującym przestrzenne zróżnicowanie kultury jest *Atlas kultury ludowej w Polsce* autorstwa Kazimierza Moszyńskiego i Jadwigi Klimaszewskiej (Kraków 1936–1938). Mapy w nim opublikowane (30) są zaopatrzone w jednostronicowe komentarze. Po II wojnie światowej, pod kierunkiem Józefa Gajka powstaje *Polski atlas etnograficzny*, na który składają się zeszyt próbny (17 map) i zeszyty I–VI. Ich opracowanie odbywa się najpierw w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym, po 1953 roku Atlas zostaje przeniesiony do Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk. Następne trzy zeszyty (VII–IX), przygotowane do druku przez J. Gajka i Janusza Bohdanowicza pozostają w rękopisach w pracowni Polskiego Atlasu Etnograficznego Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie.

Publikacje ukazujące się w ramach serii *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego* stanowią tekstowe dopełnienie map opublikowanych w kolejnych zeszytach *Polskiego atlasu etnograficznego* (dalej PAE)¹. Jak pisze długoletni redaktor Komentarzy, Janusz Bohdanowicz, „*ta opisowa część [...] stanowić winna podstawę do wszelkich uogólnień nad rozwojem i szerzeniem się kultur oraz genezę wieloetnicznych stref kulturowych.*”² Twórcy Atlasu zakładali, iż teksty będą odnosić się bezpośrednio do mapowanych tematów. Jednak z czasem odstąpiono od tej koncepcji na rzecz monograficznych opracowań problemowych (wiązało się to z odejściem od ścisłego powiązania z kolejnymi zeszytami PAE). Janusz Bohdanowicz uzasadniając tę zmianę wskazuje między innymi na fakt, iż „*część kartograficzna atlasu, aczkolwiek utrzymana w pewnej konwencji tematycznej, w wielu wypadkach nie jest przestrzegana. Mapy z różnych dziedzin kultury są przemieszane w kolejnych zeszytach, a ponadto w wielu wypadkach można je problemowo zaszeregować co najmniej do dwóch, a nawet kilku działów kultury. O ile wyselekcjonowanie grupy*

1 Zamyśl ten realizowany był w pierwszych pięciu tomach *Komentarzy do Polskiego Atlasu Etnograficznego*, nieco odmienny charakter nadano opracowaniom począwszy od tomu 6. Temat ten rozwinę poniżej.

2 BOHDANOWICZ, J.: *Polski atlas etnograficzny – wykładnia zadań i metod pracy*. In: Bohdanowicz, J. (red.): *Rolnictwo i hodowla*, t. 1, cz. I. *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Wrocław 1993, s. 5.

lužnych kartogramów związanych ze sobą tematycznie nie nastręcza zainteresowanemu trudności, o tyle ścisłe wiązanie tekstu komentarza z poszczególnymi zeszytami nie wydawało się być szczęśliwe i utrudniałoby pracę nad konkretnym problemem. Z tej przyczyny zdecydowano się na całościowe bloki tematyczne traktujące iunctim mapy o zbliżonej tematyce rozmieszczone w różnych zeszytach Atlasu.”³ Tak więc założeniem kolejnych tomów było stworzenie szerszego tła porównawczego, które z kolei umożliwiłoby pogłębione studia i analizy. Cel ten starano się osiągnąć nie tylko poprzez odniesienie się do przygotowanych map, lecz również korzystając z dostępnej literatury tematu. Tak opracowana koncepcja realizowana była w tomach wydawanych pod redakcją J. Bohdanowicza.

Początkowo planowano, że tomy komentarzy będą publikowane równolegle do zeszytów zawierających mapy. Założenia tego jednak nie udało się osiągnąć. W związku z tym, pierwszy tom Komentarzy ujrzał światło dzienne dopiero początkiem lat dziewięćdziesiątych XX wieku, jako jedna z serii wydawanych przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Współwydawcami zostały Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk oraz Uniwersytet Wrocławski.

Zasadnicza zmiana sposobu opracowywania materiałów atlasowych miała miejsce w chwili przejścia redakcji *Komentarzy* przez Zygmunta Kłodnickiego. Począwszy od tomu 6 (*Wiedza i wierzenia ludowe*) integralną częścią tomu są mapy. W ten sposób czytelnik sięgający po publikację ma przed sobą opracowanie tekstowe i kartograficzne omawianego zagadnienia. W opracowaniach przygotowywanych pod opieką naukową Kłodnickiego zrezygnowano także z literatury na rzecz samych materiałów terenowych. Nieliczne wiadomości wyekscerpowane z publikacji etnograficznych, które znalazły się zarówno na mapach, jak i w samym tekście, dobierano w ten sposób, by możliwe było porównanie ich z danymi zebranymi w trakcie badań terenowych prowadzonych przez pracowników PAE. Biorąc pod uwagę same mapy należy wspomnieć, iż starano się je w znacznym stopniu uprościć, tak by były one czytelne również dla odbiorcy nie posługującego się na co dzień metodą etnogeograficzną. Oznacza to, iż w *Komentarzach* znajduje się większa ilość kart, które prezentują pojedyncze zagadnienia. Zabiegi te miały na celu przede wszystkim precyzyjne zestawienie i uporządkowanie materiałów terenowych, które umożliwiłyby na kolejnym etapie pracy możliwość interpretacji i wnioskowania.

Poniżej pokrótce przedstawię poszczególne tomy *Komentarzy do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Tomy I–V powstały pod redakcją naukową J. Bohdanowicza (redaktorami poszczególnych tomów był Z. Kłodnicki i E. Pietraszek).

3 Tamtéž, s. 30.

Rolnictwo i hodowla, t. 1, cz. I. Wrocław 1993, 228 s.

Rolnictwo i hodowla, t. 1, cz. II. Wrocław 1994, 471 s.

Zagadnienia związane z rolnictwem zostały rozdzielone do dwóch części.

W pierwszej, autorzy skupiają się na przybliżeniu czytelnikowi historii i koncepcji *Polskiego atlasu etnograficznego* oraz zadań, jakie przed sobą stawiają jego twórcy i ich następcy. Tu również zostaje wyjaśnione, w jaki sposób opracowywane były mapy etnograficzne, co niewątpliwie ułatwia czytanie obrazów na nich naniesionych, dodatkowo na końcu rozdziału umieszczona została mapa podkładowa oraz *Wykaz miejscowości stałej sieci PAE w układzie rzeczowym*. Tu również autorzy tomu skupiają się na konkretnych zagadnieniach związanych z uprawą roli. Są to przede wszystkim charakterystyki narzędzi rolniczych, omówienie dawnych roślin uprawnych oraz niektórych prac polowych:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numery map	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Barbara Jankowska	<i>Formy i nazwy kopaczek</i>	130–139	<i>Polski atlas etnograficzny</i> [dalej <i>PAE</i>], z. III, red. J. Gajek, Warszawa 196
Iwona Marczyk	<i>Radla</i>	140–147	<i>PAE</i> , z. III, red. J. Gajek, Warszawa 1967
Iwona Marczyk	<i>Socha</i>	3–4	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		58–65	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Zofia Sokolewicz	<i>Plug i plużyca</i>	148–158	<i>PAE</i> , z. III, red. J. Gajek, Warszawa 1967
Adam Szymański	<i>Reliktowe formy bron</i>	5–9	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
Barbara Dołżycka	<i>Ugorowanie w gospodarce chłopskiej</i>	159–163	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Adam Szymański	<i>Reliktowe uprawy zbóż</i>	19–24	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		67	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1965

Druga część w całości poświęcona jest rolnictwu. Artykuły zamieszczone w tym woluminie prezentują między innymi sposoby pracy na roli, różne sprzęty umożliwiające ich wykonanie oraz wybrane budynki służące do przechowywania plonów:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numery map	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Zygmunt Kłodnicki	<i>Siew zbóż</i>	437, 448–449	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, przygotowany do druku
		505–506	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Jadwiga Pawłowska	<i>Narzędzia żniwne</i>	27–30	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		68–69	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Jerzy Grocholski	<i>Przesuszanie zżętych zbóż na polu</i>	35–39	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		75–79	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Mieczysław Trojan	<i>Młócenie zbóż</i>	31–34	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		70–74	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Janusz Bohdanowicz	<i>Przechowywanie wymłóconego zboża</i>	40–53	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		80–96	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
		345–348	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Barbara Dołżycka	<i>Brogi, sterty i stogi</i>	164–173	<i>PAE</i> , z. III, red. J. Gajek, Warszawa 1967
Barbara Dołżycka	<i>Stodoły</i>	32	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		97–107	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Adam Szymański	<i>Hodowla i sposoby trzymania zwierząt domowych</i>	54–57	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		108–110	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Iwona Marczyk	<i>Wykorzystanie wołów i krów jako siły pociągowej</i>	15–18	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964

Adam Szymański	<i>Tradycyjny transport włóczy</i>	10–14	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		66	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
		340–341	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Barbara Jankowska	<i>Ule kładowe i słomiane</i>	316, 317	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981

Budownictwo, t. 2. Wrocław 1995, 340 s.

Podobnie jak w poprzednim tomie, również w tym przypadku rozdziały mają różnych autorów. Analizując ten temat autorzy w dużej mierze skupili się na zróżnicowaniu form architektonicznych w Polsce biorąc pod uwagę przede wszystkim konstrukcję ścian stawianych budynków. W tomie tym znalazło się również miejsce dla zagadnień związanych z takimi elementami zabudowy jak dach, piwnice urządzenia ogniowe, ogrodzenia, czy rozplanowanie wnętrz. Ze względu na fakt, iż w trakcie badań terenowych zwracano uwagę na gwarowe określenia odnoszące się do części zagrody, zdecydowano się w jednym z rozdziałów także i ten temat rozwinąć. Zawartość tomu drugiego *Komentarzy*:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numer mapy	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Zygmunt Kłodnicki	<i>Ogrodzenia</i>	294, 295	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1984
Janusz Bohdanowicz	<i>Piwnice</i>	174–182	<i>PAE</i> , z. III, red. J. Gajek, Warszawa 1967
Kazimierz Jagieła	<i>Domy z podcieniem szczytowym</i>	183	<i>PAE</i> , z. III, red. J. Gajek, Warszawa 1967
		220–223	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Kazimierz Jagieła	<i>Budownictwo sumikowo-łątkowe</i>	192	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Kazimierz Jagieła	<i>Formy węglów chałup zrębowych</i>	191	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Barbara Dołżycka	<i>Konstrukcja przysłupowa</i>	129	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
Barbara Dołżycka	<i>Niektóre elementy konstrukcji budynków drewnianych</i>	197, 200, 201, 228	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Barbara Dołżycka	<i>Budownictwo ryglowe i glinobite</i>	195, 196	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971

Barbara Dołżycka	<i>Wyprawa ścian</i>	198, 199	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Barbara Dołżycka	<i>Formy chatup na obszarach peryferyjnych</i>	224	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Janusz Bohdanowicz	<i>Dach</i>	87	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
		202–211	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
		454, 455	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Adam Szymański	<i>Systemy i urządzenia ogniowe</i>	111–128	<i>PAE</i> , z. II, red. J. Gajek, Warszawa 1965
		212, 213	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Kazimierz Jagieła	<i>Rozplanowanie chatup wąskofrontowych</i>	219	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Barbara Jankowska	<i>Rozplanowanie chatup szeroko frontowych</i>	212–218	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
Barbara Jankowska	<i>Nazewnictwo związane z chatupą</i>	225–227	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971

Pożywienie i sprzęty z nim związane, t. 3. Wrocław 1996, 272 s.

Redaktorem tomu poświęconego żywności jest E. Pietraszek. W rozdziale pierwszym bardzo szeroko potraktowano kulturę kulinarną polskiej wsi. Ze względu na fakt, iż jest to temat niezwykle obszerny i wielowątkowy, w niniejszym opracowaniu został potraktowany dość ogólnie, sygnalizując tylko niektóre ważniejsze wątki. Kolejne rozdziały poświęcone zostały konkretnym sprzętom związanym z pożywieniem. W tym przypadku mamy do czynienia z dokładnym, pełnym omówieniem wybranych zagadnień. Zawartość tomu trzeciego Komentarzy:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numer mapy	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Janusz Bohdanowicz	<i>Pożywienie</i>	310–315, 318–333, 338, 339	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
		356–383	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, w druku
		432, 483, 484	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
		557, 568, 574, 577–585, 598	<i>PAE</i> , z. IX, red. J. Bohdanowicz, w druku
Barbara Jankowska	<i>Czerpaki zgrzeblowate do zbierania jagód</i>	309	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Kazimierz Jagieła	<i>Stępy</i>	251–256	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1974
Barbara Dołżycka	<i>Żarna</i>	257–261	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1974
Kazimierz Jagieła	<i>Maślnice</i>	334–337	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Barbara Dołżycka	<i>Naczynia klepkowe do czerpania i noszenia wody</i>	343, 344	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Barbara Jankowska	<i>Łyżniki</i>	353	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
Barbara Jankowska	<i>Reliktowe występowanie krzesiw</i>	450	<i>PAE</i> , Z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku

Transport i komunikacja lądowa, t. 4. Wrocław 1997, 313 s.

Tematem przewodnim tomu czwartego jest transport siłami ludzkimi i zwierzęcymi. W większości, opracowując to zagadnienie, posłużyli się materiałami zebranymi w trakcie badań terenowych w oparciu o kwestionariusz nr 5 *Transport i komunikacja lądowa* (Gajek, 1960). W badaniach zwracano uwagę na transport siłami ludzkimi: transport w naczyniach, przenoszenie na drążkach, kiju itp., przenoszenie na głowie, na plecach, wykorzystywanie sprzętów ciągniętych przez człowieka. Jednak przede wszystkim skupiono się na transporcie i komunikacji siłami zwierzęcymi: zaprzęgu wołowym, krowim, konnym. Wiele uwagi poświęcono również formom zaprzęgu oraz kołu i pojazdom kołowym. Wybór tematów

zamieszczonych w kwestionariuszu badań w znacznym stopniu wpłynął na zakres tematyczny map i komentarzy do nich. Tom czwarty *Komentarzy* składa się z następujących rozdziałów:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numer mapy	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Zygmunt Kłodnicki	<i>Transport silami ludzkimi</i>	240–241	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
		273–284	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1974
		342–344	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
		384–387	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, w druku
		453	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Iwona Marczyk	<i>Sanie</i>	10, 13, 14	<i>PAE</i> , z. I, red. J. Gajek, Warszawa 1964
		341	<i>PAE</i> , z. VI, red. J. Gajek, Warszawa 1981
		388–395	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, w druku
		456	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Mirosław Marczyk	<i>Koła i wozy czterokołowe</i>	286–293	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1974
Kazimierz Jagieła	<i>Jarżmo, jarżmica, chomąto bydlece</i>	229–231, 236	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971
		285	<i>PAE</i> , z. V, red. J. Gajek, Warszawa 1974
Jerzy Grocholski	<i>Formy zaprzęgu konnego</i>	232–235, 237–239	<i>PAE</i> , z. IV, red. J. Gajek, Warszawa 1971

Zwyczajje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe, t. 5. Wrocław 1999, 225 s.

Tom piąty *Komentarzy* rozpoczyna problematykę związaną z ludową kulturą duchową. W swej treści skupia się na zwyczajach i wierzeniach związanych ze śmiercią i pochówkiem. Jak podkreśla redaktor serii, wiele elementów tradycyjnych zachowań bardzo szybko ulega zmianom i zanikowi pod wpływem procesów historycznych. W Polsce uwidacznia się to w szczególności na ziemiach zachodnich

i północnych, gdzie po II wojnie światowej doszło do znacznych przemieszczeń ludności; autochtoni zostali zmuszeni do opuszczenia swych domostw, na ich miejsce przybyli osadnicy i przesiedleńcy z terenów południowej i wschodniej Polski. Zmiana ta spowodowała, iż na tych obszarach współwystępowało wiele typów i odmian elementów kulturowych. Przygotowując mapy i komentarze do nich zdecydowano się na pominięcie w analizach tych obszarów i skupienie się na regionach zamieszkałych przez ludność rodzimą. Odmienny charakter tego opracowania polega również na tym, iż tekst dopełniony jest „*niewielkiego formatu mapami opracowanymi metodą punktową, niekiedy również powierzchniową. Są one nieco uproszczonym obrazem map przewidzianych do zeszytów VII-IX PAE.*”⁴ Tom piąty *Komentarzy* składa się z następujących rozdziałów:

Imię i nazwisko autora rozdziału	Tytuł rozdziału	Numer mapy	Zapis bibliograficzny zeszytu, z którego pochodzą cytowane mapy
Barbara Jankowska	<i>Zapowiedzi śmierci</i>	396–404	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Janusz Bohdanowicz	<i>Zabiegi magiczne wykonywane w celu skrócenia agonii</i>	457	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Barbara Jankowska	<i>Sposoby zawiadamiania wsi o śmierci jednego z jej mieszkańców</i>	417	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, przygotowany do druku
Barbara Jankowska	<i>Ubiór zmarłego na przełomie XIX/XX wieku</i>	458–459	<i>PAE</i> , z. VIII, red. J. Bohdanowicz, przygotowany do druku
Janusz Bohdanowicz	<i>Czuwanie przy zwłokach</i>	410	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Janusz Bohdanowicz	<i>Wyposażenie zmarłych</i>	405–409	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Janusz Bohdanowicz	<i>Zwyczaje związane z wyprowadzeniem zwłok na cmentarz</i>	404, 411-416	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Janusz Bohdanowicz	<i>Poczęstunek po pogrzebie</i>	432	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Barbara Jankowska	<i>Zwyczaje i wierzenia związane z Dniem Zaduszny</i>	418–420	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku

4 BOHDANOWICZ J.: *Wstęp*. In: Bohdanowicz, J. (red.): *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe*, t. V. *Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego*. Wrocław 1999, s. 11.

Barbara Jankowska	<i>Reliktowe zwyczaje przyjmowania i zapraszania dusz w wigilię Bożego Narodzenia</i>	424	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku
Mirosław Marczyk	<i>Wybrane zagadnienia dotyczące prognozy w magii</i>	428–430	<i>PAE</i> , z. VII, red. J. Gajek, do druku

LEBEDA, A. (PIEŃCZAK): *Wiedza i wierzenia ludowe, t. 6. Wrocław-Cieszyn 2002, 375 s.*

Tom szósty i następne tomy *Komentarzy* przygotowywane są pod redakcją naukową Zygmunta Kłodnickiego. Pod jego kierownictwem nadano omawianej serii nową formułę. *Komentarze* zaopatrzone są w mapy, które stanowią integralną całość publikacji. Jak już wcześniej zaznaczyłam w większości zrezygnowano z literatury, na rzecz materiałów źródłowych. Jednocześnie powrócono do opracowywania wiadomości uzyskanych zarówno od ludności rodzimej, jak również od osób przesiedlonych i osadników (te ostatnie zaznaczano odpowiednim znakiem). Dzięki temu uniknięto „białych plam” na mapie, które utrudniały interpretację zgromadzonych danych.

Pierwszy tom przygotowany w ten sposób dotyczy wiedzy i wierzeń ludowych. Jest to temat niezwykle szeroki, zawierający wiele wątków i wariantów, z tego względu autorka zdecydowała się na podział opracowania na kilka większych rozdziałów zawierających bardziej szczegółowe podrozdziały:

- rozdział I: *Kosmogonia: Niebo, Gwiazdy, Ziemia*
- rozdział II: *Astronomia: Słońce, Księżyc, Gwiazdy*
- rozdział III: *Wierzenia związane z żywiołami: Ziemia, Ogień, Woda, Smok jako istota związana z wiatrem*
- rozdział IV: *Meteorologia: Chmury i deszcz, Wiatr i wir powietrzny, Silny wiatr jako nośnik nieszczęścia, Strzałka piorunowa (belemnit)*
- rozdział V: *Rośliny: Rośliny lecznicze i apotropieczne, Rośliny wykorzystywane podczas świąt i obrzędów dorocznych, Znaczenie magiczne roślin wykorzystywanych podczas świąt i obrzędów dorocznych, Wykorzystywanie roślin w farbiarstwie, Rośliny w opowieściach wierzeniowych*
- rozdział VI: *Zwierzęta: Wilk i niedźwiedź, Wąż i żmija, Świnia, Koza, Kogut, Boci-an, Dzieciół i żolna, Jaskółka, Biedronka, Pszczoła, Żaba i ropucha, Inne*
- rozdział VII: *Miary i wagi: Łokcie, Siągi, Piędzi, Cale, Wagi.*

Praca zawiera 53 mapy.

DROŽDŽ, A.: *Pomoc wzajemna. Współdziałanie społeczne i pomoc sąsiedzka, t. 7. Wrocław-Cieszyn 2002, 378 s.*

Zadanie, którego podjęła się autorka siódmego tomu *Komentarzy*, było zobrazowanie za pomocą map i komentarzy do nich niezwykle bogatego zjawiska, jakim jest pomoc wzajemna na wsi. Opracowanie to dotyczy okresu po II wojnie światowej do końca XX wieku. Zagadnienie to potraktowane zostało w kwestionariuszu wywiadu niezwykle szeroko, uwzględniając współdziałanie społeczne w wielu aspektach życia codziennego oraz odświętnego. To z kolei narzuciło autorce układ tekstu. Komentarze zawierają pięć działów tematycznych, których rozwinięciem są kolejne rozdziały będące monografiami poszczególnych zjawisk. Podobnie jak w poprzedniej pracy, również w tym przypadku integralną częścią tekstu są mapy etnograficzne (do opracowania tego zagadnienia autorka przygotowała 71 map). Tom siódmy *Komentarzy* składa się z następujących rozdziałów:

- rozdział I: *Współdziałanie społeczne i pomoc sąsiedzka w pracach polowych: Sianokosy, Orka i siew, Żniwa, Młocka, Pielęgnacja i kopanie ziemniaków, Pielęgnacja buraków, Inne prace polowe (tytoń, chmiel, brukiew i kapusta, kopanie torfu, rozrzucanie obornika) oraz sytuacje rzadkie i wyjątkowe*
- rozdział II: *Współdziałanie społeczne i pomoc sąsiedzka przy obróbce surowców i innych pracach w zagrodzie i w domu: Obróbka lnu i konopi, Obróbka wełny, darcie pierza, wypiek chleba, Kiszenie kapusty, Ubój świni lub krowy, Prace budowlane*
- rozdział III: *Odrobki i inne formy świadczeń: Formy wynagradzania za możliwość korzystania z ziemi i z lasu, Odrabianie pracą za pożyczanie konia, Formy wynagradzania za korzystanie z narzędzi i maszyn rolniczych*
- rozdział IV: *Współdziałanie społeczne i pomoc sąsiedzka w obrzędowości rodzinnej: Obrzędowość urodzinowa, Obrzędowość weselna, Obrzędowość pogrzebowa*
- rozdział V: *Pomoc wzajemna i współdziałanie sąsiedzkie w obrzędowości dorocznej: Obdarowywanie grup kolędniczych w okresie od świąt Bożego Narodzenia do Trzech Króli, Obdarowywanie grup kolędniczych w okresie zapustów i półpostu, Obdarowywanie grup kolędniczych w okresie wielkanocnym, Obdarowywanie grup kolędniczych okresu wiosennego, Inne zwyczaje doroczne należące do obrzędowości dorocznej*

DROŽDŽ, A. – PIĘNCZAK, A.: *Zwyczaje i obrzędy weselne, t. 8, cz. I: Od załotów do ślubu cywilnego. Wrocław-Cieszyn 2004, 444 s.*

PIĘNCZAK, A.: *Zwyczaje i obrzędy weselne, t. 8, cz. II: Rola i znaczenie swata w kojarzeniu małżeństw. Wrocław-Cieszyn 2007, 298 s. + 30 map.*

DROŽDŽ, A.: *Zwyczaje i obrzędy weselne, t. 8, cz. III: Współdziałanie społeczności wiejskiej podczas obrzędu weselnego (druga połowa XIX wieku i XX wiek). Wrocław-Cieszyn 2009, 456 s. + 19 map.*

Obrzędowość weselna stanowi temat przewodni kolejnego, ósmego tomu *Komentarzy*. Z uwagi na obfitość zgromadzonych materiałów zagadnienie to

podzielono na kilka działów, które w sposób monograficzny będą omawiane w kolejnych częściach publikacji. Do tej pory ukazały się trzy części tomu ósmego (w planach jest opracowanie i wydanie kolejnych części). Podobnie jak w przypadkach wcześniejszych, również tutaj zastosowana była wcześniej przyjęta koncepcja (publikacja map wraz z towarzyszącym mu tekstem zawierającym informacje, które z różnych względów nie znalazły się na mapach).

Zawartość części I: *Od zalotów do ślubu cywilnego*:

- rozdział I (autor A. Pieńczak): *Zaloty. Wzajemne poznawanie się młodych ludzi*
- rozdział II (autor A. Pieńczak): *Swaty. Zwyczaj udawania się kawalera z osobą trzecią do rodziców dziewczyny w celu przedwstępnego omówienia sprawy zawarcia małżeństwa*
- rozdział III (autor A. Pieńczak): *Zaręczyny*
- rozdział IV (autor A. Drożdż): *Zapraszanie gości weselnych*
- rozdział V (autor A. Drożdż): *Dziewiczy i kawalerski wieczór*
- rozdział VI (autor A. Drożdż): *Zawarcie małżeństwa cywilnego*

Zawartość części II: *Rola i znaczenie swata w kójarzeniu małżeństw* (autor A. Pieńczak)

- rozdział I: *Tradycyjne kójarzenie małżeństw*
- rozdział II: *Rola i znaczenie swata w pośredniczeniu między młodymi i ich rodzinami*
- rozdział III: *Rola i znaczenie swata podczas zaręczyn*

Zawartość części III: *Współdziałanie społeczności wiejskiej podczas obrzędu weselnego (druga połowa XIX wieku i XX wiek)* (autor A. Drożdż)

- rozdział I: *Współdziałanie społeczne podczas przygotowań do wesela*
- rozdział II: *Współdziałanie społeczne podczas uczty weselnej*
- rozdział III: *Współdziałanie społeczne podczas kolejnych dni wesela.*

KŁODNICKI, Z. – PIEŃCZAK, A. (red.): *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia urodzinowe, t. 9, cz. I: Zwyczaj, obrzędy i wierzenia związane z narodzinami i wychowaniem dziecka.*, Wrocław-Cieszyn 2010, 384 s.

Ostatnim, wydanym do tej pory tomem *Komentarzy* jest tom poświęcony obrzędowości urodzinowej. Do jego przygotowania wykorzystano teksty prac magisterskich przygotowywanych pod kierownictwem naukowym Z. Kłodnickiego i A. Pieńczak w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie. Podstawą tych rozpraw były materiały atlasowe, które zebrano w trakcie badań prowadzonych w latach 1969–1974 w oparciu o kwestionariusz Józefa Gajka *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia urodzinowe* (Wrocław 1969). Ze względu na bogactwo zebranego materiału i objętość przygotowanych artykułów, redaktorzy tomy zdecydowali się podzielić go na parę części. Pierwsza część, która ujrzała już światło dzienne, składa się z następujących artykułów:

Gruszka, S.: *Zabiegi magiczne wpływające na płodność oraz prognozy i wróżby o przyszłej płci dziecka* (10 map)

- Zowada, R.: „*Babka*”, „*babica*” w obrzędowości narodzinowej (7 map)
 Zowada, R.: *Rola „babki” oraz innych osób w zabiegach związanych z łożyskiem, czepkiem, pepowiną oraz pierwszą kąpielą dziecka* (13 map)
 Zowada, R.: *Inne czynności wykonywane przez „babkę” przy położu i w późniejszym okresie* (9 map)
 Diakowska, E. – Kłodnicki, Z.: *Demony porywające i odmieniające dzieci* (11 map)
 Kopp, P. – Pieńczak, A.: *Rodzice chrzestni* (33 mapy)

W przygotowaniu są kolejne części tomu dziewiątego *Komentarzy*, które zawierać będą opracowania dotyczące między innymi zakazów i nakazów obowiązujących kobietę ciężarną oraz osoby z jej najbliższego otoczenia, nadawaniu dzieciom imion, przyjęcia po położu i po chrzcie dziecka, zabezpieczania dzieci przed urokami, przeżytków dawnych obrzędów recepcyjnych, wierzeń i motywów folklorystycznych o pochodzeniu dziecka, postrzyżyn oraz niektórych zwyczajów i wierzeń związanych z wychowywaniem dzieci.

Summary

Commentaries on the Polish Ethnographic Atlas: Editorial Work and Themes

Publishing of the *Commentaries on the Polish Ethnographic Atlas (Komentarze do Polskiego Atlasu Etnograficznego)* has been a long-term project of Polish ethnology since the second half of the 20th century. Starting with the sixth volume, they include maps, so the reader has both – the textual and the map part – at his disposal. After 1990, the volumes were devoted to the following topics: husbandry and cattle breeding (1993, 1994), vernacular architecture (1995), diet (1996), transport and communication (1997), funeral customs (1999), folk beliefs and knowledge (2002), neighbourly help (2001), wedding ceremonies (2004, 2007, 2009), ceremonies related to childbirth (2010). The planned volumes will cover e.g. the puerperium, upbringing and life of children, etc.

Key words:

Poland – ethnocartography – maps – textual commentaries

Současná lužickosrbská etnologie. Lužičtí Srbové ve sjednoceném Německu

PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO
valka@phil.muni.cz

I když se český národopis (etnologie) konstituoval jako společenská kulturně-historická věda o vlastním národě¹ a zaměřil se na studium rurální kultury českého etnika, měl od počátku i nadnárodní dimenzi, ovšem zdaleka ne tak výraznou, jako byla ta domácí, suicentrická.² Detailně je dokumentováno české angažmá na Slovensku a zájem o jeho tradiční kulturu,³ ale recenzní rubriky ústředních oborových časopisů Českého lidu a Národopisného věstníku čsl. podrobně informovaly o literatuře a dění i v dalších slovanských zemích, v Polsku, Rusku či v jihoslovanském prostředí. Vlastní výzkumy českých badatelů směřovaly už v 19. století na Slovensko, v meziválečné a poválečné době také na Balkán, jak o tom svědčí dílo Drahomíry Stránské⁴ či Václava Frolce.⁵

Úzké kulturní kontakty měli Češi také s Lužickými Srby, se západoslovanským etnikem, které je zbytkem populace polabských Slovanů, jež byli v raném a vrcholném středověku postupně germanizováni a různým způsobem se asimilovali s německými kolonisty.⁶ Lužičtí Srbové jako potomci slovanských kmenů Milčanů a Lužičanů si svou etnickou identitu a jazyk sice udrželi do současnosti, avšak jejich počty vykazují trvale sestupnou tendenci.⁷ Když za reformátorem Martinem Luthe-rem přišli protestantští duchovní z Lužice s myšlenkou, že přeloží Bibli do srbského jazyka, odpověděl prý jim: „*Nač chcete začínati práci marnou a zbytečnou!*“ Což

1 LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005.

2 KANDERT, J.: *Poznámky k dějinám národopisu/etnografie v českých zemích: soupeření „etnografie“ a „etnologie“*. In: *Česká etnologie 2000*. Praha 2002, s. 157–178.

3 HORÁK, J.: *Národopis československý. Přehledný nástin*. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*, Praha 1933, s. 305–472.

4 VÁLKA, M.: *Přínos Drahomíry Stránské k výzkumu lidové architektury*. *Národopisný věstník* 15–16 (57–58), 1999, s. 62–68.

5 FROLEC, V.: *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha 1970.

6 HRABOVÁ, L.: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*. České Budějovice 2006.

7 MUKA, A.: *Statistika Serbow*. Časopis Mačicy Serbskeje 1884–1886; ČERNÝ, A.: *Lužice a Lužičtí Srbové*. Praha 1911, s. 95–104; ŠATAVA, L.: *Národnostní menšiny v Evropě. Encyklopedická příručka*. Praha 1994, s. 198.

vám nestačí německé knihy!? Vždyť beztak za sto let nebude po lužickém jazyku ani památka!“⁸ I když se Lutherova prognóza nenaplnila, asimilace s majoritním etnikem je u Lužických Srbů aktuálním problémem, zejména po II. světové válce v důsledku příchodu německých vysídlenců z východu, v souvislosti s industrializací země a povrchovou těžbou hnědého uhlí provázenou likvidací lužických vesnic, kolektivizací zemědělství, která zbavila ekonomické a hospodářské samostatnosti rolnické usedlosti, a v neposlední řadě v důsledku modernizace života spojené s rozvojem hromadných sdělovacích prostředků, nejdříve televize a následně dalších multifunkčních médií.

V krizových letech evropských dějin 20. století, po I. a po II. světové válce se objevují snahy Lužických Srbů o vymanění z německého područí, ale vždy skončily bez úspěchu.⁹ Po II. světové válce jim v rámci ústavy NDR byla zaručena jazyková a kulturní práva, ale na druhé straně dále postupovaly asimilační procesy vyvolané uvedenými faktory. Deklarovaná podpora Lužických Srbů v bývalé NDR byla politicky interpretována jako příklad úspěšně prováděné národnostní politiky v rámci východního (socialistického) bloku.¹⁰ Také Domowina, založená 1912 jako ústřední Svaz lužickosrbských spolků a sdružení a po druhé světové válce obnovena jako Svaz Lužických Srbů, musela coby masová organizace podřídit svou činnost „socialistické výstavbě“ a u části lužickosrbské veřejnosti ztrácela kredit pro svou spolupráci s politickým režimem.

Po roce 1945, po přestálé nacistické perzekuci, získali Lužičtí Srbové v NDR nejen základní národnostní práva, školské a kulturní instituce, ale i vědecko-výzkumné pracoviště, Institut za serbski ludospyt (Institut für sorbische Volksforschung), začleněný od roku 1952 do rámce Německé akademie věd (od 1972 Akademie věd NDR). Ústředním odborným periodikem vydávaným ústavem se stal *Lětopis Instituta za serbski ludospyt* (*Lětopis. Jahresschrift des Instituts für sorbische Volksforschung*). Vychází od roku 1952¹¹ a měl několik řad, včetně národopisné (C).¹²

V roce 1953 uveřejnil v *Lětopisu* Pawoł Nedo historiografii lužickosrbského národopisu, spojenou s bibliografickým soupisem, který vznikl v národopisném semináři lipské univerzity a podchytil základní, tematicky utříděnou oborovou literaturu o Lužických Srbech.¹³ Pawoł Nedo se ve zmíněné studii vyrovnává také s dobou po roce 1936, kdy bylo vydáno poslední větší národopisné dílo o kultuře Lužických

8 PÁTA, J.: *Lužice. Odkaz národu*. Praha 1946, s. 54. Uvádí též GLAVAN, T.: *Lužiški Srbi*. Ljubljana 1966, s. 47. Citováno podle H. Brüchnera.

9 ČERNÝ, A.: *Lužická otázka*. Praha 1945².

10 ZMEŠKAL, V.: *Lužičtí Srbové*. Praha 1962, s. 37.

11 Vycházel z tradic vědeckého časopisu Matice srbské, vydávaného od roku 1848.

12 Řada A – jazykověda a literatura, B – historie a sociologie, později D – kultura a umění. Řadu C (národopis) řídil dr. Błažij Nawka, Pawoł Nedo, Kurt Pěť a Jurij Winar.

13 NEDO, P.: *Přehled stawiznow serbskeje ludowědy*. *Lětopis Instituta za serbski ludospyt C*, 1953, č. 1, s. 3–66.

Srbů a další výzkum byl možný jen s akceptováním nacistické ideologie. Po rekapitulaci poválečné situace a s využitím teoretických a metodologických poznatků sovětské etnografie Nedo nastínil orientaci dalšího výzkumu. Hlavní pozornost však věnoval dějinám lužickosrbského národopisu od pramenného materiálu středověkého přes období osvícenské po dobu romantismu a národního obrození. Jako samostatnou etapu uvádí dobu působení dr. Arnošta Muky, který v roce 1898 formuloval zásady činnosti národopisného oddělení Matice srbské a tím vytvořil první koncepci národopisného výzkumu. Svůj přehled Nedo uzavírá programovým přehledem aktuálních úkolů, které před Institutem za serbski ludospyt stojí v nových společenských podmínkách v oblasti organizační (spolupráce s lipskou univerzitou, se studenty a vědci), dokumentační (oborová bibliografie, archiv) a vědeckovýzkumné (společenské změny na vesnici po roce 1945, lidové kroje, národní tance a hudba, inventarizace jevů materiální kultury, systematický výzkum archivních pramenů).¹⁴

V rámci ediční řady spisů Institutu za serbski ludospyt vyšlo do roku 1980 (za třicet let jeho existence) více jak pět desítek monografií z různých oblastí společenskovedního výzkumu Lužice a Lužických Srbů.¹⁵ Badatelé z řad etnografů a folkloristů se zaměřili na jevy tradiční kultury, v nichž dominoval pro oblast materiální výzkum lidového oděvu, který se na Lužici dosud běžně nosil vesnickými ženami a náležel mezi výrazné etnoidentifikační znaky. Výsledkem byla edice lužickosrbských lidových krojů (*Serbske narodne drasty*), která formou monografií zpracovávala jednotlivé regionální typy lidového oděvu jak Horní, tak Dolní Lužice.¹⁶

Další zájmovou oblast tvořily lidová slovesnost a folklorní žánry. Lužickosrbským pohádkám se věnoval P. Nedo, který zpracoval jejich systematiku a připravil vědecké vydání lužických pohádek, opatřené fundovaným komentářem.¹⁷ V dalším díle analyzoval lužické lidové básnictví.¹⁸ Nedo byl i vydavatelem lužickosrbské lidové prózy pro veřejnost¹⁹ a jako přední znalec lidové kultury Lužice je autorem

14 Tamtéž, s. 25–27.

15 KASPER, M. – MUSIAT, S. (red.): *30 Jahre Institut für sorbische Volksforschung 1951–1981*. Bautzen 1981, s. 84–87.

16 NOWAK, M. – NEDO, P.: *Drasta Serbow wokolo Slepa*. Budyšin 1954; MEŠKANK, J.: *Drasta katolskich Serbow*. Budyšin 1957; SCHNEIDER, E.: *Drasta Serbow wokolo Wojerec*. Budyšin 1959; NOWAK, M.: *Drasta delnjolužiskich Serbow*. Budyšin 1964; LANGE, A.: *Die Neuzaucher Tracht*. Bautzen 1976; BALKE, L.: *Die Tracht der Sorben um Lübbenau*. Bautzen 1976; BALKE, L.: *Die Tracht der Sorben um Senftenberg/Spremberg*. Bautzen 1977; LANGE, A.: *Die Tracht der Sorben um Muskau*. Bautzen 1978; NAWKA, B. – APELT, G. – LANGE, A.: *Die Tracht der Sorben um Nochten*. Bautzen 1979; NAWKA, B. – APELT, G. – LANGE, A.: *Die Tracht der Sorben um Klitten*. Bautzen 1979; NAWKA, B.: *Die Tracht der evangelischen Sorben des Bautzener Landes*. Bautzen 1979.

17 NEDO, P.: *Sorbischen Volksmärchen. Systematische Quellenausgabe mit Einführung und Anmerkungen*. Bautzen 1956.

18 NEDO, P.: *Grundriß der sorbischen Volksdichtung*. Bautzen 1966.

19 NEDO, P.: *Sylny wotročk. Serbska bajka*. Budyšin 1981.

syntetických prací.²⁰ Etnomuzikolog Jan Raupp publikoval monografii o lužickosrbských lidových muzikantech a jejich nástrojích.²¹ Mezi typické nástroje lidové hudby na Lužici patřily třístrunné *husle* nebo malé *huslički*, *tarakawa* (*serbska piščel*) a dvojí dudy – *kozol* a *měchawa*. Už Adolf Černý uvádí, že před I. světovou válkou se udržely jen v oblasti Slepá a Mužakowa, ale i tam mizely. K jejich revitalizaci přispělo po II. světové válce organizované folklorní hnutí.

Historické obory zastoupené v Institutu za serbski ludospyt zpracovaly nové čtyřsvazkové dějiny Lužických Srbů *Stawizny Serbow / Geschichten der Sorben* (1974–1979), jejichž autoři zvolili následující zlomové mezníky: rok 1789, 1917, 1945. Filologové připravili patnáctisvazkový jazykový atlas *Serbski řečny atlas / Sorbischer Sprachatlas* (1965–1984), jenž podchytil spisovnou a nářeční podobu lužické srbštiny dolní i horní a zahrnuje i nářeční texty. Samozřejmě ústav vydal další historická, literárněvědná a jazykovědná díla věnovaná různým dějinným obdobím či událostem, kulturním osobnostem (Handrij Zejler, Miklawš Andricki, Jan Pětr Jordan, Jakub Lorenc-Zalěski ad.) nebo filologickým tématům. Vůbec první svazek vydaný ústavem obsahoval dějiny lužickosrbského písemnictví.²² Vazby k českým zemím ozřejmovaly mj. svazky s korespondencí Arnošta Muky a Adolfa Černého. Odkaz zakladatele české sorabistiky A. Černého byl v roce 1958 připomenut vydáním antologie z jeho děl.

Společenskovědní výzkum se nevyhnul ani současné aktuální problematice, jako byla likvidace lužických vesnic v důsledku těžby hnědého uhlí pro kombinát Schwarzepumpe. Monografie *Groß Partwitz. Wandlungen eines Lausitzer Heidedorfes* (1976) přinesla výsledky komplexního výzkumu jedné z vesnic, která musela ustoupit zmíněné těžbě hnědého uhlí.²³ Již dříve se problematice těžby uhlí a jejího dopadu do života Lužických Srbů věnoval Frank Förster.²⁴

Institut za serbski ludospyt zajišťoval také běžnou sorabistickou bibliografii vydávanou v pětiletých intervalech.²⁵ První dva svazky, které časovými relacemi z uvedeného schématu ještě vybočovaly, zahrnovaly léta 1945–1957 (s doplňky děl vydaných před rokem 1945) a období 1958–1965.²⁶ Jurije Mlynka, redaktora prvních dvou svazků, vystřídala Isolde Gardoš a pak Měrčin Walda.

20 NEDO, P.: *Sorbische Kultur. Eine Einführung in Vergangenheit und Gegenwart*. Bautzen 1975; NEDO, P. – LANGEMATZ, R.: *Sorbische Volkskunst*. Bautzen 1968.

21 RAUPP, J.: *Sorbische Volksmusikanten und Musikinstrumente*. Bautzen 1963.

22 JENČ, R.: *Stawizny serbskeho pismowstwa*. Budyšin 1954.

23 NOWOTNY, P. a kol.: *Groß Partwitz. Wandlungen eines Lausitzer Heidedorfes*. Bautzen 1976.

24 FÖRSTER, F.: *Senftenberger Rivier 1890–1914*. Bautzen 1968.

25 GARDOŠ, I.: *Serbska bibliografija 1966–1970*. Budyšin 1974; GARDOŠ, I.: *Serbska bibliografija 1971–1975*. Budyšin 1978; WALDA, M.: *Serbska bibliografija 1976–1980*. Budyšin 1983.

26 MLYNK, J.: *Serbska bibliografija 1945–1957 z dodawkami do 1945*. Budyšin 1959; MLYNK, J.: *Serbska bibliografija 1958–1965*. Budyšin 1968.

Základní lexikografickou příručku k dějinám a kultuře Lužických Srbů sestavil autorský kolektiv v čele s Janem Šoltou, Pětrem Kunzem a Francem Šěnem.²⁷ Navázala na starší, již rozebraný *Serbski biografiski slownik* (1970) a spoluprací se sorabisty z dalších slovanských zemí (Československo zastupoval Zdeněk Boháč²⁸) se podařilo sestavit vyčerpávající příručku, zasazenou do širokého dobového evropského kontextu a zahrnující nejen všechny domácí protagonisty, kteří se podíleli na formování lužickosrbské kultury, ale i zahraniční autory a badatele. Z českých zemí zahrnuje personální hesla např. Bernarda Bolzana, Františka Ladislava Čelakovského, Adolfa Černého, Josefa Dobrovského, Františka Douchy, Karla Jaromíra Erbena, Antonína Frinty, Václava Hanky, Martina Hattaly, Jiřího Horáka, Ludvíka Kuby, Josefa Páty ad.

Jako v jiných zemích bývalého sovětského bloku dochází v NDR na přelomu 80. a 90. let 20. století k zásadním politickým změnám, po kterých následovaly neméně radikální změny ekonomické a společenské, s dopadem do sféry kulturní. Po sjednocení Německa, které proběhlo na základě smlouvy z konce srpna 1990, se vytvořilo nové správní uspořádání státu a Lužičtí Srbové se stali občany spolkových zemí Braniborska (Kraj Braniborska) a Saska (Swobodny stat Sakska), kde jim zemské sněmy schválili zákony o menšinových právech. Jako ve všech oblastech života došlo také k restrukturalizaci vědeckého výzkumu. 1. ledna 1992 vznikl v Budyšíně nástupnický Serbski institut (Sorbisches Institut), který pokračuje v komplexním výzkumu Lužických Srbů, jejich jazyka, historie a kultury, a to v minulosti i v současných společenských podmínkách. Dále shromažďuje a archivuje k tomu potřebné materiály a tím vytváří Lužickosrbský kulturní archiv, který je stejně jako bohatá knihovna institutu k dispozici badatelům i veřejnosti. Interdisciplinární vědecký výzkum ústavu sleduje od devadesátých let aktuální společenskou situaci na Lužici, kulturní specifika obyvatel různé etnické příslušnosti, ale provádí i komparaci jazyků a kultury minorit v rámci celé Evropy. Výsledky jsou publikovány jednak v časopisu *Lětopis. Zeitschrift für sorbische Sprache, Geschichte und Kultur / Časopis za rěč, stawizny a kulturu Łužiskich Serbow*, ze kterého se stává periodikum sorabistického a obecně sociálněvědného výzkumu, jednak v ediční řadě Spisů Srbského ústavu, kde vychází monografické práce z oblasti kulturních a sociálních dějin Lužice, empirických výzkumů současných kulturních jevů a života Lužických Srbů (etnologie, antropologie) a z jazykovědy. Zvláštní pozornost je věnována výzkumu Dolní Lužice, kde je jazyková asimilace Lužických Srbů s německým etnikem téměř u konce. Institut zajišťuje dále v pětiletých intervalech vydávání běžné lužickosrbské

27 ŠOLTA, J. – KUNZE, P. – ŠĚN, F.: *Nowy biografiski slownik k stawiznam a kulturje Serbow*. Budyšin 1984.

28 Antologie z jeho sorabistických prací vydána jako BOHÁČ, Z.: *České země a Lužice*. Tišnov – Budyšin 1993.

bibliografie. Zatím poslední svazek pokrývá období let 2001–2005.²⁹ Jejím hlavním redaktorem je od roku 1986 vědecký pracovník ústavu, literární historik Franc Šěn a vedle tištěné formy lze využít i podobu elektronickou. Výběrová bibliografie speciálně k lužickosrbskému národopisu vycházela v Lětopisu.³⁰ Jak časopis, tak samostatné publikace vydává nakladatelství Domowiny v Budyšině.

Vzhledem k naší disciplíně bych se širěji zmínil o současném etnologickém výzkumu, jak je realizován v oddělení empirického kulturního výzkumu, vedeném Elkou Černokoševou. Oblast sledovaných témat je neobyčejně široká: identita, etnicita, používání jazyka, dvoujazyčnost, náboženská víra, rodina, přesídlenci, obraz Lužického Srba. Jde o otázky kulturní diference, konstrukci „svůj“ – „cizí“ a strategii jednání s cizími, výchovu, o mezikulturní a interetnickou komunikaci. V oblasti, kde se setkává německý a slovanský element, kde se střetává bilingvnost a multikulturní životní realita lze na malém vzorku analyzovat problémy, které se týkají také evropské kultury a evropské integrace.³¹

Samozřejmě etnologický výzkum Srbského institutu se neorientuje jen na současnost a na aktuální společenské problémy, ale má také historický rozměr, ať už sleduje jevy tradiční kultury, nebo historiografická témata z kulturních dějin Lužických Srbů. Jak se uvedená výzkumná témata konkrétně realizují, lze sledovat na odborné literatuře, která dnes vychází výhradně už jen v němčině. Je poměrně rozsáhlá, protože jejími autory nejsou jen vědečtí pracovníci Srbského ústavu, ale také další domácí a zahraniční sorabisté. Průměrně v rámci spisů Srbského ústavu vycházejí tři knižní svazky ročně.

Jako poslední 54. svazek zmíněné edice byl připraven sborník z mezinárodní konference, která se v Budyšině a Pančicích-Kukowě konala u příležitosti 100. výročí úmrtí Jakuba Barta-Čišinského (1856–1909), zakladatelské osobnosti lužickosrbského básnictví a představitele mladosrbského hnutí bojujícího proti germanizaci v době Bismarckově.³² Obdobně v roce 2004 vznikl sborník věnovaný Matu Kosykovi (1853–1940). Vědecká konference k 150. výročí narození klasika dolnolužické literatury byla příležitostí k zasazení jeho života a díla do literárních, kulturních, etnických, sociálních a politických souvislostí.³³

Jinou zajímavou osobností lužickosrbské kultury, která byla věnována pozornost, Hanzo Nepila, *polbur* (tj. podsedník), žil v Rowně u Slepá, na vesnici v oblasti mužakovské hole. Peter Milan Jahn je autorem monografie, která přibližuje životní osudy tohoto lužického poddaného a pak svobodného rolníka, jenž se v pozdním

29 ŠĚN, F. (red.): *Serbska bibliografija / Sorbische Bibliographie 2001–2005*. Budyšin 2008.

30 KELLEROWA, I.: *Wuběrkowa bibliografija k serbskej ludowědzě na leto 2000, 2001, 2003*. Lětopis 48–50, 2001–2003.

31 TSCHERNOKOSHEWA, E. – GRASNOW, V. (eds.): *Beziehungsgeschichten. Minderheiten – Mehrheiten in europäischer Perspektive*. Bautzen 2007.

32 *Jakub Bart-Čišinski (1856–1909). Erneuerer der sorbischen Literatur*. Bautzen 2010.

33 *Mato Kosyk 1853–1940. Materialien des ersten Kosyk-Konferenz*. Bautzen 2004.

věku naučil psát, aby mohl zaznamenat životní příběh pro budoucí pokolení. I když u svých vrstevníků našel pro své úsilí málo pochopení a většina jeho rukopisů byla zničena, ze zachovalé části mohl Jahn zpracovat historii jeho života a díla. Kniha vyšla s překladem dochovaného rukopisu do němčiny v roce 2010.³⁴ Jeho jazyku, přechodnému dialektu z okolí Slepá, se věnovala už dříve Hélène Brijnen.³⁵

Jako ve všech postsocialistických zemích, tak i v bývalém východním Německu se řeší otázka vyrovnání se s minulostí a spolupráce s komunistickým režimem. V prostředí Domowiny tyto otázky řešil Ludwig Elle.³⁶ Autor rozebírá strukturu a funkce menšinové organizace ve státě řízeném socialismem. V souvislosti s Domowinou se musíme zmínit ještě o monografii Annett Bresanové, v níž se pokouší odpovědět na otázku, proč Pawoł Nedo, vrcholný představitel Domowiny, ji v roce 1950 opustil a věnoval se vědecké kariéře jako národopisec. Součástí monografie je analýza Nedova etnografického a folkloristického díla.³⁷

Jazykové otázky, pro Lužické Srby neobyčejně citlivé téma, sledoval během svého pracovního pobytu v Srbském institutu pražský etnolog Leoš Šatava. Na lužickosrbském gymnáziu a šesti základních školách sledoval vztah lužickosrbské mládeže k vlastní kultuře a jazyku a výsledky publikoval monografickou formou.³⁸

Těžba uhlí a odbagrovávání vesnic, neobyčejně aktuální společenské téma, které lužickosrbští etnologové sledují průběžně, bylo v poslední době znovu reflektováno jednak v monografii Franka Förstra,³⁹ jednak v obrazové publikaci významného lužického fotografa Jürgena Mačije, v níž publikoval snímky z let 1985–2010.⁴⁰ Do dnešního dne bylo zlikvidováno více než sto vesnických sídel. Důsledky důlní těžby jsou pro Lužické Srby tragické z několika důvodů.

Ani klasická národopisná témata, jako je lidový oděv nebo stavební kultura, nejsou lužickosrbskými etnology zcela opomíjena, jak svědčí dva svazky spisů Srbského ústavu. Ines Keller a Leonore Scholze-Irrlitz redigovaly sborník zaměřený na současnou situaci lidového oděvu.⁴¹ I když také na Lužici kraj z každodenního života téměř zmizel (vyjma několika málo desítek starých žen, které byly zdokumentovány na výstavě, probíhající v roce 2011 v Srbském muzeu),⁴² stal se předmětem

34 JAHN, P. M.: *Vom Roboter zum Schulpropheten. Hanso Nepila (1766–1856)*. Bautzen 2010.

35 BRIJNEN, H.: *Die Sprache des Hanso Nepila*. Bautzen 2004.

36 ELLE, L.: *Die Domowina in der DDR*. Bautzen 2010.

37 BRESAN, A.: *Pawoł Nedo (1908–1984). Ein biographischer Beitrag zur sorbischen Geschichte*. Bautzen 2002.

38 ŠATAVA, L.: *Sprachverhalten und ethnische Identität*. Bautzen 2005.

39 FÖRSTER, F.: *Bergbau – Umsiedler*. Bautzen 1998.

40 MAČIJ, J.: *Brunica – Leben mit der Kohle*. Bautzen 2011. Viz rec. M. Malce v Česko-lužickém věstníku 21, 2011, č. 11–12, s. 84–85.

41 KELLER, I. – SCHOLZE-IRRLITZ, L.: *Trachten als kulturelles Phänomen der Gegenwart*. Bautzen 2009.

42 *Prejdy hač woteńdzeš / Bevor du gest*. Fotografie Mačije Bulanka. Serbski muzej, Budyšin, 29. 5. – 25. 9. 2011.

osobní a rodinné reprezentace. Autorky sledovaly uvedené proměny a snaží se odhalit mechanismy nošení kroje v minulosti a současnosti. Modernizační změny ve 20. století, ovšem na tématu vesnické architektury, sleduje ve své práci Lotar Balke.⁴³

Literární produkce Srbského ústavu v Budyšině je jistě daleko širší a početnější. Uvedený přehled se snažil jen naznačit hlavní badatelské okruhy a jejich řešení. Samozřejmě svou literární produkci má také Srbské muzeum v Budyšině, Domowina a další lužické kulturní instituce. Neobyčejně rozsáhlá je také literatura populárně vědná zaměřující se na jevy tradiční lužickosrbské kultury. Také česká a polská sorabistika byly v posledních letech obohaceny o nové tituly.⁴⁴

Literatura:

- BOHÁČ, Z.: *České země a Lužice*. Tišnov–Budyšin 1993.
- ČERNÝ, A.: *Lužice a Lužičtí Srbové*. Praha 1911.
- ČERNÝ, A.: *Lužická otázka*. Praha 1945².
- FÖRSTER, F.: *Studium lužickosrbského lidu. Výsledky, projekty a směry rozvoje. Český lid 75*, 1988, s. 211–214.
- GLAVAN, T.: *Lužiški Srbi*. Ljubljana 1966.
- HRABOVÁ, L.: *Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii*. České Budějovice 2006.
- LOZOVIUK, P.: *Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005.
- KASPER, M.: *Etnické rysy lužickosrbské kultury. Kulturně-historický přehled. Český lid 74*, 1987, s. 143–151.
- KASPER, M. – MUSIAT, S. (red.): *30 Jahre Institut für sorbische Volksforschung 1951–1981*. Bautzen 1981.
- NEDO, P.: *Přehled stawiznow serbskeje ludowědy*. Letopis Instituta za serbski ludospyt C, 1953, č. 1, s. 3–66.
- ŠOLTA J. – KUNZE, P. – ŠĚN, F.: *Nowy biografski słownik k stawiznam a kulturje Serbow*. Budyšin 1984.

43 BALKE, L.: *Bauen und Wohnen in Heide und Spreewald. Vom Wandel Lausitzer Volksarchitektur im 20. Jahrhundert*. Bautzen 1994.

44 KALETA, P.: *Češi o Lužických Srbech. Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabistické dílo Adolfa Černého*. Praha 2006; ČERNÝ, M. – KALETA, P. (eds.): *Stoletý most mezi Prahou a Budyšinem. Společnost přátel Lužice (1907–2007)*. Praha 2008; KALETA, P.: *Jiří Mudra. K 90. výročí narození českého vlastence a přítele Lužických Srbů*. Praha 2011; ČERMÁK, R. – MAIELLO, G.: *Nástin dějin a literatury Lužických Srbů*. Brno 2011. JAMROŽEK, W. – KUMORPILARCZYK, I. – TARNIOWY, J. (eds.): *Lužyce po obu stronach Nysy / Die Lausitz auf beiden Seiten der Neisse*. Żary 2011.

Summary

Current Lusatian Ethnology: Lusatian Sorbs in the United Germany

Although the Czech ethnology was constituted as a national social and cultural-historical discipline, its interest has always transcended the national borders. The Czech ethnographers as well as the Czech intelligentsia have been in contact with Lusatian Sorbs and descendants of the Polabian Slavs. Their situation had been changing throughout the 20th century, the assimilation tendencies were apparent. The activities of the Sorbs are supported by their own institutions (Domowina, Institut za serbski ludospyt) and some publications. The knowledge of traditional culture and its presentation became an important element in the process of Sorbs' self-identification. Especially in the second half of the 20th century, the ethnologists published works on different subjects such as material and non-material culture, local and regional monographs and biographies of significant personalities.

Key words:

Lusatian Sorbs – history of documentation of folk culture – scientific institutions

Fotografie, filmy a videozáznamy aneb Jiřina Kosíková mezi jubily

Asi se to mnohým z nás nechce věřit, ale je to tak: lidé, kteří mají v datu narození rok 1952, slaví letos šedesáté narozeniny. Patří mezi ně také brněnská rodačka Jiřina Kosíková, absolventka oborů dějiny umění – národopis na zdejší filozofické fakultě. Brnu zůstala věrná i nadále, když svoji profesní dráhu spojila od roku 1981 s Etnologickým ústavem Akademie věd ČR. Jen pro pořádek budiž připomenuto, že se svým pracovištěm prožila nejeden zvrat, ať už šlo o změnu režimu, různé organizační přesuny, či úpravu názvu instituce.

Titul tohoto zastavení u osobnosti a díla naší jubilující kolegyně, totiž *Fotografie, filmy a videozáznamy*, jsem si vypůjčila z názvu jejího referátu, jímž představila poprvé jako celek audiovizuální část dokumentačních sbírek tehdejšího Ústavu pro etnografii a folkloristiku. Nejde o výběr náhodný, vždyť tyto tři důležité nosiče informací postupně tvořily osu odborného zájmu J. Kosíkové. Na dlouhá léta se stala nejen správkyň, ale i aktivní spolutvůrkyně fotografického archivu. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že samotná evidence přírůstků do několika inventurních knih, psaní dvou typů karet a hlavně jejich vřazování do tematického katalogu vyžaduje víc než jen soustředěnou mechanickou práci. Zocelená touto rutinou i postupně získávanou schopností orientovat se v nejrůznějších záludnostech věcného třídění se odvážně pustila do péče o filmotéku – z této činnosti vzešla filmografie *Lidové tance a dětské hry ve filmotéce Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně*.

Na zdejšího pracovišti poprvé využila filmu v letech 1956–1966 k záznamu lidového tance Zdenka Jelínková s cílem shromáždit jeho komplexní dokumentaci z území tehdejšího Československa. Stejnou cestou (zaměřena na tradiční lidovou výrobu) šla od počátku sedmdesátých let Vlasta Svobodová, která později v souvislosti s touto problematikou napsala: „*Věda a umění mluví různou řečí. Je mizivě málo pracovníků, kteří ovládají obě profese, ale i těch, kteří chtějí tuto řeč pochopit.*“⁴⁵ Domnívám se, že J. Kosíková jí porozuměla, a to nejen díky svému vysokoškolskému školení, nýbrž i stále hlubšímu zájmu o dané téma. Nové technické možnosti způsobily, že se od roku 1990 soustavně věnuje videodokumentaci vybraných jevů lidové kultury.

První videozáznamy pořídila především v Brně, a to buď přímo v centru nebo městských částech či blízkém okolí metropole: předvelikonoční a předvánoční trh (1990, 1991); mikulášskou obchůzku (1991, 1994); oslavu čtyřicátých narozenin (1994); ostatky v Holáskách (1992); hody v Žebětíně a Chrlících (1993); Národopisnou slavnost v Troubsku (1994); soutěž Brněnsko tančí a zpívá (1995); poslední zvonění v Brně a Boskovicích (1992, 1994, 1995) a Velikonoce v Ježkovicích (1994). V letech 1997–1999 řešila J. Kosíková grantový úkol *Proměny lidové kultury v současnosti – videodokumentace*, jehož výsledky zveřejnila v Českém lidu (2000). V posledních letech se stala režisérkou tří filmů, z nichž dva natočila během etnografické exkurze po Srbsku v květnu 2007, a to *Daj bože što je dobro* (26 min.) a *Češko Selo* (13 min.). Třetí, *Moje války/My Wars. Věra Fialová* (26 min.), představuje sestřih ze záznamů pořízených během dlouhodobého výzkumu u této pozoruhodné osobnosti, písmačky, vypravěčky a zpěvačky, dcery Češky a Poláka, ruského válečného zajatce, v jejichž vzpomínkách jsou zachyceny „malé dějiny“ jedné ženy na pozadí velkých historických událostí 20. století. Všechny tři filmy autorka s úspěchem prezentovala na několika domácích i zahraničních festivalech.

Před osmi lety Jiřina Kosíková publikovala studii *Etnolog a kamera – videozáznam jako jedna z metod a technik terénního výzkumu*, kde se se čtenáři podělila o své zkušenosti s tímto – bohužel ještě ne úplně obvyklým – způsobem sběru dat. Na závěr napsala: „*Bylo by optimální, kdyby každý etnolog pohybující se v terénu byl schopen použít videokameru alespoň k terénnímu zápisu. To bychom ovšem žili v jakémsi etnologickém ráji.*“ Ona sama však nejlépe ví, že v ráji nežijeme, ani v etnologickém, ani jiném. K ověření této skutečnosti dostala jak v životě osobním, tak profesním mnoho příležitostí. Svou schopností neokázale přijímat to, co přichází, jistě ovlivňuje v dobrém slova smyslu nejen mě. Děkuji, milá kolegyně Jiřino, za všechny, kteří Tě mají rádi.

Andrea Zobačová

45 SVOBODOVÁ, V.: *Vědecký a umělecký národopisný film*. Slovenský národopis 29, 1981, s. 626.

Bibliografie prací Jiřiny Kosíkové

Diplomová práce:

Stanislav Lolek.

Brno, Filozofická fakulta Jana Evangelisty Purkyně 1975, 288 s. + obr. příl. (rukopis).

Samostatné knižní publikace:

Stanislav Lolek.

Hodonín 1977, nestránkováno (katalog výstavy).

Lidové tance a dětské hry ve filmotéce Etnologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně.

Brno 1999, 63 s. (filmografie).

Bibliografický soupis:

Výběrová bibliografie.

In: Navrátilová, A. a kol.: Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě (Na příkladě vybraných obcí v Jihomoravském a Severomoravském kraji). Brno 1986, s. 147–160.

Slovníková a encyklopedická hesla:

Adler, Rudolf (s. 13); *Baran, Ludvík* (s. 14); *Ferenc, Jindřich* (s. 27); *Grepl, Jindřich* (s. 33–34); *Kašlík, Miloš* (s. 53); *Kašlík, Václav* (s. 53); *Rakovec, Oldřich* (s. 99); *Úlehla, Vladimír* (s. 124–125); *Moravský taneční a pěvecký sbor* (s. 168–169).

In: Pavlicová, M. – Uhlíková, L. (eds.): Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku. Strážnice 1997.

Jarmark (s. 327–328); *koupě a prodej* (s. 404–405; s J. Setinským); *krám* (s. 427; s J. Setinským); *kramář* (s. 427; s J. Setinským); *kupec* (s. 451; s J. Setinským); *obchod* (s. 647–648; s J. Setinským); *peníze* (s. 720–721; s J. Setinským); *překupnictví* (s. 817; s J. Setinským); *směna* (s. 927–928; s J. Setinským); *trh* (s. 1070–1072; s J. Setinským); *zboží* (s. 1202; s J. Setinským).

In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 2., 3. Praha 2007.

Studie a články v časopisech a sbornících:

Dobová fotografie jako pramen studia interiéru dělnického obydlí.

Český lid 75, 1988, s. 105–111.

Kraslice ze Vnorov na brněnském Zelném trhu – lidové umění a kýč.

In: Frolec, V. (ed.): Město: prostor – lidé – slavnosti. Sborník příspěvků X. strážnického symposia (18.–19. 10. 1988. Uherské Hradiště 1990, s. 107–112 (s J. Setinským).

Von den Leuten auf den Brünnner Marktplätzen.

In: Pospíšilová, J. – Altman, K. (Hg.): Leute in der Großstadt. Referate aus der Konferenz „Die Großstadt als multiethnischer und –kultureller Raum“, 12.–13. Mai 1992 in Brno. Brno 1992, s. 119–124.

O Zelném trhu.

In: Sirovátka, O. a kol.: Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě lidí v Brně a okolí. Brno 1993, s. 66–77 (J. Kosíková sestavila fotografickou přílohu knihy).

Fotografie, filmy a videozáznamy ve sbírkách ÚEF v Brně.

In: Uhlíková, L. (red.): Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1905–1995. Brno 1995, s. 59–63. (J. Kosíková a M. Toncrová sestavily přílohu sborníku).

„Das letzte Klingeln“ – der letzte Schultag vor dem Abitur in den Brüner Mittelschulen als Gegenstand der volkskundlichen Forschung.

In: Beňušková, Z. – Salner, P. (Hg.): Stabilität und Wandel in der Großstadt. Bratislava 1995, s. 91–94.

Česká menšina v Rakousku – do roku 1945.

In: Brouček, S. (ed.): Češi v cizině 9. Praha 1996, s. 105–113 (s J. Pospíšilovou a M. Toncrovou).

„Čiro“, „bomber“ a „martensky“. *Jak se dnes oblékají skupiny mládeže.*

In: Společensví dětí a kultura. Strážnice 1997, s. 145–151.

Some Notes on the Use of Videorecording as a Kind of Ethnologic Field Research Technique.

In: Uherek, Z. (ed.): In: Ethnic Studies and the Urbanized Space in Social Anthropological Reflections. Prague Occasional Papers in Ethnology, No. 5, 1998, s. 139–143.

„Život je služba a láska.“ (Osobnost Věry Holubářové z Brna).

In: Hlůšková, H. – Leščák, M. (ed.): Žena z pohľadu etnologie. Bratislava 1998, s. 69–75 (s M. Toncrovou).

Vladimír Úlehla a počátky Moravského tanečního a pěveckého sboru.

Národopisná revue 8, 1998, s. 173–181.

Oděv dnešní mládeže jako výraz generační identity.

Folia Ethnographica 32, 1998, s. 103–112.

Terénní výzkum a dokumentace tradiční lidové kultury v Etnologickém ústavu Akademie věd České republiky v Brně.

In: Péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. Sborník příspěvků 18. strážnického symposia konaného ve dnech 24.–25. září 2002. Strážnice 2002, s. 78–87 (s M. Toncrovou).

Jak se někteří oblékají.

In: Pospíšilová J. (red.): Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami. Brno 2003, s. 215–254 (+ podíl na sestavení fotografické přílohy).

Etnolog a kamera – videozáznam jako jedna z metod a technik terénního výzkumu.

Národopisná revue 14, 2004, s. 24–30.

A chleba maminka před nama zamykala. O životě v nouzové kolonii Na Novém hřbitově.

In: Čermáková, J. – Červená, R. – Jordánková, H. – Loskotová, I. – Šibičková, J.: A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 482–499 (s J. Pospíšilovou).

Zprávy:

Seminář o vědeckém filmu v Mikulově.

Národopisné aktuality 22, 1985, s. 280–281.

Seminář o literární přípravě etnografického, filmového a videodokumentu v Mikulově.

Národopisné aktuality 27, 1990, s. 107–108.

Seminář „Film a video na národopisných a vlastivědných pracovištích“ (23. a 24. 2. 1996, Válašské muzeum v přírodě, Rožnov pod Radhoštěm).

Národopisná revue 6, 1996, s. 194–195.

Karel Otto Hrubý – výstava k 80. narozeninám umělce. (Brno, březen – květen 1996).

Český lid 83, 1996, s. 348.

Videodokumentace na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR.

Český lid 87, 2000, s. 249–261.

Jan Beran: Docela všední, obyčejný den.

Národopisná revue 10, 2000, č. 3–4, nestránkovaná příloha.

Hledání cest české slovesné folkloristiky II.

Český lid 90, 2003, s. 291–293.

Dokumentární filmy:

Daj bože što je dobro / Dej, Bože, jen to dobré / God give us what is good / Gib, oh Gott, nur das Gute.

26 min. Režie: Jiřina Kosíková. Produkce: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. – pracoviště Brno 2007.

Češko Selo.

13 min. (česká a německá verze). Režie: Jiřina Kosíková. Produkce: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. – pracoviště Brno 2009.

*Moje války / My Wars. Věra Fialová / * 1918!.*

26 min. Režie: Jiřina Kosíková. Produkce: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. – pracoviště Brno 2010.

Spolupráce na dokumentárních filmech:

Pod tíhou hroznů čas se sklání. Češi a Němci v srbském Banátu / Time Bows Beneath the Burden of the Grapes. The Past, Czechs and Germans in the Serbian Banat.

23 min. Režie: Michal Pavlásek, scénář: Michal Pavlásek, Jiřina Kosíková, kamera: Petr Baran, Jiřina Kosíková, střih: Petr Baran.

Film Petra Barana *Básník světla*

19 min.; o Janu Beranovi – ve filmu byly použity fotografie Jana Berana z dokumentačních fondů a sbírek brněnského pracoviště EÚ AV ČR, v. v. i.

Film Petra Barana *Karlova válka. Z dopisů Karla Ošmery slečně Františce Fialové* 19 min.; zpracování korespondence z let 1914–1918 (kopie uloženy v dokumentačních fondech a sbírkách brněnského pracoviště EÚ AV ČR, v. v. i.).

Jiřina Kosíková – Andrea Zobačová

Jubilující Milena Secká⁴⁶

V plné tvůrčí síle a v neutuchajícím pracovním ruchu, při kterém je znát její vysoké tvůrčí a pracovní nasazení, letos v létě⁴⁷ oslavila polokulaté narozeniny etnografka a historička PhDr. Milena Secká, CSc. Velký zájem o dějiny, národopis, umění a láska k textilním technikám a zpěvu, které měly praktický podklad, ji dovedly na Filozofickou fakultu. Zde v roce 1981 ukončila studium etnografie a historie. Její pracovitost však měla za následek, že již v době svých studií byla zaměstnána v tehdejším Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnešní Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.), který v té době sídlil v Lazarské ulici čp. 8. V té ulici, kde měl ve velkém neorenesančním domě v čp. 3 sídlo spolek Domácnost, který zde otevřel První českou kuchařskou školu. V Lazarské a Vladislavově ulici také jednu dobu sídlilo první dívčí gymnázium ve střední Evropě – Minerva. K jeho založení dala podnět Eliška Krásnohorská, členka Amerického klubu dam. Bylo to setkání vpravdě osudové. Když jako studentka etnografie nastupovala Milena Secká do Ústavu pro etnografii a folkloristiku, pravděpodobně ještě netušila, že její práci v budoucnu obohatí i osudy žen z tohoto spolku a blízké Minervy, mezi jejíž studentky patřily i budoucí osobnosti ženského hnutí, vědy a umění.

Do Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV nastoupila v roce 1979. Její specializací se zde stala problematika českých menšin v zahraničí např. *Česká menšina žijící v rumunském Gerniku [nástin materiální a duchovní kultury]*⁴⁸, zabývala se jejich reemigrací do Československé republiky po druhé světové válce *Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu*⁴⁹ a v terénu se zaměřila na adaptační procesy u rumunských Čechů.⁵⁰ Vedle toho se také věnovala dějinám oboru a jeho periodikům *Český lid – století*.⁵¹

46 Vzniklo s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68378076

47 Narodila se 14. 7. 1957 v Praze.

48 SECKÁ, M.: *Česká menšina žijící v rumunském Gerniku [nástin materiální a duchovní kultury]*. Český lid 79, 1992, č. 3, s. 217–228.

49 SECKÁ, M.: *Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu*. Český lid 80, 1993, č. 3, s. 177–184.

50 Podrobněji viz. sb+rj [BROUČEK, S. – JEŘÁBEK, R.]: *Secká Milena*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Biografická část. Praha 2007, s. 192.

51 SECKÁ, M.: *Český lid – století*. Český lid 78, 1991, č. 3, s. 145–147.

Příchodem do Náprstkova muzea v roce 1993 dostala její vědecká a odborná práce nový impuls. Vedle funkce vedoucí knihovny ji zcela pohltilo zázemí pracoviště a genius loci tohoto místa. Pracovala v knihovně a nyní je k zastížení ve sbírkovém oddělení muzea. Ve své badatelské práci se vydává po stopách osobnosti, jejíž jméno má muzeum „ve štítu“ a která tomuto místu a své práci pro pokrok a vzdělanost zasvětila celý svůj život. Milena Secká začala mapovat a veřejnosti přibližovat charakter a práci Vojtěcha Náprstka a jeho rodiny. Zpracovává předměty, tiskoviny a obrazový materiál, které patří do knihovny muzea a které Náprstek ve velké míře nakupoval doma a po světě, či dostával darem od přátel. Z těchto bádání v zázemí knihovny a archivu vznikla v roce 1994 výstava *Okno do světa*. Po této první výstavě v muzeu pak každý rok následovaly výstavy další, zaměřené na osobu Vojty Náprstka a jeho rodiny např. *Náprstkova cesta do Londýna* (1996), *Panímaminka od Halánků* (1998), *Vojta Náprstek – člověk a mecenáš* (2001), *Komunální politika Vojty Náprstka* (2006), *Pani, nesu Vám psaní – korespondence Josefy Náprstkové* (2007). Další okruh výstav je spojený s tématem, kterému se také věnovala na svém bývalém působišti, tedy s problematikou Čechů v zahraničí a s krajanským hnutím např. *V. Náprstek* (1997, pořádáno pro českou komunitu v Chicagu), *Češi v Americe* (2003, s Ivanem Dubovickým v Muzeu hl. města Prahy – výstava je putovní v USA). Dalšími tématy, která čerpají z bohatého sbírkového fondu, mají etnografický a historický podtext a zároveň mapují zahraniční a cestovatelské kontakty Náprstka a spol., jsou např. výstavy *Zahraníční dovolená na přelomu století* (1995), *Bangkok očima J. Kořenského a E. St. Vráze* (2004, Thajsko) či výstava o Americkém klubu dam uspořádaná k 140. výročí jeho založení *Americký klub dam – krůček k ženské vzdělanosti* (2005). Vedle své bohaté výstavní činnosti nezapomíná také na práci, která je každému vědci nejbližší, kterou předává své výzkumy a myšlenky kolegům a veřejnosti a kterou hodnotí určitý úsek své vědecké práce. Tedy na práci publikační, která se v tomto období především vztahuje k práci s knižními fondy, k osobnostem spjatými s muzeem a k jeho samotné historii. Odborné veřejnosti tak v roce 2000 představuje ve studii *Náprstkova krajanská knihovna*⁵² tituly, které jsou součástí knihovny, mapují krajanské hnutí a také jsou získány od krajanů. Problematiku knižních fondů a jejich tematické zaměření prezentuje na příkladech z praxe, uvedených v konferenčních příspěvcích *Memoárové fondy v knihovně Náprstkova muzea*⁵³ či *František Matouš Klácel ve fondech Náprstkova muzea*.⁵⁴ Svoji několi-

52 SECKÁ, M.: *Náprstkova krajanská knihovna*. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. st. Praha 2000, s. 243–246.

53 SECKÁ, M.: *Memoárové fondy v knihovně Náprstkova muzea*. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Sborník z 10. odborné konference Paměti – způsob zobrazení skutečnosti. Olomouc–Brno 2001, s. 65–69.

54 SECKÁ, M.: *František Matouš Klácel ve fondech Náprstkova muzea*. In: František Matouš Klácel, filosof, spisovatel a novinář. Sborník ze symposia konaného ve dnech 24.–26. září 2008 v České Třebové. Moravská Třebová 2008, s. 125–128.

kaletou badatelskou práci, kterou věnuje osobnosti Vojtěcha Náprstka a jeho rodině, zúročila spolu s docentkami I. Štěpánovou a L. Sochorovou v knize *Ženy rodiny Náprstkovy*⁵⁵ a v samostatné knize *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel a mecenáš*.⁵⁶ Publikuje a kromě toho také zasedá v redakční radě etnologického časopisu *Český lid* a v redakční radě Národního technického muzea. Občas se s ní můžeme setkat na rozhlasových vlnách a ani televizní vysílání jí není cizí.

S Vojtou Náprstkem jsou také spojeny další aktivity Mileny Secké. Navázala na jeho práci pro pokrok a vzdělanost v ženském hnutí a v roce 1996 stála u znovuoobnovení Amerického klubu dam. Přednášky, koncerty, divadelní představení, historicko-vlastivědné vycházky pořádané do blízkého i vzdálenějšího okolí Prahy či dušičkové zastavení a zamyšlení nad hroby vlastenců a osobností českého kulturního života – to vše spolu s novoročním a jahodovým dýchánkem, na kterém klub bilancuje, má pod svými křídly Milena. Vojta Náprstek by měl ze své nástupkyně radost. Je nejen fundovaným odborníkem v instituci, které dal jméno i tvář, ale plně by zastoupila ženy doby Náprstkovy po stránce industriální a předčila po stránce odborné. Prostě to není žádná suchá vědecká pracovnice, ale žena erudovaná a nabitá energií.

Judita Hrdá

55 ŠTĚPÁNOVÁ, I. – SOCHOROVÁ, L. – SECKÁ, M.: *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha 2001.

56 SECKÁ, M.: *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš*. Praha 2011.

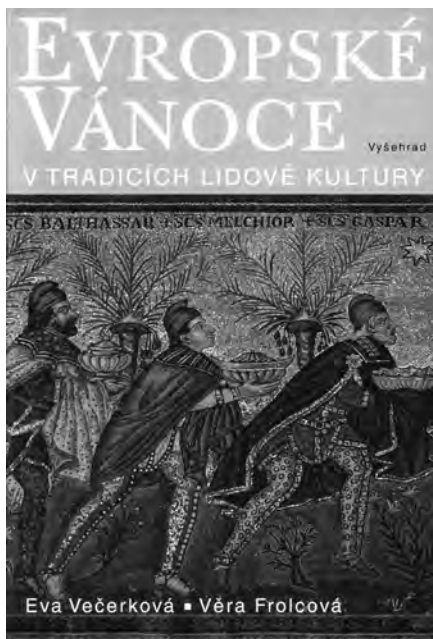
Eva VEČERKOVÁ – Věra FROLCOVÁ: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*

Praha, Vyšehrad 2010, 520 stran

K recenzování společného díla kolegyně Evy Večerkové a Věry Frolcové přistupuji s hlubokou úctou. Na základě terénních, archivních a literárních pramenů nejen české ale i zahraniční provenience se autorkám podařilo nashromáždit obrovské množství evropského materiálu, což musel být nadlidský úkol. Samy autorky v úvodu velmi skromně píší, že „*knihla je prozatím jedním z pokusů o přehledné soustředění materiálu a základní srovnání z hlediska etnologie.*“

Publikaci rozdělily na dvě velké kapitoly – *Úvodem a Čas radosti*, s řadou drobných podkapitol, které jsou výpovědí slavení Vánoc ve venkovském, především rolnickém prostředí, kde bylo nejvíce materiálu, z něhož mohli autoři odborné literatury vycházet.

V kapitole *Slunce a světlo Kristovo* vysvětlují autorky pojem Vánoc, kde hrál velkou úlohu slunovrat a kult slunce, vysvětlují termín Narození Páně a různé varianty názvu *vánoční svátky*. Dále pojednávají o adventu, který se u nás slaví od 16. století, o adventní liturgii, svátcích světců a s nimi spojených zvycích. Např. obchůzky o svátcích sv. Mikuláše a Lucie se ve střední Evropě a severních státech tradují dodnes. Zvláště se věnují betlémskému příbytku a s ním spojenou obchůzkou *hledání noclehu*, která je naplněná lidovou

zbožností a doprovázena řadou mariánských písní. Následující kapitola *Štědrý den a svátek Božího narození* vymezuje název Štědrý den a přibližuje přípravy, zákazy a ochranné rituály o Štědrém večeru. Vysvětlují význam vánoční svíce, výzdoby domu z různých materiálů, zvláště zajímavé je ve Skandinávii zavěšování ptačího snopu. Celoevropsky je známé ovazování stromů a dávání zbytků jídel ke stromům a třesení s nimi. Problematika půlnoční mše, nazvaná různě po celé Evropě, a Božího hodů je zde popsána někde jako oslava v rodinném kruhu, jinde má veselý společenský ráz. *Vánoční oktáv* je obdobím, kam patří svátky světců, ke kterým se váže řada tradičních zvyků. Samotný Nový rok a s nimi spojené obyčeje, především

novoroční voda a její účinky, novoroční blahopřání, význam prvního návštěvníka, stejně jako obyčejy spojené se slavností Zjevení Páně – svátek Tří králů, je popsán v následující části. Zaujme především legenda o glastonburském keři rozkvétajícím 6. ledna či tříkrálovém koláči známém hlavně ve Francii. Název Zjevení Páně uvádějí autorky u mnoha národů, stejně i zvyky, které se v tento den konají.

Druhá část nazvaná *Čas radosti* začíná koledováním a obřadními obchůzkami. Nejstarší písemná zpráva o koledě pochází z předreformačních Čech, která uvádí tři různé štědrovečerní koledy ze 14. století, jež zachoval Jan z Holešova. Zajímavé je, jak podobný je název koledy a celého obřadu koledování pro oblast od Balkánu až po Pobaltí, ale jak různé jsou jeho formy. V této části se autorky znovu vracejí ke dni narození Ježíška, především k noci zázraků, kouzel a věštev v evropské vánoční tradici. Symbolem zázraků je rozkvetení růže, větve či vánočního obilí. Přinášení slámy do světnice o Štědrém dnu je známé ve velké části Evropy, ve Skandinávii i v Pobaltí. V druhé polovině Štědrého večera se dodnes traduje i věštění a hádání budoucnosti, méně známý je zvyk sahající do předkřesťanského období – obřadní spalování kusu polena. Jeho původ je nejasný. S ohněm je spojeno i slavení Nového roku a svátku Tří králů.

Stravě a jejímu významu o štědrovečerní večeři je věnovaná kapitola *Štědrovečerní večeře*, jež pojednává o starých obřadních jídlech, jako byly kaše, polévky, chleba, oplatky, ryba, prase, husa

a krůta. Není zde opomenutý obřadní nápoj Seveřanů – pivo, ale také některé pokrmy – jablko, ořech, hrách, česnek a med, které byly součástí štědrovečerních obřadů. Některé potraviny jsou zde vzpomínané i jako dary stromům, živlům, duším zemřelým nebo nadpřirozeným bytostem. Autorky si všimají i uspořádání přítomných u štědrovečerní večeře, v čemž je v tradici evropských zemí velká rozmanitost.

Další velkou podkapitolu tvoří pojednání o zimní zeleni a vánočním stromu, téma, kterému se hodně věnovala Eva Večerková. Tato část zaujme popisem všech druhů vánočních stromů, jejich výzdoby v jednotlivých zemích Evropy. Samostatně se v knize píše o vánočních darech a dárcích. Vrací se zde k evropskému fenoménu dárce – k sv. Mikuláši a jeho variantám v různých zemích (Weihnachtsmann, Pere Noël, Father Christmas, Santa Claus, severští skřítci, Děda Mráz), zmiňuje také ženské dárkyně.

Kapitola o betlémech a uctívání Ježíška se týká jak názvů jesliček v jednotlivých zemích, tak zobrazování příběhů evangelií; pojednává o nejstarších stavěných betlémech, jejich materiálech a výrobcích ve všech zemích Evropy. Nad rámeček zaměření knihy můžeme považovat kapitulu o uctívání Jezulátka jako samostatné postavičky v jeslích nebo stojící sošky. Klanění se Ježíškovi se stalo základem mnoha evropských slavností spojených s průvody.

Obsáhlá publikace končí folklorním materiálem. Autorka Věra Frolcová tu zmiňuje vánoční obchůzkové hry,

Tříkrálové a pastýřské hry, samostatně pojala koledu a písně vánočního cyklu v západní i východní Evropě. Rozebírá i obsah písní a uvádí ukázky koled z různých oblastí Evropy.

Závěr, trochu zvláště nazvaný *Výhledy*, shrnuje sepsané poznatky na více než čtyř stovkách stran, doplněné hodnotnými barevnými fotografiemi a na šest set titulů odborné literatury a pramenů, s popisem fotografií a s anglickým, německým a francouzským resumé, místním a věcným rejstříkem.

Knihou *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury* navázaly autorky na započatou práci Václava Frolce. Dosud žádný z odborníků na lidovou kulturu nedocílil nashromáždit tak obšrný autentický materiál z prostoru západního a východního křesťanství. Autorkám se jejich záměr podařil. Odborníci i laici se z publikace dozvědí všechno, co o Vánocích a s nimi souvisejícími jevy neznali. Díky jim za tuto velmi hodnotnou publikaci.

Ludmila Tarcalová

**Kateřina KOVAŘÍKOVÁ –
Lenka MATELOVÁ –
Markéta MÜLLEROVÁ (eds.):
*Písně Daniela Slobody. Sbíрка
písní zapsaných Danielem
Slobodou, evangelickým knězem
na Rusavě, v letech 1838
a 1841–1842***

Bystrice pod Hostýnem, Cimbálová muzika Bukovinka 2010, 125 stran

Publikace zpřístupňuje dosud málo známou část ze skupiny nejstarších zápisů moravských lidových písní. Dílo rusavského evangelického faráře Daniela Slobody představuje další výsledky sběratelského snažení, započatého několika rukopisnými sbírkami na konci 18. století a rozmnožené výsledky tzv. gubernální sběratelské akce v roce 1819. Na ně v Čechách navázal svou rozsáhlou sběratelskou činností obrozenecký vlastenec Jan Jeník z Bratřic, po něm Karel Jaromír Erben a na Moravě František Sušil. A k těmto fondům se řadí zápisy D. Slobody. Pocházejí přibližně ze stejné doby, kdy František Sušil vydával své dvě první sbírky. Jak plyne z přípisu sběratele, sto písní ze svých sběrů nabídl Sloboda právě Sušilovi pro jeho chystanou sbírku. Na rozdíl od výše zmiňovaných fondů jde ve Slobodových záznamech o písně z jediné valašské lokality, tedy co se týče písňových monografií jedné obce, má Slobodova sbírka prvenství.

Jde o dva soubory pocházející z roku 1838 a 1841. V prvním je obsaženo 64 textů a 23 textů s nápěvy. Druhý tvoří 64 textů s nápěvy, 31 textů a 1 nápěv bez textu. U několika písní prvního souboru je připsáno další vnočení – jde o zápisy z roku 1839 (č. 55–60). Poznámky, které sběratel připojil k některým písním, naznačují textovou příbuznost, v jednom případě i hudební (č. 48 – odkaz na nápěv slovenské písně). U některých uvedl Sloboda údaje o úplnosti písní (č. 29, 42, 44), o jejich umělém původu (č. 30), u jedné dokonce nacházíme odkaz na příbuznost s textem srbské písně (č. 18). U čísla 7, což je vánoční píseň, je

uveden popis koledování, dále poznámka, že jde o slovenské písně (č. 25 a 26) nebo upozornění na gramatické jevy.

Problémy s vydáním přinesla malá čitelnost zápisu, jak ostatně dokládají připojené ukázky rukopisu. (V této souvislosti je třeba připomenout, že přepisu materiálu mohl napomoci opis Slobodových zápisů lidových písní z Rusavy, který v roce 1955 pořídil muzikolog František Hrabal pro Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Zde je tento opis uložen pod signaturou A 884 a 885.) Editorky upozorňují také na psaní dvojího tvaru téhož slova v jedné písni. To je ovšem jev, se kterým se v zápisech lidových písní musíme vyrovnávat velmi často. Na druhé straně je možné v této různorodosti hledat jistou přednost – jde bezpochyby o objektivní zápis písně tzn. tak, jak ji zpěvák skutečně zpíval. Slobodovy zápisy jsou jednoduché, nápěvy v pravidelném rytmu, mají prosté, nekomplikované melodie a text značně připodobněný spisovnému jazyku. Už v té době obsahují Slobodovy zápisy téměř úplnou pasportizaci, je uvedena lokalita, rok zápisu a sběratel. Podle moderních požadavků chybějí k úplné základní evidenci vlastně pouze jména zpěváků. Tím se Slobodova sbírka vymyká obvyklé dobové sběratelské praxi. Ke sbírce je připojen soupis písní, které D. Sloboda předal Sušilovi. Jeho kopie je přetištěna ve sbírce, takže je možné zjistit, zda některé písně Sušil od Slobody převzal do své monumentální edice. Tato konfrontace se přímo nabízí.

Význam Slobodovy sbírky spočívá jak ve stáří zápisů, tak v jejich počtu.

V době jejího vzniku se písňové záznamy – kromě výsledků guberniální akce, která přinesla několik set písní z celého území Moravy a Slezska – počítaly stěží na desítky. 87 kompletních písní a téměř stovka písňových textů (95) z jedné lokality znamená v té době velmi úspěšný sběratelský úlovek.

Oživení 160 let starých záznamů už napomohla cimbálová muzika Bukovinka z Bystřice pod Hostýnem svým kompaktním diskem s názvem *Sloboda, sloboda*. Nový, neotřelý písňový materiál jistě uvítají i další soubory jako inspiraci pro svou činnost. To byl také nepochybně jeden z cílů této publikace – zpřístupnit veřejnosti další velmi staré a starobylé zápisy valašských písní. Edice však současně vyvolává některé nezodpovězené otázky, např. proč nemají všechny písně nápěvy, když D. Sloboda byl schopen je zapsat. Nebo které písně byly otištěny v Sušilově sbírce, zda existují nějaké Slobodovy postřehy a poznámky k textům a jazyku písní apod. Ty bude muset řešit další bádání. Vtírá se pak otázka, zda by ediční aktivité neprospěla užší spolupráce mezi editory a vědeckými institucemi.

Marta Toncrová

Josef JANČÁŘ: *Proměny Slovácka. Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství*

Strážnice, Národní ústav lidové kultury
2011, 144 stran

V roce 2012 uplyne již devadesát let od vydání druhého svazku monografie Moravské Slovensko. Společnost Národopisného muzea československého otevřela touto publikací smělý vydavatelský projekt regionálně koncipovaných monografií. Odborné i laické veřejnosti se prostřednictvím této knihy dostalo obsáhlých informací postihujících materiální i nemateriální projevy lidové kultury jedné z výrazných etnografických oblastí Moravy. Když před několika lety vydal v roce 2006 Národní ústav lidové kultury ve Strážnici katalog k areálu Muzea vesnice jihovýchodní Moravy, získalo prvorepublikové Moravské Slovensko redigované Luborem Niederlem moderně koncipovaný, byť specifický a rozsahem i formátem menší, pendant přibližující široké spektrum jevů tradiční kultury slováckého venkova. Tato publikace v mnoha ohledech překročila rámec pouhého katalogu areálu muzea v přírodě, což mimo jiné ocenili i členové České národopisné společnosti v Anketě o nejpřínosnější publikaci roku 2006.

V roce 2011 obohatil produkci věnovanou Slovácku další knižní titul se širším tematickým záběrem – *Proměny Slovácka* zpracované emeritním ředitelem Národního ústavu lidové kultury

ve Strážnici Josefem Jančářem. Na rozdíl od předchozích dvou zmíněných knih si toto dílo s podtitulem *Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství* neklade za cíl být informačně hutnou monografií. Můžeme ji spíše charakterizovat jako odbornou esej, pro niž autor využil nejen důkladnou znalost odborné i popularizační literatury věnované Slovácku, ale také mnohaleté zkušenosti získané vlastní dokumentační a výzkumnou činností na teritoriu této etnografické oblasti. Periodu přinášející výrazné zvraty v životě slovácké vesnice prožíval sám autor přímo v regionu, což mu umožnilo formulovat řadu zajímavých poznatků i postřehů. Práce na knize se stala zároveň jakýmsi vyvrcholením bohaté publikační činnosti J. Jančáře, kterou jsme měli možnost v posledních letech sledovat.

Při koncipování jednotlivých kapitol se tak mohl opřít o četné vlastní texty staršího data zaměřené na materiální i nemateriální jevy tradiční kultury Slováků a publikované převážně časopiseckou formou, případně v podobě jiných monograficky koncipovaných textů.

Zatímco úvodní text knihy přináší čtenáři základní přehled dosavadního odborného zájmu o tradiční kulturu slováckého venkova, pomyslné jádro knihy tvoří dvě kapitoly Proměny hmotné kultury a Proměny nehmotné kultury. V obou hlavních kapitolách uplatňuje Josef Jančář totožný postup – od nastínění historického rámce, v němž popisované jevy existovaly na přelomu předindustriální a industriální éry, směřuje postupně k přiblížení proměn, jimiž během 20. století prošly sledované prvky tradiční kultury. Rovnocenným doplňkem textu je i obsáhlá obrazová část, využívající vedle aktuálních snímků i bohaté fotografické fondy Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici, Slováckého muzea v Uherském Hradišti či Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně. Při bohatství fotografických sbírek paměťových institucí v regionu i mimo něj by stálo za zamyšlení, zda je třeba do obrazového doprovodu např. kapitoly o výročním obyčejovém cyklu zařazovat v tak hojně míře snímky z prostředí strážnického muzea v přírodě (viz masopustní či mikulášská obchůzka). Dokumentace živých jevů v terénu se totiž v tomto oddíle omezuje jen na historické záběry jízdy králů v Těšově, průvodu Božího těla v Rohatci a současnou jízdu králů ve Vlčnově. Zbývající

fotografie zaznamenávají vedle zmíněných snímků z muzejního areálu již jen prezentaci v rámci festivalových akcí (Festival masopustních tradic ve Strání, Dolňácké slavnosti v Hluku).

Autor se v jednotlivých kapitolách snaží postihnout – v souladu s názvem knihy – dynamiku vývoje vybraných jevů materiální i nemateriální kultury, vč. faktorů je v pozitivním i negativním smyslu ovlivňující. Obsahová struktura dílčích kapitol při bližší komparaci však vykazuje jisté odchylky. Zatímco např. tradiční zemědělství je přiblíženo obsáhlým textem čerpajícím i z archivních pramenů, oddíl o rukodělné výrobě je ve srovnání s uvedenou kapitolou o zemědělství stručnější, orientující se spíše na přiblížení podpůrných aktivit. Text navíc končí rokem 1946 a vznikem ÚLUV, což nekoresponduje s kapitolou o zemědělském hospodaření, která je dovedena až na sklonek 20. století. Čtené články Josefa Jančáře věnující se vývoji rukodělné výroby v jejích různých podobách přitom přinášejí dostatečné východisko pro případné dotažení této kapitoly až do přelomu 20. a 21. století. Navíc řada činností spadajících do sféry tradiční rukodělné výroby přežívala ve druhé polovině 20. století nezávisle na aktivitách ÚLUV a v mnoha ohledech navazovaly na principy tradiční rukodělné práce přirozeněji než různé podpůrné snahy organizované zvenčí.

Poněkud nezvyklým se v celé struktuře knihy jeví zařazení statě o krojích do oddílu o nemateriálních projevech lidové kultury. Josef Jančář zde ovšem příhodně vystihl, nakolik se kroj stává

v dnešní době prvkem, jehož prostřednictvím se jedinec či skupina ztotožňuje s lokalitou či regionem. Stěží opomenutelným faktorem je jeho intenzivní zapojení do různých forem současných církevních slavností Slovácka.

Pro poznání proměn Slovácka se jeví jako velmi příhodné zařazení textu o novodobém folklorismu, který sehrával důležitou roli nejen v životě samotného regionu a jeho obyvatel, ale je také v mnoha ohledech neméně důležitý pro vnímání této etnografické oblasti navenek.

Jak sám autor v anotaci publikace upozorňuje, jeho kniha by měla upozornit hlavně na souvislosti proměn lidových tradic jednoho z výrazných regionů Moravy. V tomto ohledu můžeme nejnovější počín Josefa Jančáře hodnotit jako příhodnou platformu k nadnesení témat pro další odborné úvahy i hlubší socio-kulturní sondy, jaké nám např. v poslední době nabídla práce Martiny Pavlicové o jízdě králů v Hluku. Proměny Slovácka bezesporu naleznou svým obsahem i grafickým zpracováním cestu k řadě čtenářů v regionu a bude jistě dobře, napomůže-li jim osvětlit dynamický charakter lidové kultury, která není jen statickým reliktem minulých dob, ale hodnotou, která může sehrát nemalou roli i v životě společnosti na prahu třetího milénia.

Daniel Drápala

Juraj HAMAR: *Hry ľudových bábkarov Anderlovcov z Radvane*

Bratislava, Slovenské centrum pro tradiční kultúru 2010, 655 stran

Rozdíl dvou let je v letopočtu vydání publikací věnovaných Jurajem Hamarem postavení a roli rodu Anderlových z Radvaně v historii slovenského lidového loutkového divadla. O prvé z nich *Ludové bábkové divadlo a bábkar Anton Anderle*, která nás zaujala nejen vybavením, ale i osobitým přístupem autora k tématu, jsme podali zprávu na stránkách předešlého ročníku Národopisného věstníku. Druhému jsou věnovány následující řádky.

Návaznost na osobitý myšlenkový náboj své předchozí výše zmíněné Anderlovské monografie deklaroval autor závěrečnou větou *Úvodu*: „*Táto kniha by mala byť viac knihou o pamäti a o slove ako knihou o divadle. Aby sme už viac nezabúdali ani na ľudí, ani na slová v ich pamäti.*“ Dodáváme, že při všem respektu k poslání, které autor svému dílu přisoudil, je jeho kniha značným přínosem k poznání problematiky lidového loutkářství a loutkového divadla na Slovensku i v širším prostoru.

Stručný úvod předchází dvěma hlavními oddílům obsahu objemného svazku. V prvním z nich nazvaném *Škrholové a Gašparkové divadlo* se věnuje autor loutkářskému rodu Anderlových z Radvaně, estetice a poetice tradičního repertoáru, typologii postav v lidovém loutkovém divadle a zpěvu a hudbě

„v *Škrholovom a Gašparkovom*“ divadle. Druhý oddíl *Hry l'udových bábkarov Anderlovcov z Radvane* přináší texty osmadvaceti loutkových her. To, co o nich na přebalu knihy konstatuje Lúbia Janeva, je fascinujícím způsobem stručné a obsažné zároveň: „*Neuveriteľné príbehy, také niečo už dnes nikto nevymyslí [...] Anderleho zápletky sú originálnejšie ako všetky bestselery súčasnosti.*“

Seznam použité a doporučené literatury, slovník cizích slov, autorova poznámka a poděkování toto pozoruhodné a – s věcným respektem řečeno – gruntovní dílo uzavírají.

Zbývá dodat, že publikace vyšla s finanční podporou Ministerstva kultury Slovenské republiky.

Karel Pavlišťík

Jedinou pravdu hledal v poušti

Ostravské muzeum

14. dubna 2011–17. července 2011

Námět a scénář: PhDr. Petr Přebinda, Ph. D., Mgr. Martina Veselá, Ing. Pavel Žďárský, Mgr. Markéta Palowska

Jméno profesora ThDr. Aloise Musila (1868–1944), českého katolického kněze, biblisty, arabisty, orientalisty, cestovatele a spisovatele, není dnes široké veřejnosti tak mediálně známé jako slavná dvojice Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky. Nicméně mezi zainteresovanými je jméno Aloise Musila vyslovováno s velkým obdivem a respektem k jeho badatelské práci, v počátcích

P. Alois Musil během svého působení v Ostravě. 90. léta 19. století, fotoarchiv Ostravského muzea.

zkoumání orientálního prostoru, v počátcích nově rozvíjejícího se oboru, bez podpory vyspělé techniky, navíc ve velmi jednoduchých podmínkách. Narodil se totiž v předminulém století v roce 1868 v Rychtářově nedaleko Vyškova a jeho badatelská činnost v oblasti arabistiky a orientalistiky se datuje od přelomu 19. a 20. století.

Jedním z motivů uspořádání výstavy o této zajímavé osobnosti právě v Ostravě byla skutečnost, že v letech 1891–1895 zde strávil Alois Musil část svého jinak velmi dobrodružného života. I když od té doby uplynulo již 120 let a jednalo se pouze o čtyři roky, pro Aloise Musila to znamenal začátek jeho profesní cesty a církevní kariéry, neboť v Moravské Ostravě začínal jako

novokněz a katecheta římskokatolické církve. V Ostravě se stačil Alois Musil připravit na úspěšné složení doktorátu z teologie na olomoucké teologické fakultě (1895), ale zároveň tato epizoda znamenala období přemýšlení nad dalšími životními kroky i určitou duchovní přípravu na významnou část dobrodružné dráhy cestovatele. Musilův pobyt v Moravské Ostravě se proto stal ústředním tématem výstavy, na které byly prezentovány dochované archiválie, tj. církevní a školní kroniky, doktorská práce, osobní korespondence s rodinou i významnými obyvateli Ostravy, také dobové fotografie, jež podrobně seznamovaly veřejnost se všemi důležitými událostmi Musilova ostravského působení i jeho pozoruhodného života vůbec.

Výstava se dotýkala několika témat. Mimo již zmíněného seznámení se základními životními daty Aloise Musila a jeho méně známým pobytem v Moravské Ostravě přiblížila Musilovy jedinečné objevy (Kusajr Amrak a další Umajjovské zámky) v pouštních oblastech Arábie, kam se poprvé dostal díky získanému stipendiu do Ecole biblique O. S. D. v Jeruzalémě v roce 1895. Cestami na Blízký východ – bylo jich celkem osm – a nečekaným nálezem fresk s figurální podobou, vyvracející zažité dogma o islámském výtvarném umění v letohrádku Amra (1898), se mu podařilo postupně získat mezinárodní renomé a přijetí vědeckou obcí.

Atmosféru výstavy vedle textových panelů dokreslovaly předměty z Musilovy pozůstalosti, vztahující se k jeho objevitelským cestám – textil, ozdoby

k postrojům na velblouda, soubor orientálního nábytku, který byl součástí interiéru Musilovy Vily Músy v rodném Rychtářově. Nechyběl zde ani publicistický odkaz, zahrnující vědecké spisy, dobrodružnou a populární literaturu i legendární popisy a zážitky z cest, neboť pro řadu čtenářů je Alois Musil znám především jako spisovatel.

Z koncepce celé výstavy vyznívá navíc existence filozofické debaty výjimečné osobnosti Aloise Musila se sebou samým, protože víra v Boha byla pro něj prvotním a základním atributem ve všem počínání. Pomáhala mu překonávat těžké překážky na cestách do vzdálených končin neznámého světa. Vydal se tam především proto, aby našel odpověď na otázku, proč se právě v těchto pro Evropana geograficky i sociálně exponovaných místech zrodila *víra v jednoho Boha*.

Interpretace Musilovy osobnosti byla jistě záslužným počinem ve snaze o připomenutí jeho pracovních výsledků a společenského významu, který spočíval v badatelské práci na výzkumných cestách v první polovině 20. století. O životnost tohoto vzácného odkazu se po Musilově smrti zasloužil mimo jiné také PhDr. František Jordán (1936–2007), někdejší ředitel vyškovského muzea.

Výstavu *Jedinou pravdu hledal v poušti* připravilo Ostravské muzeum ve spolupráci s Akademickou společností Aloise Musila v Praze, s Archivem města Ostravy a Římskokatolickou farností Ostrava – Moravská Ostrava, se Zemským archivem v Opavě, pobočkou

Olomouc, s Ostravskou univerzitou, Muzeem Vyškovska a Knihovnou Karla Dvořáčka ve Vyškově.

Autory odborných textů byli PhDr. Petr Přebinda, Ph. D. (ostravský pobyt A. Musila), Mgr. Martina Veselá a Ing. Pavel Žďárský (objevné cesty A. Musila) a Mgr. Markéta Palovská (odkaz Musilovy osobnosti a pojednání o sekretářce Anně Blechové), která byla současně kurátorkou výstavy.

Lenka Černíková

Mezinárodní konference *Svět mužů a žen – Muž a žena ve svědectvích lidových tradic*

Ve dnech 9. až 10. června 2011 se v Přednáškovém centru Slovákého muzea v Uherském Hradišti konal další ročník mezinárodní konference Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech – subkomise pro lidové obyčeje a Komise pro lidové obyčeje České národopisné společnosti, tentokrát na téma *Svět mužů a žen – Muž a žena ve svědectvích lidových tradic*. Problematika mužského a ženského vnímání života z nejrůznějších úhlů pohledu byla předmětem pracovního zasedání v uplynulém roce v Novém Jičíně.

Účastníky konference uvítal ředitel Slovákého muzea PhDr. Ivo Frolec, po něm vystoupila PhDr. Ludmila Tarcalová, která zhodnotila náplň uplynulých ročníků a popřála mnoho zdaru příštím setkáním. Přítomní kolegové jí současně

poděkovali za dvacetileté působení ve funkci předsedkyně komise a vyslovili přání o další spolupráci.

V prvním bloku jednání se nejdříve ujala slova PhDr. Eva Večerková, CSc. (Etnografický ústav, MZM, Brno) s referátem *Muži a ženy při svatebním obyčeji zatahování brány*. Nahlédla v něm do historie i současnosti prastarého obyčeje, jehož podstatou je přechod – dříve magický, dnes spíše symbolický – z jednoho stavu do druhého. Problematiku života a vzájemného seznamování dívek a chlapců v období před svatbou vylíčila ve svém příspěvku *Proměny dospívání a navazování partnerských vztahů ve vesnickém prostředí* Mgr. Marta Kondrová (Slováké muzeum v Uherském Hradišti). Zabývala se také společenskou kritikou staropanství a staromládenečtí, nebo rozdělením úkolů muže a ženy v manželském svazku. Odvážným a zároveň velmi přínosným bylo pojednání Mgr. Kláry Brožovičové (Ústav evropské etnologie, FF MU, Brno) *Ženská sexualita v diskurzu tradiční společnosti*. Podrobně v něm zkoumala pohled společnosti na plodnost či neplodnost ženy i muže v historickém vývoji, tradice a představy spojené s početím a porodem potomka, problematiku endogamie, antikoncepce a podobně. Oživením první části zasedání byl referát PhDr. Ireny Ochrymčukové (Muzeum Brněnska, Předklášteří) *Svět mužů*, který byl jakousi odbornou prezentací právě probíhající výstavy v muzeu v Předklášteří, jejímž vyvrcholením měly být výsledky soutěže pro návštěvníky o „dokonalého muže“. Tematikou feminismu, pokusy

o rovnoprávnost mužů a žen, příklady osobností manželek významných mužů, které vlivem na své partnery ovlivnily chod dějin, platovou diskriminací mužů a žen, nebo mateřskou dovolenou se zabývala PhDr. Romana Habartová (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti) v pojednání *Postavení mužů a žen ve společnosti*. Přenesla se i do problematiky dospívání mládeže (dívčí a chlapecká četba), nahlížení společnosti na ženu po porodu, autority rodičů, rozdělení domácích prací mezi mužem a ženou atd.

Druhou část rokovaní zahájila PhDr. Jarmila Pechová (Etnografický ústav, MZM, Brno) referátem *Mušská a ženská práce v tradičním rolnickém prostředí (na příkladu obcí vyškovského jazykového ostrůvku)*. Oživila tak tematiku života „vyškovských Němců“, jejichž pobyt byl v několika málo obcích nedobrovolně ukončen po II. světové válce. Prostřednictvím prezentace dobových fotografií seznámila přítomné s každodenním životem této specifické komunity v oblastech zemědělství, údržby stavení a domácího hospodářství. Následoval příspěvek PhDr. Ludmily Tarcalové (Uherské Hradiště) *Odlíšnost v životě mužů a žen na Uherskohradištsku v druhé polovině 20. století s přihlédnutím k dodržování tradičních životních norem a zvyklostí*. Autorka v něm upozornila na „tradiční“ model závislosti ženy na muži, zejména finanční. Načrtla problematiku rozvodů, národnostně, rasově a nábožensky smíšených manželství, adopce dětí, či soužití několika generací. Zajímavými byly část věnovaná oděvu nevěsty podle

jejího stavu (svobodná, těhotná, vdova) a též zamyšlení nad vztahy a úkoly jednotlivých členů rodiny. Zcela odlišné téma si zvolila PhDr. Věra Kovářů (Brno). Ve svém pojednání *Muž a žena – zločin a trest v písňovém folkloru* se zabývala sběry písní F. Sušila, F. Bartoše a K. J. Erbena a dalších. Na různých příkladech uváděla opakující se motivy zakletí nepoctivé dívky v strom, problému nemanželského dítěte, nechtěného dítěte, ženy jako následovnice svého muže do dalekých krajů, prodávání dcery otcem, motivy žárlivosti aj. Zmínila například známé písně o „panně Juliáně“ („sestra travička“). Novátorské téma si vybrala PhDr. Anna Hřčková (Muzeum Novojičínska, Nový Jičín). Pod vtípným názvem *Emancipovaný muž aneb Fousatá matka* vnesla přítomné do aktuální problematiky postavení muže v roli ženy na mateřské dovolené. Prezentovala tak výsledky svého terénního výzkumu z let 2010–2011 na Novojičínsku.

Čtvrteční zasedání bylo zakončeno účastí etnografů na premiérovém představení dětského folklorního souboru Hradišťánek s názvem *Hodina tance*. Neformálně se pak pokračovalo ve vinném sklepu v nedalekých Mařaticích. Tam se všichni shodli na tématu příští konference s prozatímním názvem *Zvířectvo (fauna) v lidové tradici*.

Páteční jednání otevřel příspěvek nepřítomné Mgr. Kataríny Nádaské, Ph.D. (Múzeum mesta Bratislavy, Bratislava) *Fenomén ženy – bosorky a muža – bosoráka v stredoeurópskom priestore (v ľudových predstavách)*. Autorka se v něm zabývá vývojem pozitivní a negativní

magie, principy a druhy věštění, čarodějnictvím, symbolikou zvířat, iniciačními a soudními procesy a podobně. Poněkud „drsnou“ tematiku svého příspěvku si zvolili Maja Lovrić, dipl. etn. i boh. a Manda Svirac, PhD. (Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet, Zagreb) – *Kamenování žen u Mayů a jiné lidské oběti ve veřejných oslavách některých národů*. O způsobu každodenního života v tradiční rodině Romů promluvila Mgr. Jana Poláková (Muzeum romské kultury, Brno) v příspěvku *Postavení muže a ženy v tradiční romské rodině*. Podrobně rozebrala zvyky, rituály, různá tabu a další podobné jevy, vyskytující se v současném rodinném či spíš rodovém soužití Romů v naší republice. Zajímavé poznatky z oblasti obyčejové tradice interpretovala PhDr. Vanda Jiřikovská, CSc. (Praha). Její referát s názvem *Muž v ženských šatech a naopak (převlékání jako součást tradičních obyčejů)*, byl vhodně doplněn aktuálními fotografiemi z nedávných výzkumů v okolí Prahy a ve středních Čechách. Hovořila o jevu, který je jedním z nejstarších, nejrozšířenějších, a to i v současnosti, kde nabývá zcela nových funkcí. Další zajímavé poznatky přinesla studie Marinka Vukoviće, Ph.D. (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb) s názvem *Role mužů a žen ve formování a udržování identity rurální společnosti*. Mgr. Petr Číhal (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti) se přenesl do oblasti hudby, jeho pojednání *Muž a žena jako nositelé lidové hudební kultury a proměna jejich společenského statusu (Od potulných muzikantů*

k respektovaným hudebním osobnostem) popisovalo například otázku mužů a žen v kapele, byl diskutován zejména novodobý jev – žena jako primáška. Na závěr konference si přítomní vyslechli referát PhDr. Blanky Petrákové (Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně – Luhačovice) z oblasti slovesnosti a literatury *Záměna tradiční identity muže a ženy a její odraz v lidové poezii a v literatuře*. Vzpomenuta byla především povídka Boženy Němcové Karla či téže autorky nebojácná „divá Bára“ ze stejnojmenného díla, píseň ze sbírky Františka Sušila o dívce-bojovnici, která jde do války místo svého otce, mluvilo se o sv. Janě z Arku a okrajově byla probrána oblast dramatické tvorby – řeč byla zejména o ženě jako herečce v historii divadla.

Konferenci zakončila Ludmila Tarcalová, která poděkovala všem za jejich účast a příspěvky a vyzvala je ke společné diskusi. Sborník z konference, který vydalo pod stejným názvem již na konci roku 2011 Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, obsahuje dále referáty, jejichž autoři se nemohli z nejrůznějších důvodů zasedání osobně zúčastnit, nebo byli jen na předchozím pracovním setkání. Uveďme aspoň jejich jména a názvy jednotlivých příspěvků (mimo již čtenou práci K. Nádaské): PhDr. Alexandra Návrátilová, CSc. (Etnologický ústav AV ČR Brno) – *Muž a žena v mikrosvětě tradiční rodiny*, Mgr. Lucia Segřfová, Ph.D. (Katedra etnologie a kultúrnej antropologie FF Univerzity Komenského v Bratislave) – *Vzdelávanie ženy v koncepcii a práci Františka Mareša (Sociálna starostlivosť na Slovensku po roku*

1918), PhDr. Vladimír Tetřhal (Obchodní akademie, Vyšší odborná škola a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky, Uherské Hradiště) – *Muž a žena v barokních kázáních z Uherského Hradiště*, PhDr. Magdaléna Rychlíková (Národní muzeum, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha) – *Transmise lidové kultury v krajanském světě mužů a žen*, Mgr. Lucia Fialeková-Drahošová (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre) – *Prístup nevesty a ženicha k prípravám na svadbu na príklade konceptu konzumerizmu*, PhDr. Jozef Varchol (Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku) – *Muž v ľudovej tradícii Rusínov-Ukrajincov Slovenska* (s aspektom na magické úkony), Mgr. Václav Michalička (Muzeum Novojičínska, Nový Jičín) – *Osobitý mužský svět – neprofesionální řezbářství*, MUDr. Tamara Tošnerová (FNKV, Praha) – *Diagnóza deprese z hlediska gender*, PhDr. Markéta Holubová, Ph.D. (Etnologický ústav AV ČR Praha, v.v.i.) – *Svět mužů a žen z pohledu kramářské produkce 18. a 19. století*, PhDr. Nadežda Varcholová (Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku) – *Ženské a mužské démonické bytosti v ľudovej slovesnosti Rusínov-Ukrajincov Slovenska*, Mgr. Olga Floriánová (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti) – *Muž a žena v lidové písni na Horňácku*.

Uvedený sborník je na základě podobnosti témat referátů rozčleněn do několika částí. Obsahy prezenčně přednesených studií jsou v tištěné podobě rozšířené, doplněné a upravené. V závěru sborníku je medailon věnovaný

PhDr. Ludmile Tarcalové (autorka – R. Habartová).

Navržené téma o zvířatech v lidové tradici bylo již předmětem pracovní konference 9.–10. 5. 2012 v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Ukázalo se, že je to další „nevyčerpatelná studna“ v oblasti nejen etnografické disciplíny. Mezinárodní konference s oficiálním názvem *Zoomorfni tematika v lidové tradici* je naplánována na říjen 2013. Hostitelem bude opět Slovácké muzeum v Uherském Hradišti.

Markéta Palowská

Contents

Studies

<i>Jiřina Todorovov, Interaction of cultures in the literary and photographic works of Enrique Stanko Vráz</i>	5
<i>Zdena Kriřkov, Presentation of architectural monuments as a means to document traditional crafts in local communities</i>	11
<i>Michal Pavlásek, Historical resources for the history of the Czech minority in the village of Veliko Srediřte in Vojvodina</i>	28
<i>Lenka Novkov, Moravian Croats in the Mikulov Region: Traditional Clothing in the Photographs from the Beginning of the 20th Century</i>	48
<i>Vladimír J. Hork, Observance of the feast days of Saint Martin, Saint Andrew and Saint Nicholas by the German minority in northern and central Moravia</i>	59

Materilas

<i>Aleř Smrcka, Traditional methods of load carrying on frame packs in Krkonoře</i>	71
--	----

Ethnology abroad

<i>Miroslav Vlka, Current Lusatian ethnology: Lusatian Sorbs in the United Germany</i>	83
<i>Anna Drozdz, Commentaries on the Polish Ethnographic Atlas: Editorial Work and Themes</i>	96

Personalia

Photographs, films and videos – Jiřina Kosikov joins the anniversary crowd (<i>Andrea Zobačová</i>).....	104
Bibliography of the works of Jiřina Kosikov (<i>Jiřina Kosikov – Andrea Zobačová</i>).....	106
Milena Seck celebrates anniversary (<i>Judita Hrd</i>).....	109

Books

Eva Vecerkov – Vra Frolcov: Evropsk Vánoce v tradicich lidov kultury / European Christmas in Folk Traditions (<i>Ludmila Tarcalov</i>).....	112
Kateřina Kovařikov – Lenka Matelov – Markta Mllerov (eds.): Psn Daniela Slobody. Sbírka psn zapsanch Danielem Slobodou, evangelickm knzem na Rusav, v letech 1838 a 1841–1842 / The Songs of Daniel Sloboda: A Collection of Songs Recorded by Daniel Sloboda, an Evangelical Priest in Rusava, in 1838 and 1841–1842 (<i>Marta Toncov</i>)....	114
Josef Janr: Promny Slovácka. Lidov kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu spoleenstv / Transformations of Slovcko: Folk Culture - from Feudalism to Post-Modern Society (<i>Daniel Drápala</i>).....	116
Juraj Hamar: Hry ludo vch bábkarov Anderlovcov z Radvane / The Plays by Folk Puppeteers ^c Family Aderlovci from Radvaň (<i>Karel Pavliřtk</i>).....	118

Exhibition

The Ultimate Truth He Sought in the Dessert (<i>Lenka ernkov</i>).....	119
---	-----

Conference

The International Conference „The World of Men and Women“ – A Man and a Woman in the Testimony of Folk Traditions (<i>Markéta Palowská</i>).....	121
--	-----

ČESKÁ NÁRODOPISNÁ SPOLEČNOST